

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

BOA. NFS.d. 3556'YA GÖRE ORTA ANADOLU'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1830)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADEM İBAR

DANIŞMAN

PROF. DR. NECMETTİN AYGÜN

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

BOA. NFS.d. 3556'YA GÖRE ORTA ANADOLU'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1830)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADEM İBAR

DANIŞMAN

PROF. DR. NECMETTİN AYGÜN

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 2 (iki) yıl sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Adem

Soyadı : İBAR

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'da Gayrimüslim Nüfus (1830)

İngilizce Adı : The Non-Muslim Population in Central Anatolia According to BOA. NFS.d. 3556 (1830)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: ……..

İmza: ……..

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Adem İba tarafından hazırlanan "BOA.NFS.d.3556'ya Göre Orta Anadolu'da Kayseri'nin Nüfusu (1830)" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Prof. Dr. Necmettin AYGÜN) İmza
(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi) .....

Üye: (Doç. Dr. Turan AÇIK)
(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi) .....

Üye: (Dr. Öğr. Üyesi Recep KÜREKLİ)
(Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı,
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi) .....

Tez Savunma Tarihi: 11./06./2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/07/2019...tarih ve 2019/30-6... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin
Adı Soyadı Adem İba
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BOA. NFS.d. 3556'YA GÖRE ORTA ANADOLU'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1830)

(Yüksek Lisans)

Adem İbar, Aksaray 2019

ÖZET

Bu araştırmada Osmanlı Dönemi'nde Karaman Eyaleti sınırları dâhilinde kalan Orta Anadolu yerleşimlerinin gayrimüslim nüfusunu ihtiva eden BOA. NFS.d. 3556 (hicri 1246/miladi 1830), Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesine çevrilmiş olup, bu araştırma ile elde edilen bilgilerin/verilerin Orta Anadolu'nun sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutması hedeflenmektedir. Bu nüfus defterinin içerdiği bilgiler sayesinde Orta Anadolu'daki (Aksaray, Konya/Ereğli-Akşehir, Lârende/Karaman ve Niğde/Bor) gayrimüslim nüfus ile nüfusun kaza, mahalle ve köylere göre dağılımı, nüfusun genç, yaşlı, çocuk vb. yaş kategorileri, bir yerden bir yere taşınanlar/göç edenler/nakledilenleri, hane-kişi-karye-mahalle adedi, meslek sahipleri ve meşguliyetleri, kişilere atfedilen lakaplar ve gayrimüslim din adamlarının vasıfları gibi toplumsal yapıyla alâkalı pek çok veriye ulaşmak mümkün olmuştur.

1830-45 yılları arasında gerçekleşen nüfus sayımlarını içeren defterler, sadece nüfus ile ilgili bilgileri muhtevî kaynaklar olarak görülmemelidir. Araştırmamıza kaynaklık eden nüfus defteri de dâhil olmak üzere tüm nüfus defterlerinde yerleşim yerlerinin sosyal ve ekonomik yönlerini ortaya çıkaran birçok bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Bu defterler ile nüfusun sahip olduğu meslekler/uğraşılar, idârî makamlar, fizikî özellikler, şahısların lakapları, sülâleler ve kişi adlarının geçmişten günümüze gelinceye dek geçirmiş olduğu değişimler, yerleşim yerlerinin ve idârî yapının geçirmiş olduğu değişimler ve bunun gibi pek çok bilgiye ulaşılmaktadır. Ayrıca nüfus defterleri Anadolu'nun iskân tarihi hakkında pek kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Nüfus defterlerindeki kayıtlar sayesinde, sayımın yapıldığı yıllarda o devirde soyadı uygulaması mevcut olmadığından şahısların atalarının adlarını görmek ve bir hane kaydında üç nesli bir arada izlemek mümkün olmaktadır (dede-baba-torun). Bu üç neslin sosyal ve ekonomik tarihini aydınlatmak anlamına da gelmektedir. Bu nedenle nüfus defterleri

sayımdan önce ve sonraki yüzyıl ile irtibat kurmaya imkân veren kaynaklardır. Bu kaynaklar aynı zamanda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin kayıtlardaki meslekleri veya sair uğraşıları üzerinden toplum içindeki konumları ve durumları hakkında bilgi sahibi olmaya imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sistemi üzerinden imparatorluk topraklarındaki gayrimüslimlerin vaziyetleri hakkında bilgi verilmiş, değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bilim Kodu	:
Anahtar Kelimeler	: Osmanlı Devleti, Orta Anadolu, Karaman Eyaleti, Gayrimüslimler, Nüfus
Sayfa Adedi	: 150
Danışman	: Prof. Dr. Necmettin AYGÜN

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

THE NON-MUSLIM POPULATION IN CENTRAL ANATOLIA ACCORDING TO BOA. NFS.d. 3556 (1830)

(M.A. Thesis)

Adem İbar, Aksaray 2019

ABSTRACT

In this study, BOA NFS.d. 3556 (1246 Hijri/1830 A.D.), which contains the non-Muslim population of Central Anatolia, a part of Karaman Eyalet (Principality of Karaman) was transcripted from Ottoman Turkish to modern Turkish and aimed to shed light on the social and economic history of Central Anatolia. Owing to the information that these population records, it has been possible to get many information related to the social structure such as; the population in the Central Anatolia (Aksaray, Konya / Ereğli-Akşehir, Lârende / Karaman and Niğde / Bor) as well as the distribution of the population by districts (kaza), neighborhoods and streets/villages, etc.), age categories of the population (young, old, children etc.), moved/ migrated/transported people from one place to another, the numbers of houses, persons, streets, towns, skilled workers and their occupations, the nicknames of the people in the society and thus their characteristics and also qualifications of the non-muslim ecclesiastics.

Records, containing the census between 1830-45 should not be considered as mere sources of information about the population. It is possible to obtain a lot of information revealing the social and economic aspects of settlements in all population records, including the record which originated our research. With these records, we are able to find information about the the occupations or the society, administrative authorities, physical characteristics, the nicknames of the individuals, the changes of the names of the dynasties and people from the past to the present, changes in the settlements and administrative structure and many other information. In addition to these, the population records provide valuable information about the settlement history of Anatolia.

Owing to the records in population notes, it is possible to see the names of the ancestors of the individuals and to watch three generations in a household register (grandfather-grandchild) because people did not have last names in that period. This also means shedding light on the social and economic history of the three generations. For this reason, population records are very valuable sources that are connected with the previous and following century of the census. These sources also provide information about the position and situation of non-Muslims in Anatolia. In this context, the situation of the non-Muslims in the imperial lands was explained and evaluated by the nation system implemented in the Ottoman Empire.

Science Code :

Key Words : Ottoman Empire, Central Anatolia, The State Of Karaman, Non-Muslims, Population

Number : 150

Supervisor : Prof. Dr. Necmettin AYGÜN

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **VI**
ÖNSÖZ ..... **XV**
GİRİŞ **1**
I. BÖLÜM **8**
OSMANLI DEVLET VE TOPLUM YAPISI VE MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ **8**
1.1. Devlet ve Toplum Anlayışı 9
1.1.a. Millet Sistemi 13
1.2. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri 19
1.3. Şehirlerde Gayrimüslimlerin Yaşam Alanları 26
1.4. Gayrimüslimlerin Vakıf Kurma Hakkı 28
1.5. Kiliseler ve Tamirat 29
1.6. Meyhaneler ve İçki İmalatı 31
II. BÖLÜM **33**
ORTA ANADOLU'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUSUN ÖZELLİKLERİ **33**
2.1. BOA. 3556 Numaralı Nüfus Defteri ve Muhtevası 35
2.2. Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Karakteristik Özellikleri (1830) 38
2.2.1. Akşehir 38
2.2.1.a. Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri 41
2.2.1.b. Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri 44
2.2.2. Ereğli 45
2.2.2.a. Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri 47
2.2.2.b. Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri 50
2.2.3. Lârende (Karaman) 51

2.2.3.a. Lârende'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumuna Göre Dağılımları İle Meslekleri 55
2.2.3.b. Lârende'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri 59
2.2.4. Niğde ve Bor 60
2.2.4.a. Niğde ve Bor'daki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri 69
2.2.4.b. Niğde ve Bor'daki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri 78
2.2.5. Aksaray 80
2.2.5.a. Aksaray'daki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumuna Göre Dağılımı İle Meslekleri 90
2.2.5.b. Aksaray'daki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri 94
III. BÖLÜM 98
ORTA ANADOLU'DAKİ GAYRİMÜSLİMLER HAKKINDA İSTATİSTİKÎ BİR DEĞERLENDİRME 98
SONUÇ 115
KAYNAKÇA 120
EK -I- 128
EK -II- 129
EK-III 146
EK-IV 149

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Karaman Eyaleti'nin Sancakları (18 ve 19. Yüzyıllarda) 35
Tablo 2: 1831 Sayımına Göre Akşehir Kurası ve Livası Dahilindeki Nüfus Miktarı 40
Tablo 3: Niğde'ye Bağlı Kazaların Müslüman Erkek Nüfusu (1831) 62
Tablo 4: Aksaray Sancağı (Aksaray+Eyyubili+Koçhisar) Nüfusu (1830-1836) 82
Tablo 5: Aksaray'a Bağlı Kazalardaki Hristiyan Nüfus (1830-1836) 85
Tablo 6: Aksaray'a Bağlı Kazalardaki Müslüman Nüfus (1830-1836) 86
Tablo 7: Aksaray Coğrafyasında Sâkin Hristiyan Nüfusun Mahalle ve Köylere Göre Dağılımı (1830-1836) 86
Tablo 8: Aksaray'da Müslüman ve Hristiyan Nüfusun Bir Arada/Yan Yana Sâkin Oldukları Mahalle ve Köyler İle Bu Yerleşimlerin Nüfusu (1830-1836) 87
Tablo 9: Aksaray Nüfusunun Sayımlara Yansıyan Değişim Oranları (1830-1836) 88
Tablo 10: BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Nüfusu 98
Tablo 11: Orta Anadolu Gayrimüslimlerinden Cizye Vergisine Bağlı Olarak "A'lâ" (Yüksek Gelirli) Kaydedilenler 113

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Yaşa Göre Dağılımları (1830) 41
Grafik 2: Akşehir Şehir Merkezindeki Gayrimüslimlerin Meslekî Dağılımı (1830)..... 42
Grafik 3: Akşehir Kırsalında Sâkin Gayrimüslimlerin Meslekî Dağılımı (1830) 43
Grafik 4: Akşehir Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830) ... 43
Grafik 5: Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Yaş Grupları (1830)..... 48
Grafik 6: Ereğli Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Dağılımı (1830) 49
Grafik 7: Ereğli Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)..... 49
Grafik 8: Lârende'deki Müslüman ve Gayrimüslimlerin Mekâna Göre Dağılımı (1830).. 55
Grafik 9: Lârende'deki Müslüman ve Gayrimüslimlerin Yaş Dağılımı (1830) 56
Grafik 10: Lârende Müslüman ve Gayrimüslimlerinden Han Sâkinlerinin Meşguliyetleri (1830) 57
Grafik 11: Lârende Gayrimüslimlerinden Mahalle Sâkinlerinin Meşguliyetleri (1830) 57
Grafik 12: Lârende Müslüman ve Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)..... 58
Grafik 13: BOA. NFS.d. 3553'e Göre Niğde'nin Müslüman Erkek Nüfus Dağılımı (1831) 63
Grafik 14: Niğde Gayrimüslimlerinin Mekâna Göre Dağılımı (1830) 69
Grafik 15: Niğde Gayrimüslimlerinin Yaş Grupları (1830)..... 71
Grafik 16: Niğde Sancağı'ndaki Gayrimüslim Bereketli Reayasının Yaş Grupları (1830) 71
Grafik 17: Niğde Sancağı'ndaki Gayrimüslim Bor Reayasının Yaş Grupları (1830)..... 72
Grafik 18: Gayrimüslim Bereketli Reayasından Kayıtlı Bazı Kişiler (1830) 73
Grafik 19: Gayrimüslim Bor Reayasından Kayıtlı Bazı Kişiler (1830)..... 73
Grafik 20: Gayrimüslim Bereketli Reayasının Mesleklerinin Dağılımı (1830) 74
Grafik 21: Gayrimüslim Bor Reayasının Mesleklerinin Dağılımı (1830) 75
Grafik 22: Niğde Müslümanlarından Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1831)..... 76
Grafik 23: Niğde Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830).... 77
Grafik 24: Aksaray Sancağının Dinî Görünümü..... 84
Grafik 25: Aksaray Coğrafyasının Dinî Görünümü..... 84
Grafik 26: Aksaray Nüfusunun Dinî Görünümü..... 84
Grafik 27: Aksaray Sancağının Dinî Görünümü..... 84
Grafik 28: Aksaray Kasabasındaki Müslüman Hane Reislerinin Meşguliyetleri (1830).... 88
Grafik 29: Aksaray Gayrimüslimlerinin Mekâna Göre Dağılımı (1830)..... 91
Grafik 30: Aksaray'daki Gayrimüslim Nüfusun Yaş Dağılımı (1830) 91
Grafik 31: Aksaray Merkezindeki Gayrimüslim Hane Reislerinin Meşguliyetleri (1830). 92
Grafik 32: Aksaray Kırsalında Meskûn Gayrimüslimlerin Meslekleri (1830)..... 93

Grafik 33: Aksaray Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830) 93
Grafik 34: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Mekâna Göre Dağılımı-1830 100
Grafik 35: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerden Meslek Sahiplerinin Mekâna Göre Dağılımı-1830 100
Grafik 36: Orta Anadolu'da İcra Edilen Meslekler ve Miktarı-1830 102
Grafik 37: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı-1830 103
Grafik 38: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Yaş Dağılımı-1830 103
Grafik 39: Orta Anadolu'da Sâkin Gayrimüslimlerden Kayıtlı Bazı Kişiler ve Miktarı-1830 104
Grafik 40: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin En Çok Gidip-Geldikleri Yer veya Yerleşimlerin Kayıtları-1830 111

KISALTMALAR

age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale/Madde
agt	: Adı Geçen Tez
Bk. bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bs. bs.	: Basım/Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren/-ler
D.T.	: Doğum Tarihi
Der.	: Derleyen/-ler
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan/-lar
KVS	: Konya Vilayeti Salname -si/-leri
M.	: Miladi
NFS.d.	: Nüfus Defteri
Ö.T.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

Sad. : Sadeleştiren

T. : Tarih

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

Vrk. : Varak

vs. : ve saire

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Necmettin Aygün'e, ilgisini ve önerilerini göstermekten kaçınmayan ve zamanlarını bana ayırma ihsanında bulunan diğer kıymetli hocalarım Doç. Dr. Turan Açık, Dr. Öğr. Üyesi Recep Kürekli, Ar. Gör. Selim Karagöz ve Ar. Gör. Adem Keleş'e, Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki tüm hocalarıma, son olarak bugünlere gelmemde emeği olan herkese teşekkürü borç bilirim.

Adem İbar
Aksaray, 2019

GİRİŞ

"BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'da Gayrimüslim Nüfus (1830)" adındaki bu çalışma ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 3556 numaralı nüfus defterinin (BOA. NFS.d. 3556) sunduğu imkânlar dâhilinde Karaman Eyaleti'ndeki gayrimüslim ahalinin nüfus sayısı, sosyo-ekonomik yaşantısı, etnik-dinî yapısı ve nüfus özellikleri (yaşları, meslekleri, fizikî özellikleri vb.) konu edilmiştir.

"BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'da Gayrimüslim Nüfus (1830)" adını taşıyan bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı ve Müslim-Gayrimüslim İlişkileri" hakkındaki bilgi verilmiş olup, bu kısımda gayrimüslim tebaanın statüleri konusu ele alınmıştır. İkinci bölüm, "Orta Anadolu'da Gayrimüslim Nüfusun Özellikleri" başlığı taşımakta olup, bu kısımda öncelikle Orta Anadolu sahası ve bu sahayı içine alan coğrafyada kurulmuş olan Karaman Eyaleti'nin idârî taksimatı hakkındaki genel bilgi verilmiş, bu bağlamda 3556 numaralı nüfus defterinin ihtiva ettiği Karaman Eyalet'i dâhilindeki Aksaray, Niğde/Bor, Karaman/Lârende, Konya/Akşehir ve Konya/Ereğli yerleşimlerinin idârî taksimatı hakkında özet bilgiler sunulmuştur. Sonrasında Karaman Eyalet'i dâhilindeki bu yerleşimlerin nüfusu üzerinde durulmuş, özellikle 1830 sayımı kapsamında gayrimüslim nüfus bilgileri işlenmiştir. Üçüncü bölüm ise "Orta Anadolu'daki Gayrimüslimler Hakkında İstatistikî Bir Değerlendirme" başlığını taşımakta olup, bu kısımda 3556 numaralı nüfus defterine göre değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu araştırma ile elde edilen bilgiler ışığında Aksaray, Konya, Niğde ve Karaman başta olmak üzere BOA. NFS.d. 3556'da yer alan Orta Anadolu'daki gayrimüslim tebaanın nüfus kayıtları ve Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sistemi üzerinden Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim cemaatin sosyal ve ekonomik durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarihsel süreçte devletler asker, para ve yönetim düzeni gibi ihtiyaca bağlı olarak muhtelif sayımlar yapmışlardır.[1] Örneğin; Babil kralı Hammurabi'nin kanunlarının büyük bir bölümü evlilik, miras, işlenen suçlar, sütannelik gibi değişik nüfus bilgisi konularıyla ilgilidir.[2] Para darlığı Ortadoğu devletlerinin temel sorunlarından biriydi. Altın ve daha önemli olan gümüş, para sisteminin temeliydi. Bu metallerin kıtlığı karşısında devlet, büyük çaplı girişimler, özellikle de beslediği büyük ordu için para bulmakta zorlanırdı. Öte yandan, aynı nedenlerden ötürü, köylüler de en önemli vergi olan tahıl öşrünü nakit olarak ödeyemedikleri için, aynî olarak öderlerdi. Ortaçağ devleti ise, aynî ödenen vergiyi toplayıp paraya çevirme olanaklarından yoksun olduğundan, bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Böylece devlet gelir, ordunun maaşlarını ödeyebilmek için gereken parayı toplayamazdı. Bu yüzden, devletin tarım gelirlerini askerlere tımar olarak tahsis etmesi, Ortadoğu'nun Müslüman imparatorluklarının en eski geleneklerinden biri hâline gelmiş, askerlerin merkezî hazineden maaş almak yerine doğrudan doğruya köyde oturup bu gelirleri toplaması gerekmiştir. Başlıca gelirleri askerlere maaş olarak bırakılan bu toprak birimleri, Bizans'ta pronoia, İslam ülkelerinde ise iktâ' veya tımar diye bilinirdi.[3] Osmanlı Devleti kendisinden evvelki Anadolu Selçukîleri gibi elindeki yerleri hizmet mukabili olarak muhtelif kısımlara (öşriyye, haraciye ve arz-ı memleket/arz-ı mirî[4]) taksim etmiş ve bir kısmını da havass-ı hümayun (padişah hasları) ismiyle Maliye hazinesine tahsis eylemiştir. Bu devlette toprağın taksimatı diğer İslam devletlerinde olduğu tarzda, İslamiyet'in kaidelerine göre yapılmıştır.[5] Osmanlı Devleti'nde taksim edilen arazi ve hizmetlerden en mühimi umumî tabiriyle "tımar" olmuştur.[6] Osmanlılarda tahrir, tımar sistemiyle doğrudan bağlantılı bir özellik göstermiş ve bu sistemin yürürlükte olduğu (sâlyânesiz) eyalet ve sancaklarda uygulanmıştır.[7] Tımar sistemini kurmak ve sürekli bir merkezî denetim sağlamak için hükümet, eyaletlerdeki bütün gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak saptamak ve bu kaynakların tımar olarak dağılımını gösteren defterler düzenlemek zorundaydı. Bir bölgenin fethinin hemen ardından, tahrir yapılır, o sancağın gelir kaynaklarını belirlemek üzere "tahrir emini" veya "il yazıcısı"

[1] Esasen yazının/tahririn ilk olarak Sümerler tarafından keşfi de bu sayımlar neticesinde olmuştur. Bk. Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayıncılık, Bursa 2012, s. 22, 23.
[2] Nebi Bozkurt, "Nüfus", *DİA*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 293.
[3] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 111, 112.
[4] Arz-ı mirî veya arz-ı memleket denilen yerler yirmibeş kısma ayrılmış olup bunlardan biri havass-ı hümayun denilen ve geliri devlet hazinesine giren yerler olup mukataa ve iltizam suretiyle idare olunurdu. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, C: III/2, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 308.
[5] Uzunçarşılı, *age*, s. 307.
[6] Uzunçarşılı, *age*, s. 310.
[7] Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 426.

denilen bir görevli gönderilirdi. Sonraları, her otuz yılda bir veya bölgenin vergi gelirlerinde değişiklik göze çarptığında il yazıcısı gönderilirdi.[8] Köylülerin sayısı ve ekilen arazinin büyüklüğü zamanla değiştiğinden, tımar sahiplerinin köylülerden vergi olarak topladığı gelir de pratikte değişikliğe uğrar; tımarlıların gerçek gelirinde önemli bir düşüşün, sundukları askerî hizmetin kötüleşmesine yol açması ihtimali, yeni tahrir ile gerekli uyarlamaların yapılmasını zorunlu hale getirirdi.[9]

Tahrir, gelirlerin askerîler arasında bölüşülmesinin önkoşuluydu. Fakat sadece askerîlere tahsis edilecek kaynaklar için bir kütük ve referans kaynağı değildi; aynı zamanda bir toprak ve nüfus statü defteriydi, yani bir sonraki tahrire kadar arazinin, kişilerin ve grupların toplumsal konumu ile vergi yükümlülüklerini belirliyordu.[10] Her sultanın tahta çıkışında yenilenen, esasen kadının yetki alanındaki kazada yapılmasına karşılık XVI. yüzyılda her sancak için ayrı olarak tutulan ve çift-hane sisteminin temeli ve uygulama aracı olarak düşünülen tahrirler, potansiyel vergi gelirlerinin kestirilmesi usulüyle yapılıyordu.[11]

Tahrirler üretim araçları ile bu araçları vergilendiren/idare eden kimseleri saptamaya dönük olduğundan, bu tahrirlerde vergiye esas olan hane sayıları kayıtlı olmakla beraber (yaklaşık olarak), bir hanede gerçekte kaç kişinin yaşamakta olduğunun tespiti mümkün değildir. Tahrirlerin en erken XIV. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.[12] Devam eden süreçte XV ve XVI. yüzyılların genelinde; XVII. yüzyılın ise sadece ilk yarısında gerçekleştirilen tahrir geleneğinden, sonraki yıllarda vazgeçilmiş olması, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki Osmanlı nüfusunun bütünüyle tespitini zorlaştıran önemli bir etkendir. Zira istisnalar hariç XVII. ve XVIII. yüzyıllar genelinde klasik arazi ve nüfus tahririnden vazgeçilmiş; bunların yerlerini (XIX. yüzyıl içlerine kadar uzanan) cizye ve avarız sayımları almıştır. Bununla beraber tek

[8] İnalcık, *age*, s. 112.
[9] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C: 1, Çev: Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 180.
[10] İnalcık, *age*, C: 1, s. 176, 178.
[11] İnalcık, age, C: 1, s. 181, 182.
[12] Öz, agm, C: 36, s. 426. Ayrıca bk. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 429-439.

başına cizye[13] ve avarız[14] sayımlarından hareket ederek nüfus tahminlerinde bulunmak pek sıhhatli değildir. Osmanlı nüfusu hakkında bilgi temin edebilecek diğer kaynaklar temettuat[15] defterleri ile salnamelerdir. 1840'larda teşebbüs edilen temettuat sayımları, ülke geneline teşmil edilemediğinden, sınırlı mahaller için önemli kaynaklar olmaktan öteye geçememişlerdir. Resmî ve özel olarak yayımlanan salnamelerden resmî olanlar; devlet, nezaret ve eyalet/vilayet salnameleridir. Devlet salnamelerinin 1847, nezaret salnamelerinin 1865, vilayet salnamelerinin 1866 ve özel olarak yayımlanan salnamelerin ise 1871 tarihlerine ait olan ilk baskıları zikredilen tarihlerden itibaren sonraki süreci kapsarlar.[16]

Bununla birlikte, Türk-İslam Devletleri tarihinde hiçbir ayrım ve imtiyaz gözetmeksizin genel nüfusun; yeni doğan çocuktan en yaşlısına varıncaya değin sayılması, ilk kez 1830 yılında gerçekleşmiştir. Daha önceki dönemlerde sadece vergiye esas olan nüfus kayda alınır

[13] Esasen 15 yaşın üstündeki bütün yetişkin erkeklerden şahıs başına toplanması gereken yıllık bir vergi olan cizyenin, gerçekte zaman zaman hane başına ya da grup halinde (ber vech-i maktu) toplandığı olmuştur. Merkez hazine (beytülmal) adına görevlilerce doğrudan toplanan ve fakat zaman zaman iltizama da verilebilen cizye, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre hane başına toplanmış ve klasik dönemin geniş vergi tahrirleri, yani sayımları, aynı zamanda cizyeye tâbi gayrimüslim nüfusun da sayımı anlamına gelmiştir. Yani cizye için ayrı bir sayım yapılmamış, çoğunlukla doğrudan doğruya söz konusu tahrirlerin kapsamlı verileri üzerinden hesaplanmış ve toplanmıştır. Bununla birlikte, merkezdeki maliye dairesinin (defterhane-i amire) zaman zaman kadılar vasıtasıyla bu verileri ayrı bir defterde topladığı da görülmektedir. Tahrir defterlerinin yanısıra bu tür cizye defterlerine 15. yüzyılın sonlarından itibaren rastlanmasına rağmen, asıl artış 16. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmış, bu dönemde yapılan son büyük tahrirlerin bir yan ürünü olarak çok sayıda müstakil cizye defteri düzenlenmiştir. Ancak müstakil cizye sayımları büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yüzyıl başlarından itibaren gerçekleştirilmiş, böylece daha sistemli bir dizi cizye defteri ortaya çıkmıştır. Bu sayımlar ve defter yenileme işlemi 1856'da cizye vergisinin kaldırılmasına kadar merkez hazinesinin en önemli uygulamalarından biri olarak devam etmiştir. Bk. Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", Halil İnalcık ve Şevket Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, içinde,* Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s. 37.

[14] Osmanlı merkez hazinesinin 16. yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç halinde nakdî, aynî ya da hizmet şeklinde toplanan avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye idi. Kısaca avarız olarak bilinen bu vergiler Müslüman ve gayrimüslim bütün tebâdan alınırdı. Saray mutfağı için tavuk ve soğan tedarikinden yol, köprü ve su yollarının bakım ve tamirine, sefer sırasında orduya buğday teminine kadar vs. geniş kapsamı olan ve 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha sık toplanan 'avarız ve tekalif', 17. yüzyıl başlarına kadar tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi 'hane' başına toplanmıştır. Tımar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askerî sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan timar gelirlerinin yavaşa yavaş iltizama verilmesine paralel olarak avarız grubu vergiler, bu dönemden itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür. Böylece ciye ile birlikte merkez hazinesinin en büyük gelir kalemi haline gelmiştir. Müstakil avarız sayımlarının örneklerine Kanuni zamanında rastlanmakla birlikte bu sayımlardan günümüze hiçbir defter ulaşmamıştır. 16. yüzyılın geri kalan dönemi bıyunca avarız sayımları genellikle cizye sayımlarıyla birlikte yapılmış ve sonuçlar tek bir defter içinde derlenmiştir. Müstakil avarız defterleri ise, önceleri sıradan Müslüman nüfus ile birlikte eskiden vergiden muaf olan ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu ayrıcalıkları kaldırılan yaya ve müsellemler için düzenlenmiştir. Bu tür defterlere 17.yüzyılın ilk yıllarından itibaren rastlıyoruz. Avarız vergilerinin düzenli ve yıllık toplanmaya başlamasına paralel olarak, 1620'lerden itibaren hem avarız sayımlarının hem de avarız defterlerinin kapsamı bütün vergib mükelleflerini ve bazen de vergiden muaf askeri sınıf mensuplarını içerecek şekilde genişletilmiştir. Bk. Özel, agm, s. 37, 38.

[15] Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* 11 (2000), s. 769-823.

[16] Bilgin Aydın, "Salnâme", *DİA*, C: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 51-54.

iken, 1830'da başlayan nüfus sayımı, ülke genelindeki nüfusu bir bütün olarak sayıma tabi tutan modern bir sayım olmasıyla farklılık taşımaktadır.[17]

Dünyada XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren, gerçek kişilerin sayımı çerçevesinde, modern resmi nüfus sayımlarının yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda çağdaş ve modern anlamdaki "ilk genel nüfus sayımı"nın 1830 sayımı olduğu söylenebilir.[18] 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması akabinde asker ihtiyacı doğmuş ve yeni bir ordunun kurulması gündeme gelmişti. Bu nedenle Ragıb Efendi'nin tavsiyesi ve II. Mahmud'un emriyle her sancak ve kazaya sorumluluk sahibi bir müdürün atanması, vergilerin âdil olarak tespit edilmesi, halkın sosyal ve malî vaziyetinin belirlenmesi öncelikli olarak gündeme alınmıştı. Bu öncelik çerçevesinde halka ait olan han, hamam, emlak, arazi, çiftlik vb. her ne var ise sayım altına alınması kararlaştırılmıştı. Bunların yapılabilmesi için şüphesiz imparatorluktaki nüfusun bütünüyle sayım altına alınması gerekiyordu. Bu amaçla nüfus sayımına başlanmış; sayımın sağlıklı yürütülebilmesi için İstanbul'da bir de meclis kurulmuştu.[19]

İlkin İstanbul'da teşebbüs edilen bu sayımlar, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkışıyla birlikte diğer bölgelere teşmil edilememişti. Savaşın sona ermesiyle Balkanlarda yeniden sayıma başlanmış; bir yaşından yüz yaşına kadar olan bütün Müslüman erkeklerin sayımı emredilmiş olmakla birlikte, çeşitli sebeplerle, nüfusun lâyıkıyla tespit edilerek kayıt altına alınması mümkün olmamıştı. Daha sonra ise imparatorluktaki Müslim-Gayrimüslim bütün erkek vatandaşların genel bir sayımının yapılması kararlaştırılmıştı. II. Mahmud Devri'nde (1808-1839) imparatorluğun genelini kapsayan söz konusu nüfus sayımına ilkin Aksaray'ın da bağlı olduğu Karaman Eyaleti'nden başlanmıştır.[20] II. Mahmud Dönemi'nde gerçekleştirilen bu ilk genel nüfus sayımı 2-12 Temmuz 1830 (evasıt-ı Muharrem 1246) tarihli Karaman Eyaleti'ne gönderilen ferman ile 1830 senesinin ikinci altı ayında başlamıştır. Sayımın 1831 yılının ilk altı ayında tamamlanmış olduğu ifade edilse de, Osmanlı Devleti'nin muhtelif coğrafyalarında bu nüfus sayımının ancak 1835'te

[17] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 62-66.
[18] Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *15-CIEPO Sempozyumu Bildirisi,* 8-12 Haziran 2002, Londra, s. 44, 45.
[19] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 6-13.
[20] Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri*, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, s. 81-84.

tamamlanabildiği anlaşılmaktadır.[21] Sayım yapılamayan yerler için değişik dönemlerde teşebbüslerde bulunulmuştur. Meselâ Erzurum ve Van taraflarında sayım, ancak 1836'da yapılabilmiştir.[22] 1830 yılında başlanan söz konusu nüfus sayımına Aksaray, Karaman, Konya ve Niğde sancaklarının bağlı olduğu Karaman Eyaleti'nden başlanmıştı. Sayım dinî ayrım göz önüne alınarak yapılmıştı. Bütün sancak, kaza, nahiye ve çiftliklerde halk İslam ve Reaya diye iki belli başlı guruba ayrılmıştı. Sayımda takip edilen bir diğer husus konar-göçerlerin ayrıca sayılması ve ayrı defterlere kaydedilmesiydi.[23] Netice itibariyle 1830 nüfus sayımları, kısmi eksikliklerine rağmen, imparatorluktaki erkek nüfusu ilk kez ortaya çıkarması ile önem ve farklılık arz eden sayımlardır.[24]

1830 nüfus sayımında devlet, İslam nüfusun miktarını askerlik bakımından, Hristiyan nüfusun sayısını da vergi bakımından öğrenmek istemiştir. İmparatorluk genelindeki nüfus 1830-1845 yılları arasında peyderpey sayılmış olup, Müslim ve Gayrimüslimler ayrı ayrı defterlerde yer alacak şekilde kayıt altına alınan bu sayımlara göre Anadolu ve Rumeli'de toplam dört milyona yakın erkek nüfus bulunmaktaydı. Bunun bir buçuk milyona yakını Rumeli'de; geri kalanı ise Anadolu'da meskûn idi. Bu sayımda göze çarpan ilk özellik, İslam nüfusunun mutlak bir çoğunluk teşkil etmesidir. Anadolu'da aşağı yukarı iki milyon yüz bin İslam nüfusuna karşın, dört yüz bin Hristiyan, beş bin Yahudi ve yedi bin Kıpti bulunmaktaydı.[25]

1830 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Rumeli'de Kıptiler bir tarafa bırakılacak olursa -çünkü Kıptilerin bir kısmı Müslüman'dır- toplam gayrimüslimlerin nüfus içindeki miktarı %60,36'ya ulaşmaktadır. Buna göre Müslümanlar Rumeli'de azınlıktadır (%37,48). Anadolu'da ise Müslümanların nüfus içerisindeki oranı %83,70'tir. Buna mukabil gayrimüslimlerinki ise sadece %16'dır. Osmanlı Devleti genelinde Müslümanlar %66,33; Hristiyanlar %31,19; Yahudiler %0,46 ve Ermeniler de %0,54'lük bir paya sahiptiler. Ermeni nüfusunun büyük bir kısmı Anadolu'da yaşarken, Yahudilerin ekseriyeti ise Rumeli'de oturmaktaydı.[26]

---

[21] Necmettin Aygün, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, C: 1, Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 9, 10.
[22] Yunus Koç, "Nüfus", *DİA*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 297.
[23] Karal, *age*, s. 17-22.
[24] Karpat, *age*, s. 67.
[25] Karal, *age*, s. 21, 22.
[26] Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s. 560, 561.

Karpat, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin 1830'lu yıllardan sonra oldukça hızlı bir biçimde (%2 oranında) büyümeye başladığını ifade eder. Aynı tarihlerde Müslüman nüfusun ise ya sâbit kaldığını ya da azaldığını bununla birlikte Müslümanlar arasındaki doğurganlık oranının 1850 yılından itibaren artmaya başladığına dair işaretler olduğunu dile getirir. Gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki orantısız doğurganlık yüzdelerinin nedeni olarak; Türklerin en üretken oldukları yıllarının askerde geçtiğini buna karşılık Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Avrupa'nın kapitalist ekonomisine ve giderek yoğunlaşan ülke içi ve uluslararası ticaretin etkisine maruz kaldığında, yeni ekonomik düzenin fırsatlarından ilk yararlananların gayrimüslimler olduğunu, onların koşulların (ekonomik, kültürel, toplumsal) değişmesiyle geliştiklerini, askerlikle meşgul olmamalarının da getirdiği pozitif etkiyle nüfuslarının arttığını belirtir. Salgın hastalıkların da Müslümanlar arasında çok sayıda ölüme neden olduğunu tahmin eden Karpat'a göre Müslüman nüfusun 19. yüzyılda büyüme hızını azgelişmişliğe bağlı savaş, açlık, hastalık ya da diğer felaketlerden çok, azalan ekonomik fırsatlar düşürmekteydi.[27]

[27] Karpat, *age*, s. 48, 49.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLET VE TOPLUM YAPISI VE MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ

Osmanlı devlet ve toplum yapısını ele alırken, bu yapının temelde bir yanıyla Orta Asya Türk geleneğine diğer yanıyla da yakındoğu devlet anlayışını özümsemiş İslam devlet geleneğine dayandığını söyleyebiliriz.[28] Osmanlı devlet yapısı/anlayışı temelde toplum nizamının devamı için bir padişahın gerekliliği ve bu padişahın ülkeyi adaletle yönetmesi fikrine dayanmaktaydı. Yine nizamın devamı için toplumu oluşturan kısımların kendi işleriyle meşgul olması ve tabakalar arasında kanun ve kurallara aykırı geçişlerin olmaması şarttır.[29] Osmanlı toplumu, muhtelif din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan oluşmaktaydı. Ancak toplum ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilatlanmıştı.[30] Başta "gaza ve fetih" anlayışı olmak üzere birçok unsurun meydana getirdiği toplum, daha önceki İslam imparatorluklarının geleneğini izliyor idiyse de, en özgün çizgilerinin bazıları doğrudan doğruya Osmanlıların kendi eseriydi.[31] Bu noktada Osmanlı toplumunun bir parçası olarak gayrimüslimlerin statüleri dikkati çekmektedir. Gayrimüslimlerin hukukî statüleri ve idare biçimi, üzerinde çokça durulmuş bir konu olmuştur. Literatürde gayrimüslimlerin Osmanlı devleti tarafından, millet sistemi denilen bir sistemle idare edildiği ve özel hukuk alanında kendi hukuklarına tabi oldukları şeklinde

[28] Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 55, 56.
[29] Öz, *age*, s.59.
[30] Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 189.
[31] İnalcık, *age*, C: 1, s. 47.

yaygın iddialara rağmen, bu iddiaları destekleyecek yeterli delil ortaya konulamamış[32] olup, meseleyle ilgili muhtelif görüşlerin varlığı söz konusudur.

1.1. Devlet ve Toplum Anlayışı

Osmanlı toplumunda, bir yandan bazı yeni sosyal grupların oluşması, diğer yandan devletin hâkimiyet sınırlarının genişlemesi sonucunda topluma dâhil olan insanlara belli statüler kazandırılarak toplum içindeki yerlerinin belirlenmesi, Osmanlı insan-toplum anlayışı ile yönetim felsefesine göre gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili Osmanlı literatürü incelendiği zaman, şöyle bir anlayışla karşılaşıyoruz: İnsan yaratıkların en şereflisidir. O, yaratılışı gereği medenidir. O halde insan geçimini temin edebilmek ve hayatını sürdürebilmek için diğer insanlara muhtaçtır.[33] Bu ihtiyaç bir araya toplanmayı ve iskân mahallerini ortaya çıkarmıştır; buralara şehir, köy ve oba denir. Fakat bu durum birçok problemi de beraberinde getirir. İnsan, tabiatı itibariyle haristir, bencildir; herşeyi kendisi elde etmek ister. İhtiraslar ve istekler çakıştığında ise ortaya husumet ve kargaşa çıkar. Bu anlaşmazlıkların ve düşmanlıkların bertaraf edilmesi, güçlünün zayıfı ezmesinin önlenmesi için "tedbir" alınması lâzımdır; bu tedbir, kânun ve kâideler, orijinal ifadesiyle "siyâset-i ilâhî" (Allah'ın siyaseti), yani "şerî'at" ve "siyâset-i sultânî (yasağ-ı pâdişâhî veya örf), yani hükümdar tarafından konulmuş yasaklar, kanunlar olarak ikiye ayrılır. Bunların uygulanması için devlet ve devletin idaresi için ise pâdişâh veya sultan gereklidir. Zira devlet ve sultan, kanun ve kaidelerin uygulayıcısı, adaletin tesis edicisi, reayanın koruyucusudur. İslam öncesinde varolan "kut anlayışı" ile yetkilerin Tanrıdan alındığı inancı ve sonrasında İslamiyetle beraber "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" veya "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" olarak kabul edilmeleri, hükümdarların da ilahi teyide mazhar oldukları anlamına geliyordu. Bu açıdan hükümdarların vazifeyi zımnen Peygamberlerden devraldığı ifade edilmiştir. Bu düşüncenin İslam öncesi Türk tarihindeki durumu da aynı anlayışın kuttan gelen tarihi temellerini oluşturuyor; klasik dönem İslam siyaset düşüncesindeki hükümdarlık telakkileriyle birleşince, çok daha güçlü, dinî verilerle takviye edilmiş şekliyle çok daha manalı bir karakter kazanıyordu. Bu durum Kur'an'dan ayetler, Hz. Peygamber'in hadisleri ve ashabın sözleri ile de desteklenmiştir. Bu hususta Hz. Osman'ın şu ifadesi tefekkürü celbeder: "Allah'ın sultan ile önlediği şeyler, Kur'an ile önlediklerinden daha çoktur". Bu bağlamda devlet ve sultan gerekli ve önemli olup "yönetilenlerin yönetene olan ihtiyacı bedenin başa

[32] M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi (Mit ve Gerçek)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 27.
[33] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 184.

ihtiyacı gibidir", demişlerdir.[34] İnsanlar, farklı mizaç ve tutumlara sahiptirler. Toplum hayatı için bunlar arasında meydana gelebilecek haksızlıkların önüne geçmek, emniyeti sağlamak, adalete dayalı bir toplum nizamı kurmak ve bunu sürdürmekle görevli bir yönetici güce, devlet gücüne, dolayısıyla bir hükümdara her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Belirtildiği üzere insanın muhtaç bir varlık olması toplumların ve milletlerin oluşmasına yol açmıştır. Çünkü toplum hayatını sürdürebilmek ancak dayanışma ve yardımlaşmayla mümkündür. Toplum üyeleri arasındaki uyumun devamı, her ferdin toplum içinde yaratılıştan sahip olduğu yeteneğinin gerektirdiği mevkide bulunmasına ve bu yerini korumasına bağlıdır. Böyle bir iş bölümü, ister istemez toplumda bir farklılaşmayı ve tabakalaşmayı zorunlu kılmaktadır.[35] Yalnız bu tabakalaşma ne Hindistan'daki kast sistemi ile ne de Ortaçağ Avrupası'ndaki serfler, asiller ve ruhban sınıfı ayrımı ile karıştırılmamalıdır. Böyle bir ayrımın Türk toplumunda karşılığı olmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi gayrimüslimler de muhtelif devlet kademelerine getirilmişler ve sınıflar arası geçişler daima mevcut olmuştur.[36] Nitekim Avusturya elçisi O.G. de Busbecq, 1555 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın huzurundaki kalabalığı gördüğünde buna bizatihi şahit olacaktır.[37]

Osmanlı toplum düzeninin ve yönetim felsefesinin temelini oluşturan bu fikirler, "daire-i adliye" yani adalet dairesi veya "hakkaniyet çemberi" adı verilen bir formülle açıklanmıştır. Sasanîlere kadar çıkan, Kutadgu Bilig'de, Nizamü'l-Mülk ve İmam Gazali'nin eserlerinde açıklığa kavuşturulmuş olan bu kavram, Kınalızade Ali Efendi'nin "Ahlak-ı Alâî"si, Naîma'nın "Tarih"i gibi birçok eserde tekrar ele alınmış ve yorumlanmıştır. Bu anlayışa göre: Dünya barışı adaletle sağlanabilir; dünya, duvarı devlet olan bir bahçedir; devletin düzenleyicisi şeriattır; şeriatın koruyucusu mülk (hükümranlık) tür; mülke, yani ülke ve halkı bütünleştirerek devlet kuracak iktidara sahip olmak, diğer bir ifadeyle hâkimiyeti elde

[34] Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2004, s. 43-47, 52.
[35] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 184.
[36] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 205. Nitekim gayrimüslimlerin devlet tarafından orduda, maliyede, savaş araç-gereçleri imâlinde, bürokraside (tercüme faaliyetlerinde), saray hekimliğinde, ticarette ve bilirkişilikte kendilerinden istifade edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kenanoğlu, *age*, s. 331-338.
[37] "Biz huzurda iken büyük bir kalabalık vardı. Vilayet beylerbeyilerinden birçoğu hediyelerle gelmişlerdi. Bütün hassa alayı, süvariler, sipahiler, gurebalar, ulûfeciler, yeniçeriler burada idiler. Bu koca mecliste tek bir kişi yoktu ki hâiz olduğu mevkii ve rütbeyi kendi liyâkat ve cesaretine borçlu bulunmasın... Türkler insanlarda meziyetin babadan oğula irs yoluyla intikal ettiğine, bir miras gibi elde edildiğine inanmazlar. Bunu kısmen Allah'ın bir ihsanı, kısmen de çalışmanın, zahmetin, gayretin bir mükâfatı telakki ederler. İşte bu suretle Osmanlı İmparatorluğunda şevket ve makam, idârî mevkiler, liyâkat ve maharetin mükâfatıdır. Namussuz, tembel, âtıl, bilgisiz olanlar hiçbir zaman yüksek mevkilere tırmanamazlar: Hakir ve zelil bir halde kalırlar. Osmanlıların neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmalarının bütün dünyada hâkim bir ırk haline gelebilmelerinin, imparatorluğun hudutlarını boyuna genişletmelerinin sebebi hikmeti budur". Bk. G. de Busbecq, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)*, Ankara 1953, s. 40, 41'den naklen Yediyıldız, agm, C: 10, s. 205, 206.

bulundurmak, sağlam bir orduyu gerektirir; ordunun beslenmesi için büyük servete ihtiyaç vardır; bu serveti sağlayabilmek için bolluk ve huzur içinde yaşayan bir halka (raiyyet) sahip olunması icap eder; halkın bolluk ve huzur içinde yaşaması, adaletle yönetilmesine bağlıdır. Osmanlı anlayışına göre, bu hakkaniyet çemberi halkalarını oluşturan adalet, devlet, şeriat (kanun), hükümranlık, ordu, servet, halk toplum yapısının temel dayanaklarını teşkil eder. Bu halkalardan biri yok olursa, devlet de toplum da çökmeye mahkûmdur.[38] Bu teorik çerçevede padişah için halk Allah'ın bir emâneti şeklinde algılanıyordu.[39]

Osmanlı dünya görüşünü belirleyen ve toplumun biçimlenmesinde esas alınan faktörlerden birisi şüphesiz şer'î hukuk sistemiydi. Şer'î hukuka göre bütün milletler, müslim ve kâfir adı altında iki büyük siyasî bünyeye ayrılıyor ve bu oluşuma göre de birtakım gruplandırmalar yapılıyordu. Şer'î hukuka göre bir ülke İslam devletinin hâkimiyetine geçince o ülkede bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesi haline gelen o toprakları terkedip başka bir yere giderler veya kendileriyle bir antlaşma yapılır ve kararlaştırılan şartlara göre bu ülkede yaşamaya devam ederlerdi.[40] Gayrimüslimlerin devletle olan ilişkilerinin hukukî temelini, bunlarla yapılan zimmet antlaşmaları teşkil etmektedir. Bu antlaşmaya taraf olan ve İslam devleti tebaası haline gelen gayrimüslimlere de bu antlaşmadan dolayı "zimmî" denmektedir. Zimmet kelimesi lügatte "ahd ve eman" anlamına gelir. İslam hukukçularına göre, zimmet akdiyle/anlaşmasıyla gayrimüslimler ebedi olarak Müslümanların zimmetinde, yani ahd ve emanında kalır ve darülislamda sürekli oturma hakkına sahip olurlardı.[41] İslam ülkesinde devamlı oturan zimmilere "gayrimüslim tebaa" veya "gayrimüslim reaya" da denirdi. İslam devleti, içten ve dıştan gelebilecek, her türlü tehlikeye karşı "zimmi"leri korumayı, onların can, mal, ırz ve namusları ile dinî hayatlarını ve mabetlerini emniyet altına almayı Allah adına taahhüt etmektedir. Zimmiler hür insan olarak kabul edilmekte, savaş esiri veya köle[42] muamelesine tâbi tutulmamaktadırlar. Hz. Peygamber'in hadislerinden

[38] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 184, 185.
[39] Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 287.
[40] M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 59.
[41] Zimmet akdi uygulaması Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkmıştır. Mekke'nin fethinden önce de gayrimüslim topluluklarla anlaşmalar yapılmıştı ancak bundan önce, Müslümanlarla diğer kavimler arasında yapılan anlaşmalarla müşrikler İslamın koruması ve hükmü altına girmiyorlardı. Bk. Kenanoğlu, *age*, s. 11.
[42] Esasen savaş hali geçtikten sonra Osmanlı sınırlarına dahil olan yerlerde köle sayısında azalmanın olduğu ve sonuçta önemsiz rakamlara düştüğü tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı tarafından ilhak edilen yerlerin halkının reaya durumuna gelmesiyle izah edilmiştir. Bunun yanında ekseriyetle Osmanlı toprakları dışından gelme Rus, Afrikalı (Zenci, Habeşli), Gürcü, Çerkez, Abaza, Acem, Ermeni, Avrupa menşeli ve sayıları oldukça az Balkan yarımadasından köleler mevcut idi. Bu insanlar arasında büyük mevkilere hatta sadarete yükselenler bulunuyordu. Bunlara misal olarak 17. yüzyılda Çerkez Mehmed Paşa, Abazalar'dan da Melek Ahmed Paşa, Siyavuş, Süleyman ve Hüsrev Mehmed Paşalar sayılabilir. Dışarıdan Osmanlı topraklarına gelen köleler Bor, Konya, Karaman gibi Orta Anadolu yerleşimlerinde de var olmakla birlikte bunların genel nüfus

birine dayanılarak Ehl-i kitaba verilen bu devlet garantisi, Mecusiliğe de tatbik edilmiştir.[43] İslam hukuku açısından, darülislam üzerinde hâkimiyetini tesis etmiş olan İslam devletinin mensupları, İslam devletinin halkı, tebaası olarak tanımlanırdı. Genel olarak bakıldığında, Müslüman yazarlarca zimmilerin vatandaş statüsünde olduğunun kabul edildiği görülmektedir. Vatandaşlık, fertle devlet arasındaki siyasî ve hukukî bağ olarak tanımlandığına göre, İslam ülkesinde sürekli olarak yaşayan insanların hepsi, bu ülkenin vatandaşlarıdır. İster Müslüman ister gayrimüslim olsunlar. Hz. Peygamber ve Hülafa-i Raşidin Dönemi'nden sonra ortaya çıkan İslam devletlerinde gayrimüslimlerin hukukî statüleri, ilk dönemlerde ortaya çıkan prensiplere ve İslam hukukçularının içtihadlarına göre şekil almıştır. Her zaman olduğu gibi yine zimmet anlaşmaları/akidleri ile gayrimüslimlerin hakları tanzim edilmiş ve korunmuştur. Zimmet akdinin sıhhati konusunda İslam âlimleri iki şart ileri sürmüşlerdir ki bunlar; her sene cizye ödemenin taahhüt edilmesi ve İslam ahkâmının iltizam edilmesidir. Zimmet akdini kabul etmeleriyle gayrimüslimlerin can, mal ve namusları Müslümanlarınki ile aynı değeri kazanırdı.[44] Ticaret ve başka amaçlarla İslam ülkelerine gelen ve kendilerine geçici olarak oturma izni verilen yabancılar da, ihanetleri ve asayiş bozucu davranışları görülmedikçe, pekçok bakımdan zimmilerin statüsüne tabidirler. "Müste'minler" veya "Muste'menler" denilen bu gayrimüslimler de tıpkı zimmiler gibi hukukun himayesi altındadırlar. Onların can, mal, ırz ve namusları devletin güvencesi altındadır.[45]

İslam hukukunun temel prensibleri açısından zimmiler kendilerine eziyet edilecek, horlanacak, kendileriyle alaka kurulmayacak bir grup değil, aksine Müslümanlara zarar vermedikleri müddetçe Müslümanlarla aynı temel haklara sahip insanlardı.[46] Şayet İslam

içindeki oranlarının %1 bile etmediği kolayca tahmin edilebilir. Bk. İzzet Sak, "Şer'iyye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkali (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1994), s. 377-394.

[43] Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s. 208.

[44] Kenanoğlu, *age*, s. 13-16.

[45] Küçük, agm, C: 4, s. 209.

[46] Gayrimüslimlerin çalışma, diledikleri yerde ikâmet etme, seyahat etme ve toplanma hürriyetleri vardır. İnanç, ibadet ve öğrenim hürriyetlerine dokunulmaz. Her türlü sosyal ilişkilerde ayrım gözetilmez. Devletin himayesini gören ve kamu hizmetlerinden yararlanan zimmiler askerlik hizmetinden muaf tutulurlar. Buna karşılık "cizye" adı verilen bir baş vergisi öderler. Cizye mükellefleri bu vergiyi ödeyemeyecek durumda ise cizye kaldırılır. Mükellef, eziyet ve hapisle cezalandırılmaz. İslam ülkesinde bir yıl veya daha fazla oturan müste'minlerin de cizye ödemeleri gerekir. Kadın, çocuk, akıl hastası, ihtiyar, fakir ve din adamlarından cizye alınmaz. Cizye mükellefi, Müslüman olursa cizye kalkar. Bk. Küçük, agm, C: 4, s. 209. Daha başlangıçtan itibaren, rahipler, çocuklar, kadınlar, fakir ve ihtiyarlar, bedensel özürlüler vb. ile belli hizmetleri gören özel statülü kimi gruplar genellikle cizyeden muaf tutulmuşlardır. 1691 yılında çıkarılan bir ferman ile cizyenin vergisinin artık hane temelinde değil, belli bir yaşa gelmiş bütün yetişkin erkek nüfustan toplanması, maktu sistemin ve kimi muafiyetlerin kaldırılması esası getirilmiştir. Böylece cizyeden muaf gruplar itirazlarına rağmen cizye yükümlüsü sayıldılar. Öte yandan, fakir, kör, malûl, işsizlerle, kocalarının arazisi kendilerine

hukukunda amaç zimmilerle alakayı kesmek olsaydı o takdirde İslam cemiyetine kabul edilmemeleri yönünde hukukî prensipler konulurdu. Kaldı ki hem Kuran-ı Kerim'de, hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde zimmilerin korunmasına ve onlara eziyet edilmemesine yönelik hükümler vardır. Öte yandan, zimmilere yönelik bazı kılık-kıyafet yasakları, ata binmeme ve silah taşımama gibi uygulamalar şer'î değil örfî niteliklidir. Bunları İslam hukukunun bir gereği olarak göstermek yanıltıcıdır. Bir takım idârî, iktisâdî tedbir ve uygulamalar ve güvenlik amacıyla tarihî süreç içerisinde yerleşen düzenlemelerin değişmezliği veyahut muhakkak bu tür ayrımların yapılması gerektiği ileri sürülemez.[47]

Osmanlı uygulamasında kanunnamelerdeki hükümlerin hem Müslim hem de gayrimüslimleri kapsadığı görülür. Yani kanunnamelerde herhangi bir konuya ilişkin olarak yapılmış düzenlemeler, ayrım yapılmaksızın hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere uygulanmaktadır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde kanunların "genellik" özelliği taşıdığını göstermektir. Öte yandan bu durum "koruyuculuk" vasfının da yalnızca Osmanlı makamlarına ait olduğunu gösterir. Dolayısıyla gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaat mensupları için icraî nitelikte ayrı bir kanun yapma ve bunu uygulama gibi bir konuma sahip olmaları söz konusu değildi. Burada gayrimüslimlerin kendi dinlerine ilişkin meselelerde uygulamanın nasıl bir mahiyet gösterdiği sorusu akla gelebilir. Bu husus, esasen Osmanlı idârî makamlarının İslam hukuku çerçevesinde gayrimüslimlere verdikleri imtiyaz beratları ve ahidnamelerle belirlenmiştir.[48]

1.1.a. Millet Sistemi

Altı yüz yıllık tarihi boyunca, geniş toprakları üzerinde yirmi farklı etnik gruptan, dört ayrı din mensubunu yönetmiş olan Osmanlı Devleti'nin tarihi içinde Müslüman olmayan topluluklar ayrı bir önem taşır.

Millet sistemi lehinde olan literatürdeki hâkim ve yaygın görüş, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti içerisinde, millet sistemi adı verilen ve her dinî mezhebin idârî, mâlî, adlî ve hatta

kalmış olanlar dışındaki kadınların muafiyeti devam etmiştir. Tarihsel süreçte cizyenin her zaman hane bazında toplandığı ve muafiyetler konusunda istikrarlı bir politikanın takip edildiği söylenemez. Öyle ki, İnalcık'a göre, çöküş döneminde maktu sistem yaygınlaşmış, devletin eyaletlerdeki vergi yükümlüleri üzerindeki otorite ve kontrolü azalmış, tıpkı âyanlar örneğinde olduğu gibi, gayrimüslim cemaat liderleri kocabaşılar, knezler ve çorbacılar kendi cemaatlerinin vergilerini "maktu" olarak toplama işini üstlenmişlerdir. Dahası, reaya menfaatine olduğu inancı ile bu sistem 1841'de genelleştirilmiş, muafiyetler kaldırılmıştır. Bk. Özel, agm, s. 38, 39.

[47] Kenanoğlu, *age*, s. 23.

[48] Kenanoğlu, *age*, s. 28, 29.

cezâî bakımdan kendi ruhanî reisinin idaresi altında bulunduğu bir sistemle idare edildiğidir. Bu görüşlere göre gayrimüslim gruplar muhtar (özerk) veya yarı muhtar olup, âdeta devlet içinde devlet statüsü kazanmışlardır.[49]

Hâkim görüşe göre, Osmanlı Devlet'inde gayrimüslimlerin kurumsal anlamda bir yapılanmanın içerisine girmeleri İstanbul'un fethi ile birlikte olmuştur. Bilhassa İstanbul Rum Patrikhanesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile zaten Bizans'ta mevcut olan kilise idârî teşkilatı Osmanlı Devleti'nin bünyesine intikal etmiş, buna paralel olarak Fatih'in, farklı bir mezhebe mensup Ermeniler için İstanbul'da ayrı bir patriklik kurdurması bu kurumsal yapılanmanın başlangıcını teşkil etmiştir. Ayrıca ilerleyen dönemlerde yeni patrikliklerin kurdurulması da söz konusu olmuştur. Yani, Osmanlı Devleti hem Bizans'tan devraldığı kilise teşkilatını korumuş, hem de yeni patrikler ihdas etmek suretiyle bu kurumsallaşmaya katkıda bulunmuştur.[50]

Yediyıldız, millet sistemini şu şekilde izah etmektedir:

> "İslam hukukunun bazı prensiplerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin, ülkesinde yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre teşkilatlandırmak suretiyle yönetme biçimine millet sistemi deniliyordu. Sistem Müslümanların hâkimiyeti üzerine kurulduğundan, Müslümanlara millet-i hâkime yani hâkim millet, diğer din mensuplarına ise millet-i mahkûme yani hükmedilen, hâkimiyet altında yaşayan millet adı veriliyordu.[51] Devlet yönetiminde hâkim unsur olan Türklerden başka, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar ve Araplar da vardı. Şüphesiz toplumun bu karmaşık yapısı, devletin hâkim olduğu coğrafyanın demografik özelliğinden kaynaklanıyordu. Ancak Osmanlıların yönetim, siyaset ve insan anlayışı da bunda önemli bir rol oynuyordu. Çünkü devlet, her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir muhtariyet tanımış, hiçbirini asimilasyona tabi tutmamıştı. Osmanlılar, dinin kan ve akrabalık bağlarından daha güçlü bir dayanışma duygusunu meydana getirebileceğinin farkındaydılar. Aslında mensubu bulundukları dinin öğretisinde de bu husus açıkça vurgulanıyordu. İşte bu sebeple, dinî-etnik cemaatler siyasî-idârî örgütlenmenin temelini teşkil etti. Elbette bu birdenbire olmadı. İmparatorluk coğrafyası genişledikçe ve Osmanlı yönetimi altındaki Türk ve gayrimüslim diğer büyük grupların sayısı arttıkça, idârî örgütlenmede, dinî cemaatler belirginleşmeye ve ön plana çıkmaya başladı ve buradan millet sistemi

[49] Kenanoğlu, *age*, s.34.
[50] Kenanoğlu, *age*, s.32.
[51] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 190.

> doğdu. Rum Ortodoks Patrikhanesi idaresinde Hristiyan Ortodoks Milleti, Ortodoks olmayan bütün doğu Hristiyanlarını kapsayan Ermeni Milleti ve Hahambaşı'nın yönetimine verilen Musevi Milleti teşekkül etti ve bu sistem XV. yüzyılın ikinci yarısında gelişti. Aslında bu oluşum, mevcut dinî cemaatlerin statülerinin resmileşmesinden başka bir şey değildi."[52]

Ortaylı'ya göre, millet tipi örgütlenme, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihten devraldığı bir yapıdır.[53] Osmanlı millet nizamının tarihin kendine özgü (sui generis) bir olayı olduğunu ifade eden Ortaylı'ya göre bu sistem:

> "Bir idari teşkilatlanma özgünlüğü olduğu kadar, Osmanlı cemiyetinin özgün içtimai kültürel ortamında gelişen bir teşkilatlanmadır. Ne koloniyalist imparatorluklarda azınlık milletlerin durumuyla, ne de federatif yapılarla benzeştirilemez.[54] Millet bir kavramı değil bir içtimai teşkilatlanma bir ruh hali ve tebaanın birbirine bakışını ifade eder. Ekalliyet (azınlık) sözü devlet ve toplum hayatımıza imparatorluğun son on yıllarında girmiştir."[55]

Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluştan itibaren Müslüman Türkler ile gayrimüslimlerin iç içe yaşadığını fakat devlet ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin hukukî bir zemine oturtulmadığını ifade eder. Bu ilişkilerin hukukî bir zemine oturtulmasının başlangıcı olarak Fatih Dönemi'ni gösterir. Fatih'in önce Ortodoks Rum reayaya daha sonra da Galata zimmilerine verilen, İslam hukukuna uygun birtakım idârî, adlî ve hukukî muhtariyetler olduğundan ve Ortodoks Rumların tanınan bu muhtariyetle bir cemaat haline getirildiğinden bahseder.[56]

Ercan, millet sistemi hakkında şunları ifade eder:

> "Osmanlı topraklarında Türk, Arap, Bosnalı, Arnavut gibi farklı etnik kökenden Müslüman toplulukların yanında, Müslüman olmayan farklı etnik kökenden ve farklı din ve mezheplere mensup topluluklar da yaşıyordu. Gayrimüslimler, İslam hukukunun kendileriyle ilgili hükümleri ile birlikte zaman zaman çıkarılan örfî hükümlerin de sağladığı bir düzen içinde yaşadılar. Bu düzen, dünyanın değişen şartları nedeniyle XIX. yy.'dan itibaren bozulmaya başladı. II. Mahmut 'Ben teb'anın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark

[52] Yediyıldız, agm, C: 10, s. 189, 190.
[53] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 997.
[54] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 220.
[55] Ortaylı, agm, C: 10, s. 217.
[56] Ortaylı, agm, C: 10, s. 216.

> ederim. Aralarında başka gün bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.' diyerek düzeni yeniden sağlamaya çalışmak istedi ise de başarılı olamadı. Bunu üzerine devlet, daha etkili ve daha gelişmiş bir düzen kurmaya başladı. XIX. yy.'ın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan düzene 'Millet Sistemi' denir.[57] İlk kez Tanzimat Fermanı ile birlikte gayrimüslimlerle Müslümanlar yasalar önünde eşit sayıldılar. Bundan sonra nizamnamelerle yapılan düzenlemelerle Millet Sistemi oluşturuldu.[58] Millet Sistemi çerçevesinde 1858 yılında başlayan çalışmalar tamamlandı ve hazırlanan tasarı 25 Nisan 1861 yılında onaylandı ve 'Rum Patriği Nizâmâtı' adıyla yürürlüğe girdi. Aynı yılın 9 Haziran'ında 'Lübnan Nizamnâmesi' hazırlandı ve bölge Hıristiyan bir vali yönetiminde bir tür muhtar bölge oldu. 18 Mart 1863'te 'Ermeni Milleti Nizamnamesi' yürürlüğe girdi. Bu düzenlemeler sürdürüldü. Katolikler ve Protestanlar için de nizamnameler hazırlandı. Zaman zaman bu nizamnamelerde değişiklikler yapıldı. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler için uygulanan ve daha geniş hak ve özgürlükler tanıyan bu Millet Sistemi sorunu çözmedi. Müslüman olmayan topluluklar arasındaki huzursuzluk ve devlete karşı başkaldırma eylemleri devam etti. Çünkü gayrimüslimlerin asıl istediği daha geniş hak ve özgürlükler değil, tamamen bağımsız olmaktı."[59]

Gayrimüslim grupların yarı muhtar olduğunu kabul ederek meseleye sosyolojik açıdan yaklaşan Mardin'e göre ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılı ve organize bir cemaat mevcuttur.[60] Bu cemaatin aynı zamanda bir iktisadî ve hukukî sistemi vardır fakat bu cemaat, düzeni sağlayıcı otoriteden yoksundur. Tam anlamıyla otoriteden bahsedilecekse bu otorite devlet tekelindedir.[61]

İnalcık, millet sistemine ilişkin olarak, R. Davison'ın Reform in The Ottoman Empire adlı eseri hakkındaki tanıtım yazısında şunları söylemektedir:

> "Prof. Davison, (...) 1856 Islahat Fermanı'nın geniş bir tahlilinden sonra bu ıslahat programının uygulanmasını inceliyor, bilhassa gayrimüslim milletlerin yeni teşkilatını ele alıyor. (...) Millet sistemi üzerinde eski devirlerden alarak meseleyi derinliğine işleyen bir araştırmanın lüzumu daima kendini hissettirmektedir. Bu meselede Tanzimat'tan sonra galebe çalan anlayıştan kendimizi tamamıyla

[57] Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s. 197, 198.
[58] Ercan, agm, C: 4, s. 206.
[59] Ercan, agm, C: 4, s. 198.
[60] Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset Makaleler I*, Der: M. Türköne – T. Önder, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 39, 40.
[61] Mardin, *age*, s. 22.

> kurtarmak lazımdır. Hele şu ifadeyi aynen kabul etmeye imkân yoktur: The muslim millet was of course under the direct rule of its own Sultan and bureaucracy. Temamîle dini hukukla ilgili salahiyetler dışında, cemaatlere toptan idari bazı selahiyetler tanınması doğrudan doğruya vergi işleri ve teşkilatile ilgili bir keyfiyettir. Eski devirler için bir takım hukuki muhtariyet hükümlerine varılması mübalağalıdır. Gerçekten durum, Tanzimat'tan sonra temamîle başka bir istikamet almıştır ve yazarın bu devre içinde verdiği hükümler yerindedir."[62]

Görüleceği üzere İnalcık, Davison'ın "Müslümanların kendi sultanları ile onun bürokrasisinin yönetimi altında olduğu" şeklindeki ifadesinin mefhumu muhalifinden, gayrimüslimlerin de kendi ruhanî reis ve bürokrasilerinin yönetimi altında olduğu anlamı çıktığı için bu ifadeyi reddetmekte ve cemaatlere tanınan idari yetkilerin birkısım vergilerle sınırlı olduğunu söylemektedir.

İnalcık bir başka makalesinde ise millet sisteminin ikinci döneminin İstanbul'un fethi ile başladığını ve bu dönemde tanınan üç gayrimüslim cemaatin Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri olup, Kilisenin ancak 18. yüzyılda, ayanların yükselişi sonucu desentralizasyon (yerelleştirme, mahallîleştirme) Osmanlı yönetiminin ayırıcı özelliği hâline gelince bu temayül (trend) içinde yerini aldığını ve yeni şartların ortaya çıkmasıyla Kilisenin muhtar organizasyonlar haline gelmeye başladığını ifade etmektedir.[63]

Frazee, Tanzimat Fermanının devamı olarak gördüğü Islahat Fermanı'nın muhteviyatına dayanarak eski millet sisteminin bir piskoposluk meclisi ve kilise dışındakilerin kurduğu topluluk aracılığıyla kilise yararına olarak terk edileceğinden bahseder. Buna göre her Hristiyan topluluğu kendi yönetimi için bir anayasa oluşturacak ve tasdik edilmesi için Osmanlı Devleti'ne sunacaktı. Patrikliğin süresi ömür boyu sürecek, devlete ödenen ücretler ve resmi vergiler sabitlenecek ve kanunla düzenlenecekti. Hristiyanlara ait bir vergi olan cizyenin 6 Mayıs 1855 tarihli bir fermanla kaldırıldığından ve Hristiyanların askere alınmak istenmelerine karşı çıkmaları sonucu bedel vergisinin getirildiğinden bahseden Frazee, Türk hükümetinin sekülerleşmesi olarak tanımladığı bu sürecin aslında İstanbul'daki Batı Avrupa ülkelerinin büyükelçilerinin iki yeni reformcu, Ali Paşa ve Fuat Paşa ile yaptıkları iş birliğiyle gerçekleştiğini ifade eder.[64]

---

[62] Halil İnalcık, "Roderic Davison'ın "*Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*" adlı eseri", *Belleten*, 28/112 (1964), s. 791.
[63] Halil İnalcık, "The Status of the Greek Patriarch Under the Ottomans", *Turcica*, XXI-XXIII (1991), s. 411'den naklen Kenanoğlu, *age*, s. 44.
[64] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, Çev: Cemile Erdek, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 276.

Araz'ın, konu hakkında literatürü inceleyerek şöyle bir sonuca vardığı görülür:

> "Çalışmalara egemen "millet sistemi" söylemi, cemaatlerin ve onları oluşturan kişilerin birbirlerinden kopuk, birbirlerine karşı ilgisiz bir şekilde tasvir edilmesi sonucunu doğurmuştur. Teorik olarak ortaya konanlar ya da gayrimüslimlerin hukuksal konumlarını ve onların Müslümanlarla ilişkilerini ele alan çalışmalar oldukça kuru, gündelik yaşamın renkliliğini anlamaktan ve anlatmaktan uzaktır. Bu çalışmalar elbette önemlidir. Ama bu asla yeterli değildir. Hukuk, gündelik yaşamın farklı insan ilişkilerini ve çıkar ağlarını anlamakta yetersiz kalabilir. Bu yüzden, Osmanlı toplumunda Müslim-Gayrimüslim ilişkilerini sıradan kişiler üzerinden okumaya çalışmak bu renkli dünyayı daha iyi konumlandırmayı sağlayacaktır. Kişilerin dünyası üzerinden yürüyen bir Müslim-Gayrimüslim araştırması farklı dinden insanların benzer kaygıları, sevinçleri ve kültür dünyasını paylaştıklarını ortaya koyabilir. Bu, Osmanlı toplumunu ve onu oluşturan kişileri katı bir dinsel sınıflamaya ve hukuksal kategorizasyonlara hapsetmenin ne kadar yanlış olduğunu da gösterecektir.[65] Yapılan çalışmalarda ihmal edilip görmezden gelinen ve cemaatsel "üst yapı"ya sıkı sıkıya bağlı olduğu dillendirilen sıradan insanların bağlılıklarının hangi durumlarda nasıl şekillendiği, bunun farklı cemaatlerden kişilerle ilişkilere nasıl yansıdığı hemen hemen hiç işlenmemiş meseleler olarak ortada durmaktadır."[66]

Konu hakkında bir diğer görüş sahibi Kenanoğlu ise, Osmanlı'nın İstanbul'un fethini müteakip imparatorluktaki bütün gayrimüslimleri mezhebî ve etnik âidiyetler çerçevesinde toplayarak muhtar bir millet sistemi kurmadığını savunmaktadır. O, Yahudi cemaatlerinin iç işlerindeki muhtariyetine ilişkin varsayımlar hakkında, Joseph Hacker'ın, bunun kurumsal bir muhtariyetten ziyade, Osmanlı yetkililerinin gayrimüslim cemaatleri kendi hallerine bırakma şeklindeki uygulamasından kaynaklandığını, şer'î hukukun tüm ülkede resmen tanınan tek hukuk düzeni olduğunu, Yahudilerin kadılardan kendi cemaat liderlerine karşı karar çıkarma yoluna gidebildiklerini ve 19. yüzyıl öncesinde Yahudi cemaatinin muhtariyetinin sınırlı olup ancak şer'î mahkemelerce çelişmediği sürece geçerli olabildiğini ifade ettiği görüşlerini son derece isabetli bulur ve bu açıdan Yahudiler için bir muhtariyetten ziyade devletin müdahale etmediği bir alandaki serbestlikten söz etmenin daha doğru

[65] Yahya Araz, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Bağlamında Lise Tarih Ders Kitaplarında "Öteki" Sorunu*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 54, 55.
[66] Araz, *agt*, s. 40, 41.

olacağını ifade eder.[67] Ona göre, Osmanlı gayrimüslim reaya millet sistemi ile değil "ruhanî iltizam sistemi"[68] ile idare edilmiştir.

Neticede, Osmanlı Devlet'i bir hukuk devletidir ve uyguladığı zimmet hukuku gereği himayesi altındaki gayrimüslimlere herhangi bir zulüm ve ayrımcılık yapmamış, aksine onların hakkını gözetmiştir. Bu açıdan Osmanlı mahkemelerinin kapıları gayrimüslimlere de açık olmuştur. Hatta onlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda bu mahkemelere müracaatta bulunarak haklarını aramış veya şikayetlerini dile getirmişlerdir. Bu durum gayrimüslimlerin Müslümanlar ile yaşadıkları problemlerde de geçerliliğini korumaktadır. Yani ister gayrimüslim ister Müslim olsun herkes yaptığı davranışlardan sorumludur. Bu açıdan tebaanın hakkını gözetme noktasında Osmanlı Devleti'nde bir otorite boşluğundan söz edilemez.

1.2. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin 632 yıllık uzun tarihi boyunca Osmanlı topraklarında Müslümanlarla Müslüman olmayanlar birlikte yaşadılar. Özellikle klasik dönemde bu birlikte yaşayış barış ve huzur içinde geçti. O kadar ki, Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman haksız iddialar ileri süren Batı'da bile bu dönem için "Osmanlı Barışı" deyimi kullanıldı.[69] Osmanlı zimmileri topluma sanıldığından fazla "entegre" olmuşlardı. İslam hukukunun zimmilere de adil davranılmasını emretmesi ve Osmanlı adaletinin bu ilkeyi en ideal şekliyle uygulaması zimmilerin adalete (dolayısıyla Osmanlı Barışı'na olan) güvenlerini artırmıştır. Bu sayede

---

[67] Irvin Cemil Shick, "'Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler', Bir Uluslararası Konferansın Ardından", *Tarih ve Toplum*, 8/43 (1987), s. 50, 51'den naklen Kenanoğlu, *age*, s. 55.

[68] Devlet, bir kilise teşkilatının başında bulunan gayrimüslim ruhanî reislerin, buna binaen kullanabilecekleri yetkileri denetim altında tutabilmek ve aynı zamanda devlet idaresi ile uyum problemini halledebilmek amacıyla, dâhice denilebilecek bir buluşla gayrimüslimleri bir nevi ruhanî (dinî) iltizam sistemi diyebileceğimiz bir yapı içerisine oturtmuştur. Bu sistemde, herşeyden önce ruhanî reislerin atanması devletçe belli bir meblağ karşılığında yapılmaktadır. Bu meblağın nakden ödenmesi gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaatleri üzerinde yetkilerini (dinî, adlî vs.) kullanabilmelerinin temel şartıdır. İkinci olarak gayrimüslim ruhanî liderlerin kilise hukukundan ve hiyerarşik yapıdan kaynaklanan idârî ve mâlî yetkilerinin denetim dışı kalmaması, devlet otoritesinin kaybolmaması ve reayanın ezilmesinin önüne geçilebilmesi için, kilise adamlarının toplayacağı vergiler, iltizam usulü ile kontrol altına alınmıştır. Bu husus şu şekilde sağlanmıştır: Devlet tayin ettiği patriğe, tayin edildikleri esnada ödedikleri pişkeş haricinde, her yıl maktu bir meblağ ödeme mecburiyeti getirmiştir. Patrik kendi dinlerinin gereği olarak topladığı meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsumu, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen ruhbanların terekelerinin belli bir oranına el konulması vs.) devletçe üzerlerine tarh edilen maktu bir meblağı ödeyecektir. Yani bu maktu meblağın konulması ile devlet, ruhanî reislerin kendi cemaatlerinden toplayacağı vergileri (beratlarda tek tek saymak ve bunların dışında başka ad altında para toplamalarını önlemek suretiyle) Hazinenin denetimi altına almıştır. Kısaca izah etmeye çalıştığımız bu sistem, İslam hukukunun zimmet statüsünün bir devletin adlî, idârî, mâlî, yapısı ile uyumlulaştırılması anlamında olumlu bir rol oynamıştır. Bk. Kenanoğlu, *age*, s. 59-66.

[69] Ercan, agm, C: 4, s. 197.

kadı sadece Müslüman toplum içinde değil, Hristiyanlar içinde de önemli bir kimlik kazanmıştır.[70] Esasen insanların farklı dinden olmaları onların birbirlerine borç vermelerine, kefil olmalarına, aynı iş yerinde çalışmalarında engel teşkil etmiyordu. Bu durum farklı cemaatlerden kişilerin gündelik yaşamda birbirlerine entegre olduklarının göstergesi niteliğindedir.[71] Osmanlı Barışı'nın çok yönlü projeler aracılığıyla, siyasî, hukukî, sosyal ve ekonomik açılardan bir birleşme uygulaması yoluyla elde edildiğini savunan M. Akif Aydın, Arnavutlar, Sırplar, Bulgarlar ve Rumların Osmanlı hâkimiyetinde 400 ila 500 yıl yaşadıktan sonra, on dokuzuncu yüzyıl sonunda bağımsızlıklarını kazandıklarında, kendi dil, din ve kültürlerine hâkim olmalarını dikkate değer bulur ve bu açıdan bir zorlamanın mevcut olmadığından bahseder.[72]

Osmanlı barışının tesisinde şüphesiz uygulanan İslâm hukukunun payı büyüktür. İslâm hukuku gereği Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası ile olan ilişkileri zimmet akdine dayanmakta olup, padişah fermanları Müslümanlar gibi onları da kapsamaktaydı. Bu durum tebaanın korunması ve sosyal yapıdaki dengelerin muhafazasını temel alan bir anlayışın gereğiydi. Böyle bir anlayışta ana prensipleri, İslâmî hükümlere dayalı bir devletin içinde yaşayan gayrimüslimlere karşı sergilenen tavır da şekillendirmişti. Bu ise keyfi bir davranışı çağrıştıran "hoşgörü/tolerans" kavramından öte, dayanağını hukukî kaidelerden alıyordu.[73] Zaten zimmet akdi, İslam ahkâmıyla iltizam anlamına geliyordu. Zimmilerin aynen Müslümanlar gibi İslam devletine tâbi olan kişiler olarak hak ve vecibeleri vardı. Bu hususta İslam hukukunda kabul edilen genel kural, onların da Müslümanlar gibi hakları ve mükellefiyetleri olduğu yönündedir.[74]

İslam hukukçularının, zimmilerin hak ve vazifeleri konusunda koymuş oldukları kıstas objektiftir: "Müslümanların lehine olan onların da lehine, Müslümanların aleyhine olan onların da aleyhinedir." Hukukî açıdan darülislam halkından sayılan zimmiler, dinî akidelere dayanmayan hukukî meselelerde Müslümanlarla müsavidirler.[75] Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin zimmetinde olanlara karşı bir ayrımcılık ve zulüm uygulaması söz konusu değildir. Kural olarak Osmanlı Devleti'nin başlangıçtan itibaren gayrimüslimlere karşı

[70] Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", Kemal Çiçek (Ed.), *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, içinde,* Sota ve Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 49.
[71] Araz, *agt*, s. 49.
[72] M. Akif Aydın, "Osmanlı Barışının Tesisinde Osmanlı Hukukunun Rolü", Kemal H. Karpat ve Yetkin Yıldırım (Ed.), *Osmanlı Hoşgörüsü, içinde,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 164, 175, 176.
[73] Emecen, *age*, s. 288.
[74] Kenanoğlu, *age*, s. 14.
[75] Kenanoğlu, *age*, s. 15, 16.

herhangi bir peşin hükümlü bakış ve davranışının mevcut olmadığı söylenebilir.[76] Uygulamada; devlet-toplum ilişkilerinde devletin objektif davrandığını gösteren hükümlerle karşılaşılmaktadır. Birçok belgede gayrimüslimlere yönelik eziyet ve saldırıların devletçe engellendiği görülmektedir. Öyle ki, bir köyde zimmilere zulmettikleri sabit olan iki sipahinin tımarları ellerinden alınmış ve gayrimüslim köylülerin haklarının iadesi emredilmiş olup, devlet görevlilerinin (cizyedarlar ve gümrük eminleri) zulümlerine karşı da reayanın korunması için emirler verilmiştir.[77]

Kanunnamelerde bazı konularda gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı tutulduğu görülmektedir. Mesela Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi'nde hamamlarda ve berberlerde gayrimüslimler için kullanılan havlu, peştamal ve usturaların Müslümanlar için kullanılmasının yasaklandığı görülmektedir.[78] Benzer hükümlere Kanuni'nin 1523 tarihli Umumi Kanunnamesi'nde de rastlanmaktadır.[79] Bu uygulamayı, İslam dininin temizliğe ilişkin hassasiyetinin bir yansıması olarak görmek gerekmektedir. Çünkü dikkat edilecek olursa burada gayrimüslimlerle Müslümanların hamamlarını veya berberlerini ayırma veya gayrimüslimleri hamamlara veya berberlere kabul etmeme gibi bir uygulama yoktur.

Kıbrıs şer'îyye sicilleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, 1786-1834 arasındaki elli yıllık devrede Hristiyanlarla Müslümanlar arasında zuhur eden davaların sayısı yedi olup, şer'î mahkemede görülen bu yedi davanın altısı gayrimüslimler lehine sonuçlanmıştır. Kullanılan lisan konusunda da gayrimüslimlere devletçe herhangi bir yasaklama getirilmemiştir. Her milletin kendi dili, kendi aralarında en az Türkçe kadar kullanılıyordu. Hatta son zamanlarda devlet, tebaanın hukukuna saygı çerçevesinde, Takvim-i Vekayî gazetesini Türkçeden başka Ermenice ve Rumca olarak da bastırmaktaydı.[80]

Esasen "tolerans", "azınlık", "öteki" gibi kavramların 19. yüzyılın ürünü olduğu dikkate alındığında, klasik Osmanlı toplum yapısında bu kavramların karşılığının olmadığı görülür. Bu kavramların güncel tartışma ve kaygılara bağlı olarak üretilmiş olduğunu ifade eden Araz'a göre, okutulan lise Tarih ders kitaplarının gayrimüslimlere yönelik "ayrı" bir bakış açısı meydana getirdiği görüşündedir. Kendi ifadesiyle:

[76] Kenanoğlu, *age*, s. 281.
[77] Kenanoğlu, *age*, s. 282.
[78] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-1998, C: 3, s. 126'dan naklen Kenanoğlu, *age*, s. 282.
[79] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C: 4, s. 322'den naklen Kenanoğlu, *age*, s. 283.
[80] Ayrıntılı bilgi için bk. Kenanoğlu, *age*, s. 283, 284.

> "Ders kitaplarında sunulmaya çalışılan 'millet sistemi' ve cemaatlerin birbirleriyle 'ilişkisiz' anlatımı toplumsal yapının eksik bir tasviri olmasının yanında, bir lise öğrencisinin farklı din ve kültür arka planından gelen insanları gündelik yaşamda birlikte düşünebilmesine ket vurmaktadır. Oysa varolan kaynaklara dayanarak daha canlı, farklı ilişki ağlarını anlatan ve barındıran bir Osmanlı toplumu tasviri çok rahat bir şekilde yapılabilirdi."[81]

Araz'a göre 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşayan farklı dinlerden insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde dinsel veya cemaatsel bağların önemli bir etkisi vardı. Olağan dönemlerde cemaatsel kimlikler ilişkilerin belirleyicisi değildi. İlişkilerin gerginleştiği dönemler de ise dinsel ya da cemaatsel bağlılık kişilerin kendisiyle en çok anıldıkları kimlikleri olmaktaydı. Şikâyet etmek, sorunu çıkarttığı düşünülenlerin sorumluluğundan kurtulmak anlamına geliyordu. Bu gerekliydi. Çünkü cemaat -özellikle onun ileri gelenleri- sorumsuz davranışların ve ihmallerin sorumlusu olarak addedilebilirdi.[82] Cemaat böyle gelişmeleri endişe ile izliyordu. Problemi çıkartanları, kendi içindeki baskı araçları ile engelleyemediği zaman mahkemeye başvuruyor, bu kişilerin ya kefil vermesini istiyor ya da mahalleden/cemaatten atılmasını/uzaklaştırılmasını talep ediyordu. Müslümanların hadiseye karşı tepkilerinin yanında cemaatlerin kendi kişisel onurları da bunda etkili olmuştur.[83]

18. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler isimli çalışmasıyla Tosun, Müslim-Gayrimüslim ilişkilerini sosyal, ekonomik, dinî ve hukukî açılardan ele almış olup, karşılıklı ilişkilerin boyutunu ortaya koyarken, cemaatlerin hemen her konudaki sorunlarının çözüm yerinin ve devletle olan ilişkilerinin merkezinin kadı mahkemesi olduğunu belirtmiştir. Böylece kadı mahkemesinin bizatihi varlığı ile hukukun ortaya koyduğu prensiplerin Müslim ve gayrimüslimleri aynı çemberde buluşturarak kimi zaman farklılıklar ve çatışma hâlinde olunmasına rağmen, beraber yaşamanın temellerini oluşturduğunu ifade etmiştir. Ona göre, İslam hukukunun gereği olarak Müslümanların millet-i hâkime olarak üstünlüklerini zayıflatacak durumların önlenmesi gayrimüslimlerle ilişkilerde temel amaçtır. Bununla bağlantılı olarak Tosun, Trabzon mahallelerinde yaşayan halkın sicillere yansıdığı kadarıyla hayat tarzları ve dinî inanışlarıyla ilgili olarak doğması muhtemel problemlerinin olmamasını, gayrimüslimlerin konumlarına dair yerleşmiş bir esasın ve sözleşmenin

[81] Araz, *agt*, s. 47.
[82] Araz, *agt*, s. 69.
[83] Araz, *agt*, s. 71.

varlığıyla açıklamaktadır.[84] Gayrimüslimlerin hayat tarzlarıyla ilgili olarak Araz'ın İstanbul'dan verdiği bir örnekten anlaşılan; gayrimüslimlerin yasak olmasına rağmen farklı kılık-kıyafet giymek gibi davranışlarının olduğu ve gündelik hayatta üstüne düşülmeyen bu yasağın ancak göze battığı veya tebaanın güvenliği söz konusu olduğu durumlarda dikkate alındığıdır.[85] Nitekim şer'îye sicillerinde kaydedilen durumların kişilerin hayat tarzları ve dinî inanışları dışında ortaklık, anlaşmazlık, miras, diyet, borç-alacak gibi vs. farklı ilişkileri yansıttığı görülmektedir. Her ne kadar Araz'ın ifade ettiği gibi hukuk, gündelik yaşamın farklı insan ilişkilerini ve çıkar ağlarını anlamakta yetersiz kalabilir ise de Tosun'un ifade ettiği üzere kişilerin dönemin şartları ve tarihi zemin içerisinde bulundukları konumlarını tayin etmek ve onları bugünden anlamlandırmaya çalışmak mahkeme kayıtları ile mümkün olmaktadır.[86] Müslim-Gayrimüslim ilişkileri ile ilgili şer'îye sicillerine yansıyan pekçok farklı örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

3 Nisan 1755 tarihli bir kayıtta; "aslen Harputlu iken kiracı olarak Trabzon'da ikâmet eden Mehmed Beşe, Aroton ve Akrab isimli Ermenileri dava ederek, onların, kardeşi Hüseyin'i iki buçuk sene önce ehl-i örfe gamz ve hapsettirdiklerinden şikâyet etmişti. Şikâyet edilenler ise savunmalarında kendilerinin Kaymaklı kilisesine ziyarete gidip kendi ibadet ritüelleri içerisinde kemençe çalarken Hüseyin'in üzerlerine saldırdığını iddia etmişlerdi. Hüseyin'in tutuklanması bu saldırıdan dolayı idi." Esasen ibadet ritüelleri içerisinde Ermenilerin kemençe çalması bir yana dönemin şartları göz önüne alındığında kişisel hırslarından dolayı bazı kişiler tarafından yerel idarecilere haksız yere şikâyetle itham edilenler yani gammazlananlar olmaktaydı. Fakat gammazlayanların ehl-i örfe verdikleri bilginin içeriği belli değildir. Kayıtların ortaklaşa haber verdiği bilgi, "gamz" fiili neticesinde ehl-i örfün para alması ve bu paranın tazminini mağdurların gammazlardan geri istemeleridir. Her ne kadar gammaz kişiler suçun faili idiyse de ortada bir suç varsa bunu gerçekleştirenler ehl-i örftü. Gammazlananın parasını alan da onu şikâyet dolayısıyla hapse attıran da ehl-i örf mensuplarıdır. Bu açıdan mağdurlar ile ehl-i örfün davalı-davacı konumuna gelmemeleri dikkati çekmektedir.[87]

Konya Şer'îye Sicili'nde geçen Eylül ortaları 1647 tarihli bir belgede, Karaman Beylerbeyi olan Ahmet Paşa'nın hırsızlık yapan Abdünnebi ve suç ortakları Şeyh Ali ve Yorgo adlı

[84] Miraç Tosun, *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatler Arası İlişkiler*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 22, 248-251.
[85] Araz, *agt*, s. 159-164.
[86] Araz, *agt*, s. 54 ve Tosun, *agt*, s. 250.
[87] Tosun, *agt*, s. 216-218.

zımmiyi, Lârende voyvodası olan Nuri Beşe'den talep ettiği görülmektedir. Bu belgede Müslümanların gayrimüslimlerle, beraber olup suç işlemek amacıyla çete kurabildikleri görülmektedir. Nisan ortaları 1646 tarihli bir belgede ise Lârende'den Miravez adlı Ermeni ile tüccar taifesinden iki İranlı ortak ticaret yapmaktaydılar.[88]

İstanbul/Hasköy'de 27 Ekim 1650 tarihinde meydana gelen bir cinayet sicile geçmiştir. Şöyle ki: İsrail adlı üç ortaklı bir meyhanede, meyhane ortaklarından kendisi bir Rum olan Dimo diğer ortağı İstemati adlı diğer bir Rum'u bıçaklayarak öldürür ve kaçar. Katilin sorgulanması için meyhanenin üçüncü ortağı ve maktulun kardeşi olan Marine ile maktulun karısı olan Sultana Osmanlı otoritelerine başvurarak katilin yakalanıp cezalandırılmasını isterler. Katil yakalanarak kadı huzuruna çıkarılır. Katile göre cinayet bir nefs-i müdafa şeklinde gerçekleşmiştir. Dimo kendi halinde peynir ekmek yerken İstemati ile tartışmış ve İstemati odun parçasıyla üzerine gelirken Dimo kendini savunmuştur. Oysa davacılar bu işte kasıt olduğunu ve dolayısıyla kısas istemektedirler. Meyhane sahibi bir saraylı olan Fatıma Sultan'dır. Yani bir Müslüman özel mülkü olan binayı meyhane olarak işletilmek üzere gayrimüslimlere kiralamıştır. Fatıma Sultan ile yıllık 28.000 akçe karşılığında kira sözleşmesini yapan kişi cinayete kurban giden İstemati'dir ve dolayısıyla anlaşmanın yenilenmesi gerekmektedir. Fatıma Sultan mahkemede bir erkek tarafından temsil edilir ve sözleşmesi yenilenir. Bu sırada hapiste olan Dimo muhtemelen arkadaşları ve arabulucular vasıtasıyla davacılar ile sulh yapmaya çalışmakta ve bunun için sulh bedeli olan parayı aramaktadır. Dimo cinayetin beşinci günü sulh kurumunu işletmeye karar vermiş ve sulh bedeli olan 12.000 akçeyi kendi imkânlarıyla bulamadığından Andoni isimli birinden borç almış ve borcunu ödeyene kadar ona hizmet etmeye mecbur kalmıştı. Yine aynı gün Marine ve Sultana kadı karşısında, sulhu kabul ettiklerini ve sulh bedeli olan miktarı Dimo'dan aldıklarını, artık kısas ve diyet davası ve tartışması kalmadığını bildirmişlerdir. Aynı günün sonunda üçüncü defa mahkeme meclisinde davacılar bölge meyhanecilerinin önünde davalı Dimo ile sulh ettiklerini ve sulh bedelini aldıklarından dolayı da davalarının bitmiş olduğunu belirtmişlerdir.[89]

8 Haziran 1795'te Bor Kazası sâkinlerinden olan Semyon, Dimitri, Yuseb ve Yorgi isimli gayrimüslimler Der-saâdet'e gönderdikleri arzuhallerinde, kendilerinin vermeleri lazım gelen avârız ve tekâlifi Bor Kazâsı ahalileri ile verdiklerini, İnduğer Kazası'ndaki Asmas

[88] Ahmet Gökhan Kaynakcı, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 31.
[89] Cengiz Şişman, "Osmanlı "Millet"lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer'iyye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* 20 (2000), s. 385-399.

Köyü toprağında kendilerinin ve ecdatlarının dahi emlâk ve alâkaları yokken Asmas Köyü sipahisi kendilerinden ecdatlarının Asmas Köyü'nde çift sürdükleri gerekçesiyle avârız ve tekâlif namıyla haksız yere para istekte bulunarak zulüm gördüklerini ve bu zulmün önlenmesi için fetva aldıkları halde yine de aynı durumun devam ettiğini bildirmişler ve kendilerine yapılan haksızlıkların ferman gönderilerek giderilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine gönderilen bir fermanla Bor Kazası sâkinlerinden olan adı geçen gayrimüslimlerin İnduğer Kazası'na bağlı Asmas Köyü topraklarında emlâk, arazi ve ziraatları var ise tekâliften hisselerine isabet edenleri vermeleri eğer tekâlif alınmak icap eden emlâk, arazi ve ziraatları yok ise şer'î şerif hilafında avârız ve sâir tekâlif istenmesiyle adaletsizlik edilerek rencide olunmamaları, emredilmektedir.[90]

10 Mayıs 1660 tarihli bir belgede; Konya Kazası'na tâbi Sille Köyü'nde sâkin olan Satılmış veled-i Karagöz nâm zimmî kadı huzurunda Âmir bin Mehmed'ten önce bir merkep satın aldığını, Âmir'in görüşü ile bu merkebin bir başka kimseye satılıp değerini Âmire verecek olduğunu ve şimdi bu paranın (700 akça) kendi eline geçtiğini belirtmektedir.[91]

30 Kasım 1716 tarihli bir kayıtta; Konya'da Çiftenerdübân Mahallesi sâkinlerinden Râbi'a bint-i Pîrli hatun için mahalleye dışarıdan olan kadınları getirip yine yabancı olan kimseler ile cem' eylediği ve nâ-mahremden sakınması olmayıp pîzevenk ve kendi halinde olmadığından ve hatta Fâtıma bint-i Ali ve Mehmed bin Şa'bân nâm kimseleri bir evde cem' eylediğinden dolayı mahalle sâkinleri tarafından şikâyetle Râbi'a'nın mahalleden ihracı istenmektedir.[92]

XVII. ve XVIII. yüzyıl şer'îye sicillerine göre Anadolu'da, işlenen zinaya karşı bir tepki olarak kişilerin kapılarına katran sürülmesi gibi bir uygulama ile de karşılaşılmaktadır. Bu konuda dinî aidiyetin "karalama" için bir etken olmadığı Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de bu şekilde bir tavır ile karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Zira XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya'da yaşayan ve kapısına katran sürülen 55 hanenin, 41'i Müslüman, 13'ü Hristiyan 1'i de Ermenilere aittir.[93]

[90] Cemal Güven, "Niğde-Bor Bölgesinin 1794-1799 Yılları Arasındaki Askerî Yükümlülükleri (387 No'lu Bor Şer'iyye Siciline Göre)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2004), s. 394.
[91] İzzet Sak, *10 Numaralı Konya Kadı Sicili (1659-1661)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014, s. 111.
[92] İzzet Sak, *47 Numaralı Konya Kadı Sicili (1716-1717)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014, s. 406.
[93] Cemal Çetin, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies Dergisi*, 9/1 (2014), s. 146.

Gayrimüslim toplulukların Müslümanlarla iç içe yaşadıkları bir toplum yapısı, bugün bile bize oldukça yabancı gelebilir fakat genel hatları itibarıyla dış mihraklı misyon faaliyetlerinin Osmanlı tebaası topluluklar üzerinde daha yoğun bir şekilde etkili olduğu XIX. yüzyıla kadar bu durum büyük bir sosyal reaksiyona yol açmaksızın sürmüştür.[94] Bu bağlamda kendisi de bir Ermeni olan seyyah Polonyalı Simeon'un gözlemleri Osmanlı Devleti'nde birlikte yaşayan toplulukların birbirlerine bakış açılarını yansıtmasından dolayı önem taşımaktadır. Ona göre:

> "Venedik'ten İstanbul'a ve Trabzon'a kadar Akdeniz ve Karadeniz'de bulunan adalardaki Rumlar Ermenilere iyi gözle bakmazlar ve onları görünce yere tükürüp, hakaret ederler. Rumlar eskiden beri Ermenilere düşmanlık beslerler. İstabul Rumların elinde bulunduğu devirde, Ermenilerin orada yerleşmesi şöyle dursun, bezirgân olarak bile hiçbir Ermeni şehre giremezdi. Fakat Türkler İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletten Ermenileri oraya çağırıp iskân ettikten başka, Rumların elinden aldıkları iki kiliseyi de (Samatya'daki Surp Gorg ve Balat'taki Surp Hıredagabet kiliseleri) onlara verdiler. Ermenileri Rumlardan başka Hristiyan ve Müslüman diğer bütün milletler severler. Hatta Türkler onlara çok iyi davranırlar. Malatya'daki Türkler sevip, itibar ettiklerinden dolayı onları İsevî kulu diye çağırırlar. Kayseri'deki ve Ankara piskoposluğuna bağlı Ermeniler, Konya ve diğer yerlerdeki ırkdaşları gibi kendi dillerini bilmezler ve Türkçe konuşurlar. Anadolu şehirlerine nispetle Suriye, Mısır tarafındakiler Ermenilere daha sert davranırlar."[95]

1.3. Şehirlerde Gayrimüslimlerin Yaşam Alanları

Fransız kent araştırmaları okuluna göre, kentler/şehirler art bölgesine ve daha uzaktaki şehirlere bir kervan yolları ağıyla ve kimi durumlarda da deniz yoluyla bağlanmaktadır. Dolayısıyla kentler, bir bütün olarak imparatorluğu kaplayan bir şebekenin düğüm noktaları olarak görülürler ve kent tarihi, tarihsel coğrafyayla birleşir.[96]

İslam tarihi üzerinde çalışanlara göre, İslam şehrinin üç temel öğesi vardır: Cami, pazar ve hamam.[97] Cami, dinsel görevlerin yerine getirildiği ve toplumsal ilişkilerin geliştirildiği bir

---

[94] Emecen, *age*, s. 294.
[95] Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, Çev:/Sad: Hrand D. Andreasyan / İslam Özkan, Köprü Kitap Yayınları, İstanbul 2016, s. 120, 121, 127, 183, 216, 218, 221.
[96] Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C: 2, *içinde,* Çev: Ayşe Berktay, Süphan Andıç ve Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 702.
[97] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 48, 49.

temel yapıdır. Bu açıdan Batı'daki jimnazyumlara benzetilmiştir. Caminin hemen yanında pazar yerleri[98] ve hanlar yer almıştır. Aynı dalda üretim yapanlar ve satıcılar, bir çarşıda bulunurlar. Esnaf çarşıları, önemlerine, dinsel hizmetlerle ilişkilerine göre, camiden şehrin kapılarına doğru sıralanmışlardır. Örneğin, cami yakınındaki kitapçılar, ciltçiler, sonra dokumacılar, onların ardından marangozlar, demirciler, bakırcılar vb. sıralanırlar, en dışta debbağlar ve boyacılar gelirdi.[99] Hamam, Romalılarda olduğu gibi halkın eğlencesi için tesis edilmiş anıtsal bir yapı olmaktan ziyade sağlık ihtiyacı içindir. İslam şehrinin mahallelere bölünmüş olması, onun fiziksel ve sosyal yönden en büyük özelliğidir. Bu bölünme toplumdaki dinsel ve etnik grupların varlığından ileri gelmektedir. Çoğu kez bu grupların güvenliklerini sağlama istekleri nedeniyle mahalleler birbirlerinden duvarlar ve geceleri kapanan büyük kapılarla ayrılıyordu.[100]

İslam hukukunda, gayrimüslimlerin Müslümanlarla birarada oturmalarını meneden şer'î bir hüküm mevcut değildir. Ancak daha sonraki devirlerde, mahallelerin ayrılması gibi bazı uygulamalara rastlanılmaktadır. Bu uygulamanın şer'î olmaktan çok örfî olup, sosyolojik şartların sonucu olduğu söylenebilir.[101] Osmanlı merkezî idaresi Müslümanlarla gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde kalacağını varsayar ve bu görüşünü zaman zaman yasalar yoluyla da yürürlüğe koyarken, gerçek yaşamdaki düzenlemeler çok daha esnekti.[102]

---

[98] Şehrin ticarî alanları genelde kale dışında; muayyen bir bölgede yer alırdı. Bu alanlara yakınlık nüfus dağılımında etkili olabilmekteydi. Öyleki ticarî alanlara yakın yerleşimler nüfus çekim potansiyeline sahip olmuşlardır. Örneğin; 1830'larda Aksaray'da şehir merkezinde veya şehir merkeziyle doğrudan irtibatlı konumda olan Hacı Hasan, Cami-i Kebir, Bab-ı Sağir, Zencirli gibi bazı mahalleler nüfusça oldukça sınırlı iken; şehir merkezinden bir miktar uzakta kalan Bölcek gibi mahallelerin ise kat kat daha fazla nüfus barındırıyor olması bu açıdan anlamlıdır. Bölcek gibi yerleşim yerlerinde ise meslek sahiplerin yoğun olarak bulunması ayrıca dikkat çekici bir unsurdur. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 45.

[99] Belli türlerdeki yapıların inşasını kentsel büyüme ve küçülmenin göstergesi olarak görebiliriz diyen Faroqhi'ye göre "debbağhaneler" in daha uzak yerlere inşası şehrin büyümesinin, gelişiyor olmasının alâmeti idi. Bir bakıma debbağhanelerin bulunduğu yerler şehrin girişi idi. Eski debbağhanelerin bulunduğu yer ise Suriye ve Anadolu şehir örneklerinde olduğu gibi yerleşime açılıyordu. Diğer bir yapı olan hamamlar da gerekli olan talebi meydana getirecek bir nüfusun mevcut olmasından sonra yapılırdı. Belli bir kentin civarında hamamlar yapılması, genellikle, yeni hamamın çevresindeki bölgenin nüfusunun arttığını ve bu bölgenin kente dahil edilmekte olduğunu gösterir. Bk. Faroqhi, *age*, C: 2, s. 702.

[100] Ergenç, *age*, s. 50, 51.

[101] Kenanoğlu, *age*, s. 317.

[102] Faroqhi, *age*, C: 2, s. 704. Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde, XVII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşayan gayrimüslim gruplardan söz ederken, en çok Ermeniler, Yahudiler ve Rumların adını zikretmiştir. Nadir olarak da diğer azınlıklar (örneğin, Kıptîler, yani Mısır ve Habeş'teki Hristiyan Çingeneler, Gök-Dolak Acemler, yani Kızılbaş Türkler, Gürcüler, Aznavurlar, Araplar, Ya 'kubîler, Frenkler, Tat fellâh yani Kürtler) dan bahsetmiştir. Seyahatnamede yer alan bu gayrimüslim topluluklar, Anadolu'nun hemen her yöresinde yaşama ve birçok yerde de Müslümanlarla içiçe varlıklarını sürdürme imkânını bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, genellikle şehrin kenar semtlerinde veya dış mahallelerinde gruplar halinde yaşamışlardır. Yahudiler ise çoğu yerde denizden uzaklaşmamayı ve sahillerde oturmayı tercih etmişlerdir. Anadolu topraklarındaki şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde ise kendi köylerinde yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanlarca kutsal kabul edilen bazı bölgelerde yerleşmeleri fermanlarla yasaklanmıştır. Aslında Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde oturabilme hakkı olduğu gibi Müslümanların da gayrimüslimlerin yerleştiği mahallelerde oturma hakları vardı. Fakat Müslümanlar, gayrimüslim tebaanın

Lewis'in belirttiğine göre "Bir bütün olarak Hristiyanlar ile Yahudiler Müslüman şehirlerinde kendi mahallelerini kurmak gibi bir eğilim içinde olmuşlarsa da bu Hristiyan Avrupasındaki gettolar gibi yasal olarak zorunlu kılınmış bir kısıtlama değil, doğal bir toplumsal gelişmeydi."[103] Ayrı zimmi mahallelerinin varlığı, doğal olarak inanç ve gelenek birliğine sahip kimselerin yanyana yaşamalarının daha rahat oluşuna ve merkezî otoritenin zayıf bulunduğu Osmanlı öncesi dönemlerin şartlarının yerleşmeye yaptığı etkilere bağlanabilir. Ayrıca şehirdeki mesleki gruplaşmanın mahallelere yansımadığı görülmektedir.[104] Genelde Müslim ve gayrimüslimler aynı mahallede oturmazlardı. Osmanlı mahallelerinde varlıklı aileler ile fakirler aynı mahallede yan yana evlerde otururlardı. En değerli mahalleler çarşıya yakın olanlardı; XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman mahallelerinin sorumlu yöneticisi imam, gayrimüslim mahallelerinin yöneticisi ise haham veya papaz olmuştur.[105]

1.4. Gayrimüslimlerin Vakıf Kurma Hakkı

Osmanlı uygulamasında, gayrimüslimlerin vakıf kurmalarına veya Müslümanların kurdukları vakıflardan yararlanmalarına da herhangi bir sınırlama getirilmiş olmadığı, gayrimüslimlerin kendi kiliseleri veya fukaraları lehine vakıf yapabilecekleri, patriklik veya metropolitlik beratlarında bunların açıkça yer aldığı ifade edilmiştir.[106]

Hristiyan vakıflarının daha çok kilise vakfı şeklinde geliştiği görülmektedir. II. Selim Dönemi'ndeki hassasiyet bir yana bırakılırsa, uygulamada kilise ve manastırlara gerek ruhban gerek reayanın yaptığı vakıflara (kiliseye vakfedilen arazi, tarla, çayır, değirmen vs.) müdahale edilmediği, aksine gerek ehl-i örf, gerekse bizzat zimmilerce yapılan müdahalelerin önlenmesine çalışıldığı görülmektedir. Bilhassa mülklerini kiliselere vakfedenlerin ölümlerinden sonra, vereselerinin bu tasarrufları yok sayma veya iptal ettirme teşebbüslerinde bulunup "kefere vakfı tutulmaz" şeklindeki gerekçelerle müdahale ettikleri görülmektedir. Birkısım vakıflar da öşür ve vergiden muaf tutulmuşlardır.[107]

---

oturduğu mahalleleri fazla tercih etmezken, buna karşılık gayrimüslimler, Müslüman mahallelerinde meyhane bile açmaya muvaffak olmuşlardır. Hiçbir gayrimüslim zorla bir mahallede toplanmamıştır. Bk. Sami Baybal, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/12 (2001), s. 84.

[103] Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 40.

[104] Ergenç, *age*, s. 146.

[105] Ahmet Cengiz, *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2014, s. 129.

[106] Kenanoğlu, *age*, s. 270.

[107] Kenanoğlu, *age*, s. 274, 275.

Gayrimüslimlerin kurduğu vakıflardan biri de şüphesiz avârız vakıflarıdır. Osmanlı Devleti'nde bir vergi çeşidi olarak avârız, divanın kararı ve padişahın emriyle olağanüstü hallerde toplanan vergilerdi. Başlangıçta yalnız harp zamanlardaki ihtiyacı karşılamak için alınmışken, sonra ulufe dağıtılması gibi sebeplerle hazinenin düştüğü sıkıntıları hafifletmek üzere toplanmıştır. Esasen II. Bayezid Devri'nde İmdadiye-i Seferiyye[108] adıyla başlatıldığı söylense de, I. Murat Devri'ne ait dönemde de fiilen bulunduğu bilinmektedir.[109] Avârız vergilerini ödemekte güçlük çeken fakir halka akar veya para olarak tahsis edilen vakıflardan yardım edilirdi. Bu nevi vakıflar başlangıçta doğrudan doğruya avârız vergisi ve örfî tekâlifin karşılanmasına tahsis edilmekteydi. Ancak adı geçen vergilerin halktan toplanması uygulamasının eski önemini kaybetmesi üzerine elde edilen gelir, halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi âfetler ile fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanmasına ve iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarfedildiği gibi ayrıca suyolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi amme hizmetleri için de kullanılmaktaydı. Böylece zamanla değişik bir mahiyet kazanan avârız vakfı daha sonra "avârız akçesi" ve "avârız sandığı" olarak da adlandırılmıştır. Müslim ve gayrimüslimlerin karışık olarak oturdukları mahalle veya köylerde avârız vakfı her iki zümrenin de ihtiyaçlarına sarfedilir, vakfı yapanın Müslüman veya gayrimüslim olması buna tesir etmezdi. Avârız vakfı şeklinde bazı müesseseler gayrimüslimler arasında da kurulmuş ve ortak ihtiyaçları için kullanılmıştır.[110]

1.5. Kiliseler ve Tamirat

Osmanlı Dönemi'nde gayrimüslim ibadethanelerinin inşa ve tamiri konusunda gözetici bir uygulamanın varlığından bahsetmek mümkündür. İstanbul'un fethinden itibaren devlet sınırları içinde yeni kilise inşası yasak olup, tamiri için bile Divan'a müracaat ederek "hükm-i şerif" almak lazımdı. Ancak bunu mutlak bir yasak olarak anlamamak gerekir.[111]

İbadet yerlerinin inşa ve tamiri meselesinde birtakım ölçülerin kullanıldığı görülmektedir. İslam hukukundaki "anveten (kahren) fetih" ve "sulhen fetih" kavramları yanında "kadim olma" ve "hâdis olma" kıstaslarının kullanıldığı görülmektedir. Bir yer eğer kendiliğinden teslim olarak Osmanlı egemenliğine girerse Müslümanların ibadetleri için gerekli olan bir

[108] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 171-176.
[109] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, C: 1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 424.
[110] Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *DİA*, C: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 109.
[111] Kenanoğlu, *age*, s. 288, 289.

veya birkaç kilisenin camiye çevrilmesi dışında diğer kilise ve manastırlara dokunulmamakta, gayrimüslimler elinde bırakılmaktaydı.[112] Kahren (savaşarak) fethedilen bir yerde ise birkaç kilise dışında tüm kiliselerin camiye çevrilmesi âdettendi.[113]

XVIII. yüzyılda izinsiz kilise inşası ve tamiratı (bu yapıyı genişletme şeklinde de olabilmekteydi) ile karşılaşılmaktadır. Bunda Balkanlar, Adalar, Ortadoğu, Güney Kafkasya ve Anadolu'da XVII. yüzyıl ortalarına doğru giderek hızlanan misyonerlik hareketleri etkiliydi. Kapitülasyonların sağladığı hukukî imtiyazlar suiistimal edilerek ülkedeki Katolik cemaat Fransızlar, Protestan cemaat İngiliz ve Amerikalılar, Ortodoks Rum cemaat ise Rus ve Yunanlılar tarafından korunup desteklenmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'ne kadar olan süreçte Hıristiyanların yeni kilise inşa etmeleri yasaktı.[114] Bir kilisenin yeniden inşa edilmesi ancak eskiden varolduğunun kanıtlanması halinde, aynı yerde ve aynı özelliklerde inşa edilmesi koşuluyla mümkündü. Kadim kiliselerin tamirine müsaade edilirken hadis, yani ortaya çıkan/inşa edilen kiliselerin yıktırıldığına dair kayıtlar vardır. Tanzimat ve Islahat fermanlarının ardından ise yeni kilise inşaatlarının çoğaldığı farklı plan tiplerinde özellikle kubbeli ve büyük boyutlarda yapılar görülür.[115] Bu bağlamda mesela; Trabzon/Akçaabat'a bağlı Üstürkiya Köyü'nde XX. yüzyıl başlarında faaliyet gösteren bir kilisenin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte ruhsatsız olduğu tespit edilmiştir. Neticede, eski hâlinin dar olduğu/yetersiz kaldığı gerçeği göz önüne alınarak ve arsasına yıllık 15 kuruş zemin vergisi konularak kiliseye ruhsat verilmesi uygun görülmüştür.[116] Islahat Fermanı'ndan sonra devlet, izinsiz yapılan inşa ve tamirler karşısında genelde bunları yıktırmak yerine, Akçaabat Kazası örneğinde olduğu gibi sorumluların cezalandırılarak ruhsatsız olan inşaatların ruhsata bağlanması için vatandaşları Padişah onayının alınmasına teşvik etmiştir.[117]

Kısaca ifade edecek olursak kiliselerin tamiri için sıralama şöyle idi: 1-) Tamir talebi, 2-) Kilisenin bulunduğu yerdeki kadı ve diğer görevlilerce (mimar, bostancıbaşı vs.) yapılacak keşif, 3-) Kilisenin eni, boyu ve yüksekliğinin ölçülüp yükseltilmeksizin ve genişletilmeksizin tamiri hususunda şeyhülislamdan fetva alınması, 4-) Bu fetva üzerine

[112] Necmettin Aygün, "Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları", Veysel Usta, Necmettin Aygün, Fethi Gedikli ve Mehmet Salih Atadinç (Ed.), *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013), içinde,* Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2014, s. 122.
[113] Girit örneği için bk. Frazee, *age*, s. 150.
[114] Aygün, agm, s. 122-127.
[115] Zafer Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 38-42.
[116] Aygün, agm, s. 130.
[117] Aygün, agm, s. 123.

padişahça verilecek emir, 5-) Tamirden sonra tekrar keşif yapılması. Kiliselerin tamiri konusunda yapılan başvurular büyük ekseriyetle uygun karşılanmış olup tamir sayılmayacak değişikliklerde fetva alınmamıştır. Bazen de gayrimüslimlerin tamir yerine, kilisede eskimiş bazı kısımların yıkım taleplerinin geldiği görülmektedir. Bu durum gayrimüslimlerin yıkıma dahi yetkili olmadığını göstermektedir.[118]

1.6. Meyhaneler ve İçki İmalatı

Gayrimüslimlere konulan sınırlamalarda meyhane ve şarap konusu ayrı bir özellik arzetmektedir. Bu konuyla ilgili Mühimme Defterlerinde çok sayıda hüküm vardır. Özellikle İslam hukukunda, gayrimüslimlerin kendi dinlerine göre yasaklanmamış olan şarabı içebileceklerinin kabul edilmiş olması sebebiyle, Osmanlı Devleti uygulamasında da gayrimüslimlerin meyhane açabileceği ve şarap içebilecekleri kabul edilmiş fakat bunlar bazı kayıtlamalara tabi tutulmuştur. Şarap içilmesi ve satılması hakkında Osmanlı yönetimince kabul edilen kıstaslar şer'î hukuka tamamen uygundur. Bu kıstasların başında alenî şarap içilmemesi ve satılmaması gelmekteydi. Bir diğer kıstas zimmilerin Müslümanlara şarap satışının[119] yasak olmasıdır. Bu bağlamda meyhanelere sıcak bakılmadığı söylenebilir. Bazı zamanlarda konan yasağın gerekçesi ise tamamen ekonomiktir: Kuru üzüm fiyatının artmasına neden olduğu gerekçesiyle Yahudilere şarap yaptırılmaması emri bunu göstermektedir.[120]

Meyhanelere getirilen yasaklamaların (özellikle gayrimüslimlerce Türklere şarap satılması hususunda) sadece dinî gerekçelerle olmadığı da Evliya Çelebi tarafından ifade edilmiştir. Buna göre, Osmanlı paşaları, yeniçerilerin meyhaneye, Ermeni evlerine ve bozahanelere giderek kendi işleri olan askerlikle ilgilenmediklerinden şikâyet ediyordu.[121] Nitekim kendi

---

[118] Kenanoğlu, *age,* s. 293-297.

[119] Zimmîlerin Müslümanlara şarap sattıkları hakkında Konya Şer'Îye Sicili'nde sarih bir kayıt mevcuttur. Buna göre nâhiye subaşısı olan Halil Bey, Konya'nın Lâdik Köyü'nden isimleri Saraz, Kademlü, Kaysar, Düğenci, Gülban, Arslan, Bostân ve sair olan zimmîleri "meclis-i şer'de" huzura çıkarıp, Müslümanlara daima şarap satar ve onlarda aşikâre fısk-ı fücurdan geri kalmaz imiş deyince zimmîler bu sözleri kabul etmezler. Sonra Müslüman taifesinden Ömer Dede ibn Pîrî, Hasan Dede bin Velî, İmre bin Fakîh ibn Kademlü ve diğer Kademlü Fakîh ibn Eyûb nâm imamlar ve Hatîb Erdoğdu Fakîh ve sair cemaat hazır olup, zimmîlerin dışardan gelen Müslümanlara şarap satıp ve içirip sarhoş eylediklerinden sonra bazısı dahî aşikâre fısk-ı fücur ederlerdi diye şahitlik etmişler ve bu durum subaşı talebi ile deftere kaydedilmiştir. Bk. Doğan Yörük, *3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (H. 987-1330/M. 1579-1912)*, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 44.

[120] Kenanoğlu, *age,* s. 355-361.

[121] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 1/1, Haz: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 193.

işleriyle ilgilenmeyen yeniçeriler toplum huzurunu bozacak davranışlarda bulunmuşlardır. Meyhaneleri Yahudiler ve Rumlar işletirdi, Türkler meyhane işletmezlerdi.[122]

Yukarıda farklı açılardan ortaya koymaya çalıştığımız Müslim-Gayrimüslim ilişkilerinin boyutunu anlarken günümüzde Ermeni menşeli bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Kevork Şahinyan'ın mektubu konuyla ilgili önemli ayrıntılar sunmaktadır. 1936 doğumlu, günümüzde İstanbul'da ikâmet eden ve aslen Aksaraylı olan Kevork Şahinyan'ın anıları, esasen Aksaray özelinde Anadolu'daki Müslim-Gayrimüslim ilişkilerine ışık tutmaktadır. O, mektubunda şunlara yer vermiştir:

> "Aksaray'ımızda ben çocukken otuz haneye yakın Ermeni vardı. Aksaray'da yaşayan Ermeni ailelerinin çoğu sanatkârdı. Terzi, soğuk demirci, marangoz, kunduracıydı. Sadece babam Garbis Şahinyan, Aram Piran'ın babası Artin Piran ve Vicen Şımarmaz tüccardı. Hububat, bakliyat, tiftik, yapağı ticareti yaparlardı. Köylülerden malları alır, İstanbul'a, Adana'ya vs. illere satarlardı. Başka türlerden de tüccarlar vardı. Gelelim diğer vatandaşlarımıza. Mamas Hallaç'ın dört kızı, Avdis Tanrıverdi'nin iki kızı, Kirkos Kireççi'nin üç kızı bayan terzisi idi. Evlerinde bütün Aksaraylı bayanların elbiselerini dikerlerdi. Yanlarında da Müslüman ailelerin kızları sanat öğrenmek için yardımcı olmaya çalışırlardı. Öğrendikten sonra onlar da kendileri dikerdi. Demirci Ohannes, demirci Garabet ve kardeşi Püzant bunlar soğuk demirciydi. Yanlarında Müslümanlar çalışırdı. Onlar da sanatı öğrendi. Kendileri dükkân açtılar. Ermeni ustalarına daima saygı ve hürmette bulunurlardı... Gelelim Aksaray'ın yaşantısına. Biz Ermeni olarak hiçbir şekilde ayrımcılık-baskı-kötü davranış gibi bir şeyler görmedik. Hatta bizi ön planda tutarlardı... Bütün arkadaşlarımız Türklerdendi. Beraber top oynar, pikniğe gider, birbirimize ev gezilerine giderdik..."[123]

[122] Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 160.
[123] Ayrıntılı bilgi için bk. M. Fırat Gül, "Aksaray'lı Bir Ermeninin Anıları", *Genç Kalemler Dergisi*, 2 (2015), s. 108, 109 ve EK- IV.

II. BÖLÜM

ORTA ANADOLU'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUSUN ÖZELLİKLERİ

Bu kısımda Karaman Eyaleti sınırlarında kalan Orta Anadolu yerleşimlerinin Osmanlı idarî taksimatındaki yeri belirtilmiş, sonrasında ise, sırasıyla 1830 yılına ait olan ilk genel nüfus sayımı kapsamındaki BOA. NFS.d. 3556' nın muhtevası ve söz konusu nüfus defterine göre Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun hususiyetleri üzerinde durulmuştur.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti idârî bakımdan eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmüştür.[124] Osmanlılar, Karamanoğulları'nın idaresinde kalan bölgelerin ilhakından sonra bu beyliğe izafeten buraya Karaman Vilayeti adını

[124] Beylerbeyilik için eyalet teriminin kullanılması, XVI. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmaya başlamış olmakla birlikte eski vesikalarda genel anlamıyla da olsa bu tabire tesadüf edilmektedir. Bir eyalet, sancak beyinin idaresi altında sancak veya liva denilen idarî birimlerden meydana geliyordu. Sancak daima temel bir idarî birimdi ve beylerbeyinin bizzat kendisi "paşa sancağı" adı verilen merkez sancakta bulunuyordu. Onun hassı olarak her sancaktan bazı yerler ve kasabaların gelir kaynakları tahsis edilmişti. Fakat eyaletlerde asıl değişiklikleri beraberinde getiren husus tımar sistemindeki düzensizlik ve çöküştü. Nitekim artık eyaletlerdeki vergi gelirlerinin önemli bir bölümü tımar olarak dağıtılmıyor, doğrudan doğruya iltizam usulüyle hazine adına toplanıyordu. Özellikle valilerin bu vergileri toplama şartıyla valilik makamına tayin edilmeleri yaygınlık kazandı. Bu şekilde valiliğe yapılan tayinle eyaletin vergi gelirlerinin nakit olarak hazineye girişi garanti altına alınmış oluyordu. Ayrıca valiler, masraflarını kendileri karşılamak suretiyle kapı halkı bulundurmaya hükümet merkezi tarafından teşvik ediliyorlardı. Bütün bu gelişmeler, XVIII. yüzyılda eyaletlerin daha geniş bir muhtariyet kazanması yolunu hazırladı. Aynı dönemde âyan adı verilen mahallî ileri gelenler eyaletlerde giderek güçlenmeye başladılar; hatta onlarla iş birliği yapmayan valilerin güçleri ve nüfuzları kısıtlı kaldı. Âyanların güçlüleri valilikleri elde etmeyi, sadece uzak eyaletlerde değil aynı zamanda Anadolu ve Rumeli'de dahi gerçek anlamda mahallî hânedanlar kurmayı başardılar. 1812'de II. Mahmud eyaletlerde yeniden merkezî otoriteyi kurmak için bu tip âyan ve paşalara karşı mücadele başlattı. 1826'dan sonra eyaletleri "müşîriyet" olarak yeniden teşkilâtlandırdı ve bunları, yeni ordunun kurulması maksadıyla malî işlerde olduğu gibi askerî bakımdan da büyük güce ve yetkiye sahip kılınan müşirlere verdi. Tanzimat'ın ilânı ile eyaletlerdeki malî işler bağımsız muhassılların sorumluluğuna verildi; böylece müşirlerin yetkisi asayiş ve emniyet göreviyle kısıtlanmış oluyordu. Daha sonra eyalet teşkilâtında Batı tesiri altında önemli değişiklikler ortaya çıktı. Valilerin mesuliyetlerini paylaşan idare meclisleri kuruldu ve eyaletlerin birçoğunun sınırları daha da küçültüldü. Böylece 1864'te eyalet sistemi yerine vilâyetler teşekkül etti. Bu sonuncu sistem Cumhuriyet Dönemi'nde de muhafaza edilerek her birinin başında birer valinin bulunduğu illere dönüştürüldü. Bk. Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, C: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 548-550.

vermişlerdir. Karamanoğulları Beyliği'nin kapladığı coğrafî alana yayılan Karaman Eyaleti, Osmanlı idârî teşkilatında Rumeli, Anadolu ve Rûm eyaletlerinden sonra kurulan dördüncü beylerbeylik olmuştur. Karaman Eyaleti'nin kuruluş tarihini Şehabettin Tekindağ 1474, Nejat Göyünç 1481, Halil İnalcık 1468-1512 arası, M. Akif Erdoğru ise 1476 olarak kabul etmektedirler.[125]

Osmanlılar'ın, Karamanoğulları Dönemi'ndeki idârî teşkilatı esas alarak tesis ettikleri Karaman Eyaleti, en geniş döneminde bugünkü Türkiye'nin Konya, Karaman, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray illeri ile İçel, Yozgat, Maraş illerini ve Antalya ilinin Alanya ilçesini kaplıyordu.[126]

Karaman Vilâyeti/Eyâleti başlangıçta İçel ve Taşeli (veya Dışel) olarak iki kısma ayrılmıştı. Torosların güneyindeki yerlere İçel, dağlık taşlık olan kuzey kısım ise Taşeli ismiyle anılmıştı. Osmanlılar askerî ve malî gayelerle bölgeyi daha küçük idârî birimlere böldüler ve merkezî denetimi sağlamlaştırdılar. XVI. yüzyıl süresinde Karaman Beylerbeyliği'nin değişmeyen sancakları Konya-Lârende (Karaman), Beyşehir, Akşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri idi. Değişik dönemlerde Maraş, Bozok, Kırşehir, İçel ve Tarsus sancaklarının da Karaman Eyaleti'ne eklendiği görülür. Bunların yanında Atçeken (Esbkeşan) cemaatinin yaşadığı bölge (Konya, Akşehir ve Aksaray arasındaki bozkır saha), Turgud adıyla yeni bir sancak yapılarak, Karaman Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. Osmanlılar yaptıkları idârî taksimatla eski idârî üniteleri daha da küçültmek suretiyle merkezî otoritenin hâkimiyetini sağlamayı başarmışlardı. Bu idârî taksimattan Karamanoğulları toprakları da nasibini almış ve toprakları zamanla küçültülmüştü.[127] Nitekim Dulkadir Eyaleti'nin kurulmasıyla Maraş buraya bağlanmış ve eyaletin paşa sancağı olmuştu. Bozok ise, Rum Vilayeti'ne katılmıştı. Tarsus ve İçil sancakları da Kıbrıs'ın alınmasından sonra burada ihdas olunan beylerbeyliğe tâbi olmuştu.[128] Kırşehir ise, Kanuni Dönemi'nden itibaren Karaman Eyaleti'nde kalmıştı. Turgud Sancağı sonraki süreçte Aksaray'a nahiye olarak kaydedilmiş olup, sonra da ortadan kaldırılmıştı. Karaman Eyaleti'nin idârî olarak tam şeklini, III. Murad'ın saltanatında

[125] Sadık Müfit Bilge, "Karaman Eyâleti'nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî Taksimatı (XV.-XVIII.Yüzyıllar)", *International Review of Turkish Studies a peer-reviewed academic journal*, 1/1 (2011), s. 50, 51.
[126] Muhittin Tuş, *Sosyal ve Kültürel Açıdan Konya*, Tablet Yayınları, Konya 2007, s. 28, 29.
[127] Mehmet Akif Erdoğdu, "Karaman Vilâyetinin İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* XII (1992), s. 425-430.
[128] Karaman Eyaleti'nin önemi, İçil ve Tarsus sancaklarının Kıbrıs'ın fethinden (1571) sonra kurulan Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanmasıyla azaldıysa da Kıbrıs'a yönelik askeri ve sivil trafik, özellikle Konya ve Lârende için yeni ticari imkânlar meydana getirdi. Bk. Bilge, agm, s. 54.

almıştır. Zira, bu dönemden sonra söz konusu eyalette idârî bir değişiklik yapılmamış olup, eyaletin paşa sancağı Konya olmuştu.[129]

Kavanin-i Âli Osman Der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan adlı eserini Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından 44 yıl sonra, Sultan I. Ahmed zamanında, 1610 yılında kaleme alan Ayn Ali Efendi, bu eserinde Karaman Eyaleti'ni yedi livaya (sancağa) ayırmıştır. Bu livalar; Konya, Aksaray, Niğde, Beyşehri, Kırşehri, Kayseriye ve Akşehir'den ibarettir. Ayn Ali Efendi'nin risalesine göre Karaman Eyaleti'nde yedi livadan Aksaray en çok hassı ve cebelüsü bulunan livalardan üçüncüsü idi. Birincisi Konya, ikincisi Niğde, üçüncüsü Aksaray livasıdır. Aksaray'ın 305.000 akça hassı ve 61 cebelüsü vardır.[130]

Karaman Eyaleti'nin 1700-1740 arasındaki sancakları ise şöyledir: Paşa Sancağı (Konya), Niğde, Kayseriyye, Kırşehri, Beyşehri, Aksaray ve Akşehir.[131]

Tablo 1: Karaman Eyaleti'nin Sancakları (18 ve 19. Yüzyıllarda)[132]

1750-1835 arası Sancaklar	Zaman zaman Görülenler	1836'daki Sancaklar	Tanzimat'tan Sonraki Sancaklar
1. Konya 2. Akşehir 3. Aksaray 4. Beyşehir 5. Kayseri 6. Kırşehir 7. Niğde	Lârende Alâiye İç-il	1. Konya 2. Akşehir 3. Aksaray 4. Beyşehir 5. İç-il 6. Niğde 7. Hamid 8. Teke	1. Konya 2. Hamid 3. İç-il 4. Nevşehir 5. Niğde 6. Teke

2.1. BOA. 3556 Numaralı Nüfus Defteri ve Muhtevası

Önceki kısımlarda bahsi geçtiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımı asırlarca toprak yazımı/tahriri münasebetiyle yapılmıştır.[133] Tahrirler üretim araçları ile bu araçları vergilendiren/idare eden kimseleri saptamaya dönük olduğundan bu tahrirlerde vergiye esas

[129] Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584),* Tablet Kitabevi, Konya 2005, s. 31.
[130] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi,* C: 1, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974, s. 40-43.
[131] Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 54.
[132] Tuş, *age*, s. 28.
[133] Karal, *age*, s. 6.

olan hane sayıları kayıtlı olmakla beraber (yaklaşık olarak), bir hanede gerçekte kaç kişinin yaşamakta olduğunun tespiti mümkün değildir. Tahrirler en erken XIV. yüzyılda yapılmış,[134] XVII. yüzyılın ilk yarısından sonraki süreçte ise tahrir geleneğinden vazgeçilmiştir. İstisnalar hariç XVII. ve XVIII. yüzyıllar genelinde klasik arazi ve nüfus tahririnden vazgeçilmiş; bunların yerlerini (XIX. yüzyıl içlerine kadar uzanan) cizye ve avarız sayımları almıştır.

Bununla birlikte, Türk-İslam Devletleri tarihinde hiçbir ayrım ve imtiyaz gözetmeksizin genel nüfusun yeni doğan çocuktan en yaşlısına varıncaya değin sayılması, ilk kez 1830 yılında gerçekleşmiştir. II. Mahmud Dönemi'nde gerçekleştirilen bu ilk genel nüfus sayımı 2-12 Temmuz 1830 (evasıt-ı Muharrem 1246) tarihli Karaman Eyaleti'ne gönderilen ferman ile 1830 senesinin ikinci altı ayında başlamıştır.[135] Sayımın 1831 yılının ilk altı ayında tamamlanmış olduğu ifade edilse de Osmanlı Devleti'nin muhtelif coğrafyalarında bu nüfus sayımının ancak 1835'te tamamlanabildiği anlaşılmaktadır.[136] Daha önceki dönemlerde sadece vergiye esas olan nüfus kayda alınır iken, 1830'da başlayan nüfus sayımında öncelikli olarak askere alınacak nüfusun belirlenmesi amacı etkili olmuştur.[137]

1830 sayımlarında nüfus kayıt altına alınırken, defter tutma anlamında belirli bir sıra takip edilmekteydi. Bir mahalde ilk önce, mevcutsa imam[138] ve ailesi, devamında ise muhtar ve ailesinin kaydı tutulurdu. Bunlar yoksa eğer o zaman mahallin ağası, şeyhi, aşiret miri veya aşiret kethüdasının kaydı tutulurdu. Bu kimselerden sonra ise o mahallin en itibarlı, saygı duyulan kişisinden başlanarak sayıma devam edilirdi. Bir hane (ev/aile) kaydedilirken, ilk olarak "hane reisi" konumundaki kimse kaydedilirdi. Bu kimse genelde "baba" olurdu. Hane reisi kaydedilirken öncelikle fiziki görünüşü (kara sakallı, orta boylu vb.) belirtildikten sonra bir özrü (topal, sağır, mecnun vb.) varsa yazılırdı. Bir özrü yoksa adının önüne varsa lakabı veya sülale adı eklenirdi. Yoksa doğrudan adı verilirdi.[139] Hane reisinin ardından "çocuğu, oğlu" anlamına gelen "veled veya bin" eklenerek hane reisinin "baba adı" kaydedilirdi. Örneğin; Ahmed veled-i Ebubekir (Ebubekir'in oğlu Ahmed) veya Kömürcüoğlu Ali veled-i Hasan (Kömürcüoğlu Hasan'ın oğlu Ali). Hane reisi ile birlikte kayda giren tüm yan bilgiler, (eşkâl bilgileri) hane reisini tanımlayan, betimleyen unsurlar olarak yazılmıştır.

[134] Öz, agm, C: 36, s. 426.
[135] Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 92, 93.
[136] Aygün, *age*, C: 1, s. 9, 10.
[137] Karal, *age*, s. 8.
[138] Gayrimüslimler için bunu papaz olarak düşünebiliriz.
[139] Hane reislerinin adlarından önce meslekleri varsa meslekleri veya sayım anında nerede olduklarını belirten "Deraliye'de" gibi ibareler de kullanılmaktaydı. Bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114.

Hane reisinin bu şekilde kaydedilmesinden sonra kaydın altına "sinn" ibaresiyle yaşı yazılırdı. Hane reisi olan "baba" yazıldıktan sonra varsa çocukları, yoksa (muhtemel bekâr olan) erkek kardeşleri kayda alınırdı. Sayımdan sonraki süreçte doğan çocuk olur ise bu durum "doğdu" anlamına gelen "tevellüd" veya "mütevellid" ibareleriyle doğum tarihi (gün, ay ve yıl olmak üzere) gösterilerek yazılırdı. Benzer şekilde ölen bir çocuk veya yetişkin var ise "öldü" anlamına gelen "fevt"[140] ibaresiyle çocuğun veya yetişkinin adının üzeri genelde kırmızı renk ile çizilir ve vefat tarihi (gün, ay ve yıl olmak üzere) yazılırdı. Sayımdan sonra mahalleye veya köye gelen olursa, bu kişi veya kişilerin adlarının altına kırmızı renkle "geldi" anlamına gelen "âmed" veya "gitti" anlamındaki "reft", ya da nakledildi, naklolundu anlamlarına gelen "nukilet" ibareleriyle tarih belirtilerek (gün, ay ve yıl olmak üzere) kayıt düşülürdü. Örneğin; Reft be-mahalle-i Nakkaş (Nakkaş Mahallesi'ne gitti), Âmed an-karye-i Karkın (Karkın Köyü'nden geldi), Nukilet be-kaza-i Koçhisar (Koçhisar Kazası'na nakledildi, taşındı). 1830'daki ilk nüfus sayımından sonraki süreçte hanede kayıtlı erkek çocuklardan biri evlenip çoluk-çocuğa karışması durumunda -sıklıkla olmasa da- babanın hane reisliğinden ayrılarak, ayrı bir hanede, ailesiyle beraber nüfus kaydına girmekteydi. Bu gibilerin değişen durumları bazen ana metin üzerinde koyu renk ile, bazen de dipnotlarda açıklama yapılarak gösterilmekteydi. Benzer şekilde, sonraki yoklamalar sürecinde hane reisi olan babanın vefatı durumunda, erkek oğullardan biri hane reisi olarak kayda girmekteydi. Bu gibi değişiklikler de ana metin üzerinde veya dipnotlarda gösterilmekteydi.[141]

II. Mahmud Devri'nde (1808-1839) gerçekleşen sayım kapsamında tutulan defterlerden biri de çalışmamıza kaynak olan BOA. NFS.d. 3556'dır. Bu nüfus defteri de dâhil olmak üzere 1830 sayımı kapsamındaki nüfus defterlerinin asıl nüshaları günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Aksaray, Niğde/Bor, Konya/Ereğli-Akşehir ve Karaman'a (Lârende) bağlı kaza ve köylerde mevcut olan gayrimüslim nüfusun ilk kez sayıldığı 1246/1830 tarihli umum/genel nüfus sayım defteri özelliği taşıyan ve 228 sayfadan ibaret olan BOA. NFS.d. 3556'da ilk olarak "Bereketlü Maden-i Hümayunu Reayası Defteridir" başlığı adı altında Bereketli Madeni ve ona bağlı yerleşimler tahrir olunmuştur. Bu kısımdaki yerleşimler daha ziyade Bor Kazası haricinde kalan Niğde Sancağı yerleşimleriyle ilgilidir. Defterde 1830 yazından 1833 yılı sonuna kadar olan nüfus yoklamaları da mevcut olup, bu kayıtlarda kişilerin doğum, ölüm, yer değiştirme, vb.

[140] Kişilerin öldüklerini belirtmek için "mürd" ifadesi de kullanılmıştır. Bk. *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69-114.
[141] Aygün, *age,* C: 1, s. 15, 16.

durumları belirtilmiştir. Ayrıca hane reislerinin meslekleri kayıtlı olup, bu kayıtlar sayesinde gayrimüslim nüfusun sosyal ve ekonomik vaziyetini görmek mümkün olmaktadır. Defter, kapaksız ve 17 x 47 ebadındadır. Nüfus defterinde 1'den 69. varağa kadar Bereketlü Maden-i Hümayunu reayası tahrir olunmuştur. Devamında 82. varağa kadar olan yerler Bor adı altında, 82'den 91. varağa kadar olan yerler Aksaray adı altında, 91'den 95. varağa kadar olan yerler Ereğli adı altında, 95'ten 110. varağa kadar olan yerler Akşehir adı altında, 110'dan 114. varak dâhil defter sonuna kadar olan yerler ise Lârende adı altında kayda alınmıştır.

BOA. NFS.d. 3556'da Aksaray, Bor, Ereğli, Akşehir ve Karaman'a (Lârende) bağlı kaza ve köylerde mevcut olan gayrimüslim nüfusun yaş, meslek vb. özellikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Gayrimüslim nüfusu ihtiva eden bu bilgileri aynı yerleşimlerdeki Müslüman nüfus ile mukayese etmek mümkündür. Fakat söz konusu yerleşimlerin 1830 sayımı kapsamındaki nüfus yapısıyla ilgili bilgiler noktasında bazı eksiklikler mevcuttur. Şöyle ki; her şehrin söz konusu sayım yıllarına dair bütüncül bir çalışma henüz mevcut değildir. Şu hâlde, ancak varolan kaynaklara dayalı olarak mukayese etme olanağı bulunmaktadır.

2.2. Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Karakteristik Özellikleri (1830)

Bu kısımda ilk olarak Orta Anadolu'daki Aksaray, Karaman, Ereğli, Akşehir, Niğde ve Bor, yerleşimlerinin idarî taksimatı hakkında kısa bilgiler verilmiş olup, ardından bu yerleşimlerin 1830 yılı öncesi ve sonrasına ait nüfus durumlarıyla ilgili özet bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında esas konumuz olan 1830 sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'daki söz konusu yerleşimlerin gayrimüslim nüfusu üzerinde durulacaktır. Nüfus kayıtlarından hareketle elde edilen veriler mekâna, meslek ve sair meşguliyetlere göre sınıflandırmaya tâbi tutularak Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Akşehir

Kanûnî Dönemi'ne kadar idârî statüsü hakkında açık bir bilgi bulunmayan Akşehir, 1525'ten itibaren Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak oldu. Bu tarihte sancağa bağlı olarak merkez kazadan başka İshaklu, Çimenili, Ilgın, Belviran ve Aladağ kazaları bulunmaktaydı.[142]

[142] İlhan Şahin, "Akşehir", *DİA*, C: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 299.

Sancaklık statüsünü XVII. yüzyılda da koruyan Akşehir, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Karaman Eyaleti'ni oluşturan yedi sancaktan biridir.[143] Akşehir'in XVII ve XVIII. yüzyıllardaki kazâları; Akşehir, Ilgun, İshaklı ve Doğanhisar'dı.[144] Sancak, 1840'lardan sonra gerçekleştirilen idârî değişiklikler ile birlikte Konya Sancağı'nın bir kazası hâline dönüştürülmüştür.[145] 1868 yılı Konya Vilayeti Salnamesi'ne[146] göre ise Akşehir'in idârî vaziyeti şöyledir: Akşehir Kazası Kaymakamlığı; Akşehir Kazası, Turgut maa, Doğanhisarı Nahiyesi'nden oluşmaktadır.[147] 1869 yılında; Akşehir Kazası; Akşehir, Turgut maa Cihanbeyli, Doğanhisar maa Saçıkaralı ve Karaağaç'tan oluşmaktadır.[148]

Akşehir, 1466 yılında 46 mahalleye sahip büyük bir şehirdir. Kale dışına taşmış nüfusu ile şehirde 1034 hane yaşamaktadır. Bu da kabaca 5000 kişilik bir nüfusa karşılık gelmektedir. Şehrin mahallelerinin neredeyse tamamı Selçuklular ve Karamanoğulları Dönemi'nde kurulmuştur.[149] Şehirdeki hıristiyan nüfus ise ayrı bir mahalle teşkil etmeyip Türkler ile aynı mahallelerde oturmaktaydı. Bunlardan Seydi Mahmud Hayran ve Ahî Yâdigâr Mescidi mahallelerinde oturanların bir kısmı, Türkçe adlar taşımaktaydı. 1501'de şehirde kırk, 1525'te kırk bir, XVI. yüzyıl ortalarında ise kırk iki mahalle vardı. Bunlardan Medrese, İmaret, Nakkaş Mescidi, Ahî Celâl Mescidi, Hacı Kuş Mescidi, Ahî Yâdigâr Mescidi ve Seydi Mahmud Hayran (Zâviyesi) vb. mahalleler Ahilik müessesesi ile Türk töresine uygun geleneklere göre birer sosyal müessese olarak gelişmiş mahallelerdendir. Şehir, 1501 tarihli tahrire göre 2750-3000 civarında bir nüfusa sahipti. Bu nüfusun kırk-elli kişi kadarını hıristiyan unsur teşkil ediyordu. 1525'te yapılan diğer bir tahrirde şehrin toplam nüfusu 3000-3200 kişi olup, bunun yine kırk-elli kişisi hıristiyanlardan ibaretti. XVI. yüzyıl ortalarında nüfusu 4000-4500 civarındadır (%5'i hıristiyan olmak üzere).[150] Şehirde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da en az 4000-5000 kişilik bir nüfusun var olduğu tahmin edilebilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı da Akşehir Kazası'nın toplam nüfusu 13.000 ile 15.000 arasında

[143] Tuş, *age*, s. 29.
[144] Bilge, agm, s. 58.
[145] Şahin, agm, C: 2, s. 299.
[146] Bundan sonra Konya Vilayeti Salname -si/-leri kelimeleri "KVS" şeklinde kısaltılarak verilecektir.
[147] *H.1285/M.1868 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 1, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2009, s. 89.
[148] *H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 2, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2007, s. 114.
[149] M. Akif Erdoğru, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 22.
[150] Bk. Bilge, agm, s. 58.

değişmiştir.[151] Şehrin nüfusu, 1927'de yapılan Cumhuriyet'in ilk sayımında 10.000'in altında idi.[152]

Konumuz olan 1830'da başlanan nüfus sayımı esnasında Akşehir henüz bir sancak olup, sancağın merkez ve diğer kazalarıyla birlikte toplam Müslüman + gayrimüslim nüfusu 14.005 erkek kişiden oluşmaktaydı.[153]

Tablo 2: 1831 Sayımına Göre Akşehir Kurası ve Livası Dahilindeki Nüfus Miktarı[154]	
	Kişi Sayısı
Akşehir	2171
Kura	3443
Kaza	8391
Yekûn	14.005

Akşehir'de, tahrir sayımlarına göre 1466'dan 1600'lere kadar geçen süreçte Akşehir şehir merkezin de Rumlar ikâmet etmez iken, Ermeni vatandaşlar ikâmet etmekteydi. Aynı tarihler aralığında Aksaray Rumları Bermende, Manos, Zulmanda, Zıvarık, Doğanhisar ve Gesi adındaki köylerde yaşamaktaydı.[155] Konumuz olan 1830 yılı nüfus sayımı esnasında ise Akşehir'deki gayrimüslimlerin yaşam alanları şehir merkezindeki Çimenli Mahallesi ve Bermende Köyü ile sınırlı kalmıştır. 1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'da "Nefs-i Akşehir'de Mutavattın Reaya Beyan" başlığı adı altında kaydedilmiş olan Akşehir gayrimüslimleri şunlardır:

Mahalle-i Çimenli[156]: Mahallede sonradan kaydedilenler ile birlikte 228 (216+12) hanede 714 kişi kayıtlıdır. 12 kişi mürd ve 12 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 702 kişidir. Gayrimüslimlerden 193 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 21 papuççu, 3 eskici, 13 demirci, 1 çorbacı, 2 boyacı, 13 tüccar, 8 dülger, 29 terzi,

[151] KVS'nde Akşehir'in mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfusu toplamda; 1868'de 13.184 kişi (bk. *KVS*, C: 1, s. 89), 1874'te 12.405 kişi bk. *H.1291/M.1874 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi,* C: 7, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2008, s. 171, 1878'de 13.200 kişi bk. *H.1295/M.1878 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 11, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 153, 1883'te 15.704 kişi (14.006'sı İslam, 520'si Rum ve 1178'i Ermeni olmak üzere) olarak verilmiştir bk. *H.1300/M.1883 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi,* C: 16, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul), Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2012, s. 216.
[152] Şahin, agm, C: 2, s. 299.
[153] Tuncay Özdemir, "Akşehir'in Tarihi, Beşeri ve İktisadi Coğrafyasına Kısa Bir Bakış", *I. Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri,* 20-21 Kasım 2008, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 94.
[154] Özdemir, agm, s. 94.
[155] Erdoğru, *age,* s. 29-32.
[156] Mahalle ismi olarak Çimenli kelimesi köyden şehre olan iç göçe işaret etmektedir. Büyük olasılıkla Çimen mahallesi Çimeneli bölgesi (Ilgın, Konya, Kızılören, Derbent arasında kalan bölge) köylüleri tarafından, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulmuştur. Bk. Erdoğru, *age,* s. 24.

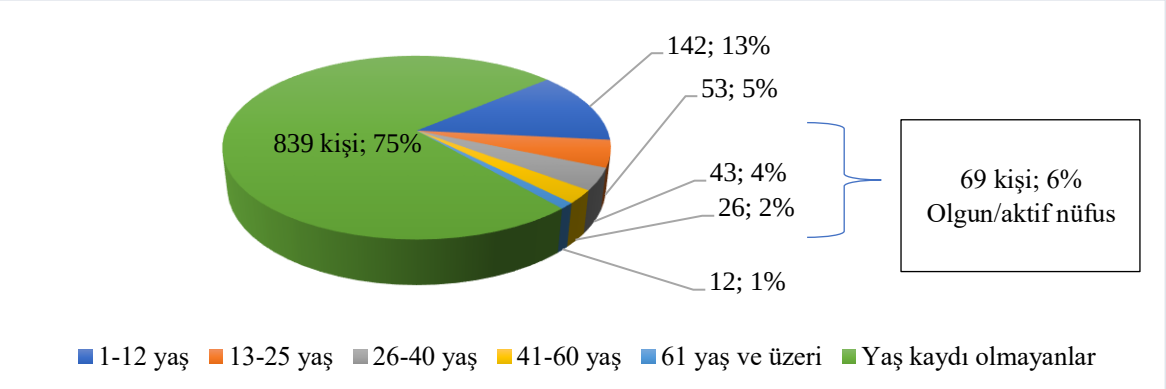
10 tüfekçi, 20 kuyumcu, 5 yemenici, 1 yemenici çırağı, 10 çizmeci, 14 payendeci, 1 attar, 1 yayducu(?), 1 yapducu(?), 1 mestçi, 2 külahcı, 1 palancı, 1 pekmezci, 1 niyetçi, 3 yapıcı, 4 semerci, 4 rençber, 12 kürkçü, 1 canbaz, 1 tütüncü (duhancı), 1 neccar, 1 hancı, 1 dikici, 3 papaz, 1 keşiş, 1 yağcı ve 1 elekçiden oluşmaktadır. Ayrıca 1 'amâ, 6 hasta ve 1 yetim kayıtlıdır.[157]

Karye-i Bermende[158]: Mezkûr köyde 168 hanede 401 kişi kayıtlıdır. 6 kişi tevellüd ve 2 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde köyün gayrimüslim nüfusu 399 kişidir. Gayrimüslimlerden 62 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 3 rençber, 12 terzi, 2 tüccar, 5 yağcı, 4 kalaycı, 13 dülger, 1 değirmenci, 2 bardakçı, 4 kuyumcu, 1 hammal, 1 köy kahyası, 2 bezirgân, 4 papaz, 4 yaycı, 1 saatçi, 1 hizmetkâr, 1 çulhacı ve 1 yorgancıdan oluşmaktadır.[159]

2.2.1.a. Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'daki (Aksaray, Karaman, Ereğli, Niğde-Bor ve Akşehir) 8349 erkek kişiden toplamda 1115'i (%13'ü) Akşehir'in gayrimüslimlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, Akşehir merkezindeki Çimenli Mahallesi'nde 714 kişi, Bermende Köyü'nde ise 401 kişi sâkindir. Bu nüfus, mekâna göre tasnif edildiğinde; nüfusun %64'ünün şehir merkezindeki mahallede, %36'sının ise köyde sâkin olduğu görülmektedir.[160]

Grafik 1: Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Yaşa Göre Dağılımları (1830)[161]

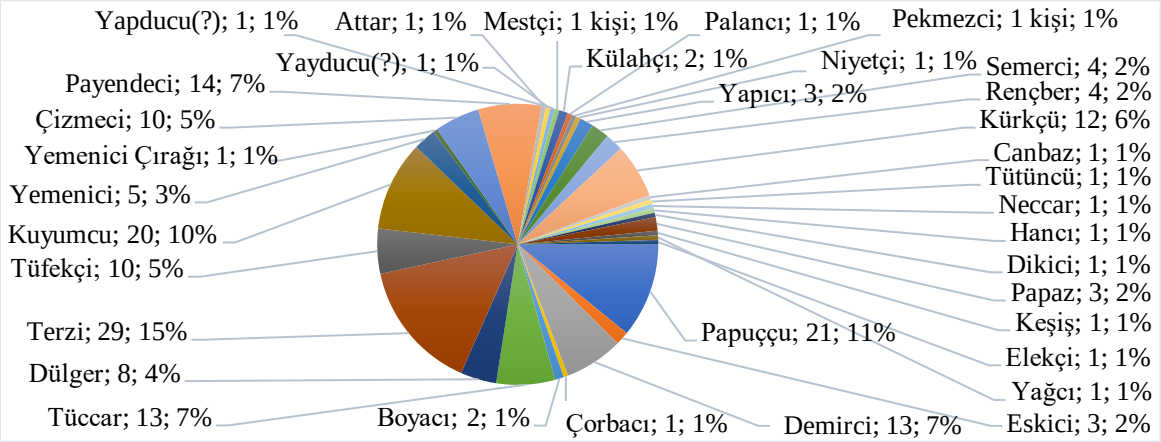

[157] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 95-102.
[158] Bu yerleşim yeri günümüzde Savaş Köyü/Akşehir/Konya'dadır. 1466'da Akşehir'e bağlı Bermende (Savaş) Köyü'nde kırk evli kâfir yaşıyordu. Haraçlarını Ali Bey'in hassına ödüyorlar, bağ öşrünü Konya'daki Naib Hangahı vakfına veriyorlardı. Örfî vergiler ise Ulufeci Ali'nin tımarı olup burada İslamlaşma ve Türkleşme devam ediyordu. Bunların Ortodoks Rum oldukları anlaşılmaktadır. Bk. Erdoğru, *age,* s. 30.
[159] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 102-110.
[160] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 95-110.
[161] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 95-110.

Grafik 1'de görüldüğü üzere, Akşehir'deki gayrimüslimlerin; %75'inin isimleri kayıtlı olduğu halde yaş kayıtları tutulmamış kişilerden oluşmaktadır. Nüfusun %13'ünü çocuk, %5'ini genç, %6'sını olgun (aktif) ve %1'lik kısmını ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Bu veriler, Akşehir'in genç nüfus potansiyelinin daha fazla olduğunu göstermektedir.[162]

Akşehir'de, meslekleri verilmeyen kimseler de mevcuttur. Bu gruba giren nüfus, 1115 mevcutlu Akşehir'in toplam gayrimüslim nüfusu içinden 8 kişiyi (%1'ini) oluşturmaktadırlar. Bunları, alil tabir edilen özür sahibi kişiler, hastalar ile kimi kimsesi olmayan kişiler (yetim, öksüz, başıboş vb.) oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu gruptaki kişilerin %75'ini hasta, %12,5'ini alil ve %12,5'ini de yetim kimseler oluşturmaktaydı.[163]

1830 yılı sayımına göre Akşehir gayrimüslimlerinin meşguliyetleri hakkındaki bilgilere ulaşmak mümkündür. Defterde kayıtlı 8349 erkek kişiden toplamda 2530'u (%30'u) meslek sahibidir. Meslek sahiplerinden 255'i (%10'u) Akşehir gayrimüslimlerinden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Akşehir'de sâkin 1115 gayrimüslim erkek kişiden 255'i (%23'ü) meslek sahibidir. Bunlar mekâna göre dağıtıldığında ise şöyle bir görüntü ortaya çıkmaktadır: Akşehirli meslek sahibi gayrimüslimlerden 193'ü (%76'sı) şehir merkezinde, 62'si (%24'ü) ise kırsalda ikâmet etmektedir (Bk. Grafik 2 ve 3).

Grafik 2: Akşehir Şehir Merkezindeki Gayrimüslimlerin Meslekî Dağılımı (1830)[164]

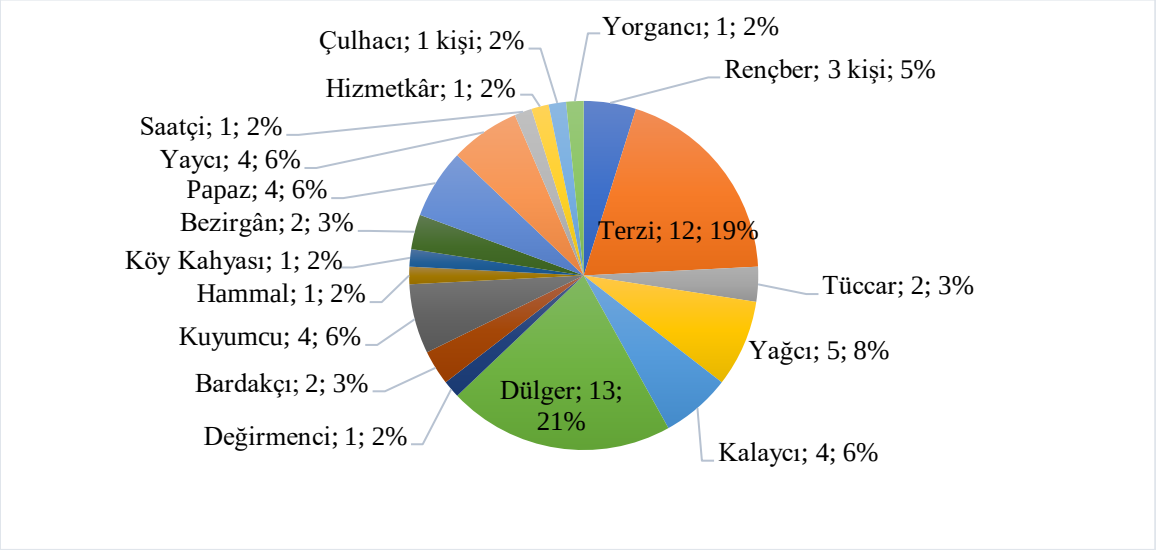

[162] Olgun nüfusa aynı zamanda çalışma çağındaki nüfus (aktif nüfus) denir. Sayımın yapıldığı zamanın şartları göz önüne alındığında gayrimüslimlerin küçük yaşlarda çalışma hayatına atıldıkları bilinen bir gerçektir. Şu hâlde genç nüfus da aktif nüfus kısmına dahil edilebilmektedir. Eğer böyle olursa Akşehir gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 122 kişi; %11 olmaktadır. Ayrıca Akşehir gayrimüslimleri arasında 61 yaş ve üzeri olan 8 kişinin mesleği vardır. Bu durumda aktif nüfus oranı 130 kişi; %12 olmaktadır. BOA. NFS.d. 3556'daki diğer yerleşimler için de durum ifade edildiği üzeredir. Nüfus defterlerinde genç ve dolayısıyla "hane reisi" olacak konuma henüz ulaşmamış erkeklerin meslekleri kayıt altına alınmamıştır. Kayıt altına alınsa idi genç nüfusun ne kadarının aktif nüfusa dahil edilebileceği noktasında kesin bir sonuca varmak mümkün olabilirdi. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 96.

[163] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 95-110.

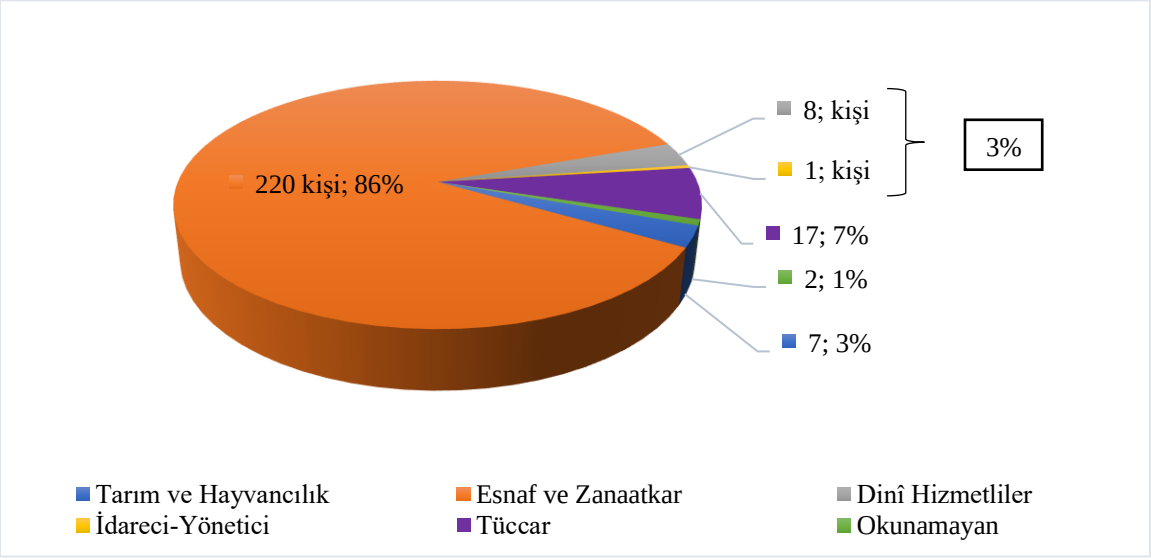
[164] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 95-102.

Grafik 3: Akşehir Kırsalında Sâkin Gayrimüslimlerin Meslekî Dağılımı (1830)[165]

Akşehirli gayrimüslimlerin icra ettikleri meslekler Grafik 2 ve 3'te gösterilmiştir. Bunlara göre, Akşehir şehir merkezinde ikâmet eden gayrimüslimler 714 kişi olup, bunlardan 193'ü (%27'si) meslek sahibidir. Bu durum, Akşehir şehir merkezinde ikâmet eden gayrimüslimlerden 1/3'e yakınının meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Aynı nüfus defterine göre, Akşehir kırsalında ikâmet eden 401 gayrimüslim kişiden 62'si (%15'i) meslek sahibidir. Bu bilgi, Akşehir kırsalında ikâmet eden gayrimüslimlerin yaklaşık 1/7'sinin meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Akşehir şehir merkezi ve kırsalındaki gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin icra ettikleri mesleklerin sektörel dağılımı aşağıdaki grafikte gösterildiği üzeredir:

Grafik 4: Akşehir Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)[166]

[165] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 102-110.
[166] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 95-110.

Grafik 4'te gösterildiği üzere, 1830 yılında Akşehir'de sâkin olan gayrimüslimlerin %86'lık bir oranla neredeyse tamımına yakınının, esnaf ve zanaatkarlıkla meşgul oldukları söylenebilir. Bunun dışında meslek sahibi nüfusun %3'ü tarım ve hayvancılık, %7'si ticaret ve %3'lük bir kısmı da idareci-yönetici ile dinî hizmetliler alanında faaliyet göstermekteydi. Ayrıca %1'lik kısım okunamadığından dolayı hangi sektöre ait olduğu kesin değildir. Bu bilgilerden yola çıkarak, Akşehir gayrimüslimlerinin beceri ve/veya sermaye gerektiren iş kollarında üstünlük sağladığı ifade edilebilir.

2.2.1.b. Akşehir'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri

Akşehir'deki nüfus hareketlenmelerini varolan kayıtlar üzerinden görmemiz mümkündür. Bu hareketlenmelerin hemen hepsininin şehirden dışarıya olmak suretiyle yapıldığı söylenebilir (Bk. Ek-II-). Bu tarz hareketlenmeler örneklendirilebilir: Çimenli Mahallesi'nde sâkin olan Ohannnes'in sayım anında, 1830'da taşrada olduğu kayıtlıdır. Çimenli Mahallesi'nde sâkin olan Hayrabet ve ailesi de sayım anında, 1830'da taşradadırlar.[167] Çimenli Mahallesi'nde sâkin olan Haron ve ailesinin sayım anında, 1830'da Konya'da oldukları belirtilmiştir.[168] Bermende Köyü'nde sâkin olan Yorgi'nin de sayım anında, 1830'da Lefke'de olduğu belirtilmiştir.[169] Çimenli Mahallesi'nde sâkin olan Tüfekçi Ohannes'in de sayım anında, 1830'da İstanbul'da olduğu kaydedilmiştir.[170] Akşehir'den dışarıya yapılan göçlerin genelde Batı Anadolu tarafına yapılmış olması dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Bermende Köyü'nde sâkin olanlardan; Avraham ve ailesinin Sandıklı'da, Kiryako'nun Ilgın'da, Mayes'in Tire'de, İstavri ve ailesinin Manisada, İstavri'nin Çay Kazası'nda, 53 yaşındaki Bezirgân Anastas'ın Turgutlu Kasabası'nda, Yaycı Manol'ün Karaağaç'da, Afenyoz ve ailesinin Kordos'da, Danil'in Karahisar'da, Mihail'in Balıkesir'de, Peraş'ın Bolvadin'de, Ananya'nın Bergama'da, 65 yaşındaki Papaz İstefan'ın kardeşi Kozma'nın Aydın'da, 59 yaşındaki Terzi Yorgi'nin Güzelhisar'da ve Kostanti oğlu Yordan'ın İzmir'de olmaları zikredilebilir. Bunların dışında Bermende Köyü sâkini Vasil'in Mısır/Kahire'de olduğu belirtilmiştir.[171]

[167] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 96.
[168] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 101.
[169] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 103.
[170] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 96.
[171] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 102-110.

1830'da Akşehir'deki gayrimüslim nüfusun özellikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Buna göre; 1830'da Akşehir'de gayrimüslim nüfus toplam nüfustan 1115 kişiyi (%13'ünü) oluşturmaktaydı. Akşehir'in 1115 kişilik gayrimüslim nüfusundan 714'ünün (%64'ünün) şehir merkezindeki mahallede, 401'inin (%36'sının) ise köyde sâkin olduğu görülmektedir. Akşehir'deki gayrimüslim nüfusun en önemli kısmı esnaf ve zanaatkarlık ile meşgul olup, bunları, tüccarlık, tarım ve hayvacılık, dinî hizmetlilik ve idarecilik-yöneticilik alanında faaliyet gösterenler takip etmekteydi. 1830 yılında Akşehir gayrimüslimlerinin şehir dışına olan hareketlenmelerinin en fazla "taşrada/taşradalar" şeklinde kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu şekilde kaydedilenlerin nereye gittiği açıkça belirtilmemiş olup, bunların dışında nüfus hareketlenmelerinin ekseriyetle Batı Anadolu istikâmetinde yapıldığı görülmektedir. Batı Anadolu'da gidilen yerler arasında; İzmir, Aydın, Güzelhisar, Bolvadin, Sandıklı, Çay Kazası, Turgutlu, Manisa, Tire, Bergama, Kordos, Balıkesir ve Karaağaç görülmektedir. Batı Anadolu haricinde elbette gidilen farklı yerler de mevcuttur. Bunlar; Konya, Lefke, Mısır/Kahire, Ilgın, Karahisar ve İstanbul olarak görülmektedir. Neticede, Akşehir gayrimüslimlerinin şehir dışına yapmış oldukları bu seyahatlerinin; ticaret yapmak, zanaatını icra etmek ve dinî gayelerle olduğu söylenebilir.

2.2.2. Ereğli

Osmanlı idârî teşkilâtında Karaman Eyaleti'nin Konya Sancağı'na bağlı üç nahiyeli (merkez, Kilseme, Karacadağ) bir kazanın merkezi olan ve bazı kaynaklarda Karaman Ereğlisi şeklinde anılan şehir, XVI. yüzyılda orta büyüklükte bir iskân merkezi durumundaydı.[172] XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ereğli Kazası; Ereğli, Kelseme, Karacadağ, Tond, Bağlar, Ada ve Mundos nâhiyelerinden oluşmaktaydı.[173] Salnamelere göre mesela 1869 yılında idârî açıdan Ereğli; Ereğli Kazası, Divle Nahiyesi ve Karapınar Nahiyesi'nden oluşmaktadır.[174] 1877 yılından itibaren Karapınar'ın kaza statüsünde Hotamış'ın ona bağlı bir nahiye olduğu görülmektedir.[175]

[172] Metin Tuncel, "Ereğli", *DİA*, C: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 291.
[173] Bilge, agm, s. 55.
[174] *H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 2, s. 120.
[175] *H.1294/M.1877 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 10, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 152.

Tahrir Defterleri'ndeki bilgilere göre Ereğli, XV. yüzyıldan itibaren gerek fizikî yönden gerekse nüfus bakımından gelişme göstermiştir. Bu gelişmede Ereğli'nin yol kavşağında bulunması önemli rol oynamıştır. 1502'de altı mahalleli küçük bir kasaba durumunda olan Ereğli, 182 hâneye, altmış bir mücerred nüfusa (yaklaşık 970-980 kişiye) sahip bulunuyordu. En kalabalık mahallesini Cami Mahallesi oluşturuyordu. 1518'de mahalle sayısı yine aynı olup (Cami, Hacı Dâvud, Hacı Kayser, Mencik, Hacı Yûsuf, İne Mûsâ), nüfusu 212 hâne, doksan iki mücerred (yaklaşık 1100-1200 kişi) kadardı. Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi başlarında yapılan tahrirlere göre ise, altı mahallede 184 nefer erkek nüfus kayıtlı bulunuyordu. XVI. yüzyıl ortalarına doğru nüfus 382 nefere (tahminen 2000 kişi) yükselmişti. Söz konusu dönemlerde gerçekleştirilen İran seferleri esnasında sefer yolu üzerinde önemli bir menzil ve konak olması şehrin gelişmesinde rol oynadığı gibi artan ticarî faaliyet ve zengin vakıfların tesis edilmiş bulunması da bunda etkili olmuştur. Bu bağlamda 1580'lerde[176] Ereğli'de mahalle sayısı yirmi üçe yükselmiş, nüfus da büyük bir artış göstererek 4000 dolayına ulaşmıştı. Ereğli XVII. yüzyılda da bu gelişmesini sürdürdü. Şehrin bu yüzyıldaki durumundan bahseden kaynaklardan Cihannümâ'da buradan yirmi iki mahallesi bulunan bir "kasaba-i azîme" olarak söz edilmektedir.[177] XVIII. yüzyılda Çapanoğulları'nın nüfuzu altına giren Ereğli, 1832'de Mısır kuvvetleriyle Anadolu'da ilerleyen Kavalalı İbrâhim Paşa tarafından işgal edilmişti. 1833 Kütahya Antlaşması ile boşaltılınca yeniden Karaman Vilâyeti'ne bağlanmıştı. Bu sıralarda Ereğli'den geçen Alman Mareşali Helmuth von Moltke burayı, "dağların eteğinde ağaçlar altına gömülmüş, oldukça büyük, fakat hemen hemen boşalmış bir kasaba" olarak tasvir eder.[178] KVS'ne göre, mesela 1869'da[179] 18.825, 1878 yılında 19.000 civarındadır.[180] 1879'da ise 7228[181] (7022'si İslam ve 206'sı Ermeni olmak üzere), 1883'te 10.195 (9947'si İslam, 101'i Rum ve 147'si Ermeni olmak üzere) olarak kaydedilmiştir.[182]

[176] 1584'te Ereğli nüfusu için bk. Bilge, agm, s. 56.
[177] Tuncel, agm, C: 11, s. 291.
[178] Tuncel, agm, C: 11, s. 292.
[179] Bu tarihte Ereğli'nin mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfus toplamda 18.825 olup, 9219'u Ereğli Kazası'ndadır. 7194'ü de Karapınar Nahiyesi'nde ve kalanı da Divle Nahiyesi'ndedir. Ereğli Kazası'nda 2589, Karapınar Nahiyesi'nde 2128 ve Divle Nahiyesi'nde 752 olmak üzere toplamda 5469 hane mevcuttur." Bk. *H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 2, s. 120.
[180] *H.1295/M.1878 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 11, s. 153.
[181] *H.1296/M.1879 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 12, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 87.
[182] *H.1300/M.1883 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 16, s. 218.

Neticede, Ereğli nüfusunun 1500'ler başlarında 1000 kişi, aynı yüzyıl sonrasında ise 4000 kişi kadar olduğu söylenebilir. Bu nüfusun XVII ve XVIII. yüzyılda da aynı kaldığı düşünülebilir. XIX. yüzyıl ortalarında ise köyleriyle beraber Ereğli nüfusunun 20.000 kişiye yaklaştığı görülmektedir.[183]

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'da Ereğli gayrimüslimleri "Nefs-i Ereğli" başlığı adı altında kaydedilmiştir. BOA. NFS.d. 3556'da "Nefs-i Ereğli Reayaları" başlığı adı altında kaydedilmiş olan Ereğli gayrimüslimleri şunlardır:

Mahalle-i Kefereler: Mahallede 74 hanede 233 kişi kayıtlıdır. 25 kişi mürd/fevt ve 14 kişi de tevellüd/mütevellid olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 208 kişidir. Gayrimüslimlerden 70 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 2 tüccar, 1 çiftçi, 16 terzi, 3 attar, 2 attar çırağı, 6 kalaycı, 3 abacı, 11 kuyumcu, 1 kuyumcu çırağı, 1 rençber, 2 palancı, 2 kürkçü, 2 yemenici, 4 keçeci, 1 aşçı, 1 çulha, 2 saka, 1 pastırmacı, 2 hasırcı, 1 muytab, 1 pabuççu, 1 tüfekçi, 1 berber, 1 papaz, 1 demirci ve 1 dikiciden oluşmaktadır. Ayrıca, 3 amelmande ve 1 yetim kayıtlıdır.[184]

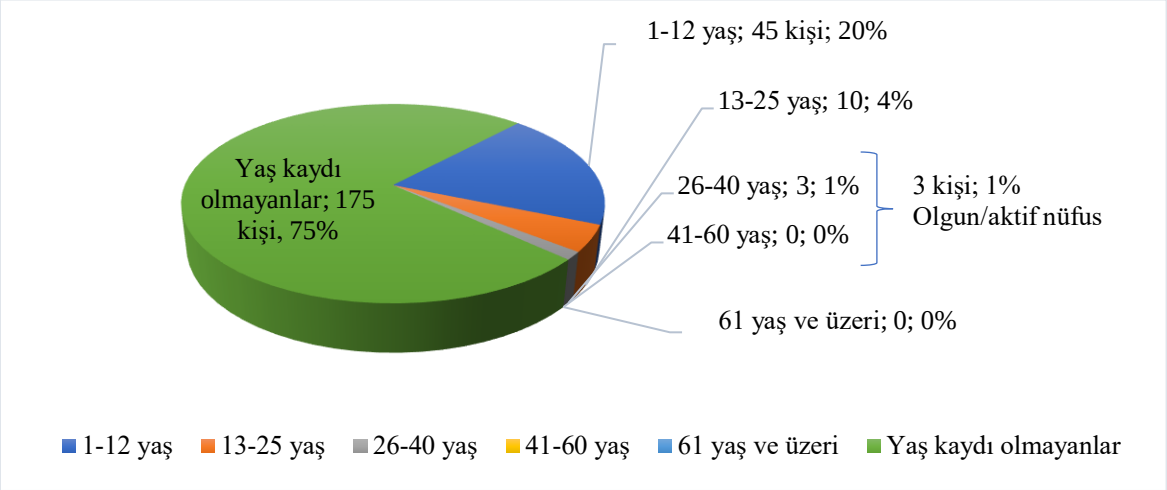
2.2.2.a. Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'da nüfus kaydına alınan 8349 erkek kişiden toplamda 233'ü ya da mezkûr deftere göre Orta Anadolu'daki (Aksaray, Karaman, Ereğli, Niğde-Bor ve Akşehir) gayrimüslim nüfusun %3'ü Ereğli gayrimüslimlerinden oluşmaktaydı. 1830 sayımına göre, Ereğli gayrimüslimlerinin tamamı şehir merkezindeki Kefereler Mahallesi'nde sâkin idiler. Mahallede sâkin gayrimüslimlerin yaş özellikleri birbirinden farklılık arzetmekteydi. Ereğli'deki 233 gayrimüslim erkek nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ise şöyledir:

[183] XIX. yüzyılın sonlarına doğru Konya Ereğlisi'nin on üç mahallesi, dört camii, on sekiz mescidi, üç hanı ve 300 kadar da dükkânı bulunuyordu. Kâmûsü'l-a 'lâm'a göre burada 300'ü Ermeni, 200'ü Rum olmak üzere toplam 4600 kişi yaşıyordu. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında 1927 yılında nüfusu 7500'ün altında iken (7476) 20 Kasım 1934 tarihinde temeli atılan ve 4 Nisan 1937'de açılışı yapılan büyük bir pamuklu dokuma fabrikası Ereğli'nin canlılığını arttırdı. Bk. Tuncel, agm, C: 11, s. 292.

[184] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 91-95.

Grafik 5: Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Yaş Grupları (1830) [185]

Grafik 5'e göre, Ereğli'de ikâmet etmekte olan toplam 233 gayrimüslim nüfusun %20'sini çocuk, %4'ünü genç ve %1'ini de olgun (aktif)[186] tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Bunların dışında, %75'lik bir kısım nüfusun ise yaş kayıtları mevcut değildir. Ayrıca varolan kayıtlar arasında Ereğli gayrimüslimlerinden 28 kişi sabi olarak kaydedilmiştir. Bunların 1-12 ve 13-25 yaş grubundaki bazı kişiler olduğu söylenebilir. Söz konusu yaş bilgilerinden hareketle Ereğli'nin genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

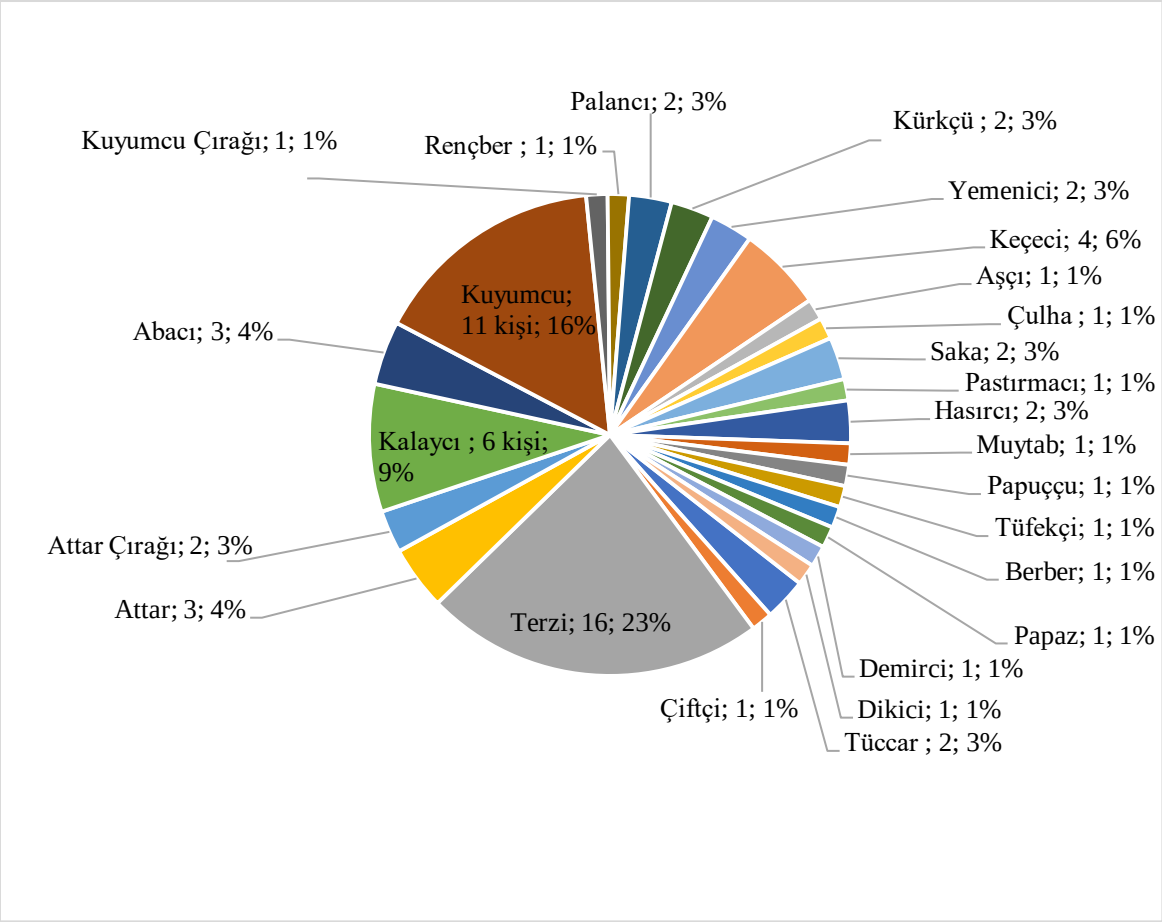
BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Ereğli'de meslekleri belirtilmeyen bazı kayıtlar mevcuttur. Bu kişiler 233 mevcutlu Ereğli gayrimüslim nüfusu içinden 4 kişiyi (%2'lik kısmı) oluşturmaktadırlar. Bunları, herhangi bir sebepten dolayı (sakatlık veya yaşlılık gibi) iş yapamaz durumda olan kişiler ile kimi kimsesi olmayan (yetim, öksüz, başıboş vb.) kişi veya kişiler oluşturmaktadır. Bahsi geçen Ereğli'deki Kefereler Mahallesi'nde sâkin olan bu gruptaki kişilerin; 3'ünü (%75'ini) amelmande olarak kaydedilen kişiler, %25'ini ise kendisinden başka kimi kimsesi olmayan "yetim" tabir olunan bir kişi, oluşturmaktaydı.[187]

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'da toplamda meslek sahibi 2530 kişiden 70'i (%3'ü) Ereğlili gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunların tamamı şehir merkezindeki Kefereler Mahallesi'nde oturmaktaydılar. Mahalledeki meslek sahiplerinin dağılımı şöyledir: Buna göre Ereğli'deki toplamda 233 gayrimüslim erkek kişiden 70'i (%30'u) meslek sahibidir. Bu durum Ereğli şehir merkezindeki Kefereler Mahallesi'nde ikâmet eden gayrimüslimlerin neredeyse 1/3'ünün meslek sahibi olduğunu

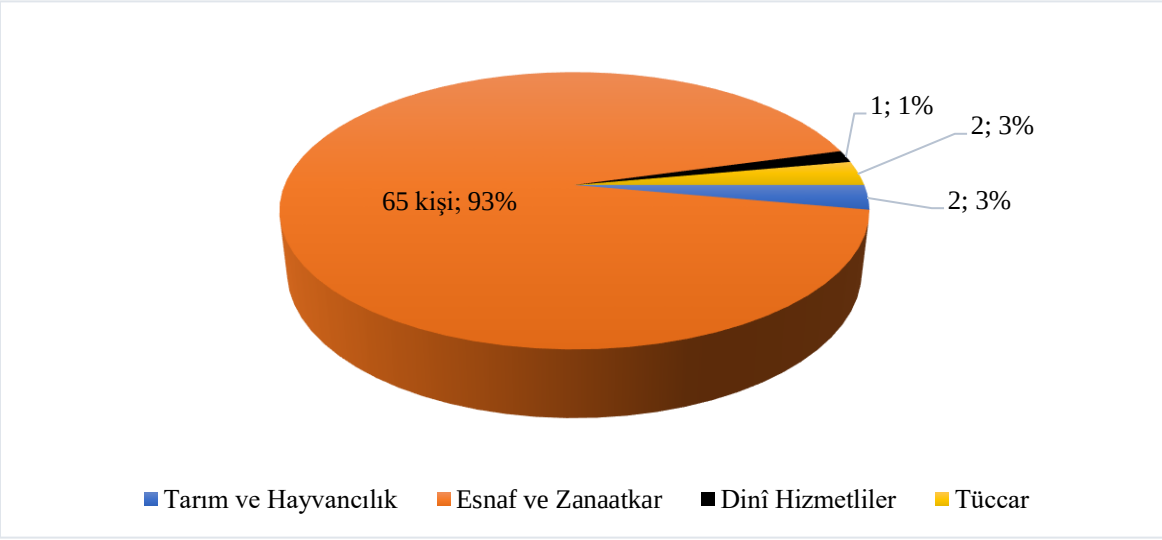
[185] Grafik 5, 6 ve 7 için bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 91-95.
[186] Meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da aktif nüfusa dahil edecek olursak Ereğli gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 13 kişi; %5 olmaktadır. Ereğli'de yaşlılar içinden meslek sahibi yoktur.
[187] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 91-95.

göstermektedir. Ereğli'de sâkin olan meslek sahiplerinin mesleklerini farklı alanlara göre kategorize etmek de mümkündür.

Grafik 6: Ereğli Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Dağılımı (1830)

Grafik 7: Ereğli Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)

Grafik 7'deki oranlara bakıldığında, 1830 yılında Ereğli'de sâkin olan gayrimüslimlerin neredeyse tamımına yakınının esnaf ve zanaatkarlıkla meşgul oldukları söylenebilir. Bunun dışında meslek sahibi nüfusun %3'ü tarım ve hayvancılık ve %3'ü de ticaretle uğraşmaktaydı. Ayrıca iştigal edilen mesleklerden %1'lik kısmın dinî hizmetliler olduğu görülmektedir. Bunlardan yola çıkarak Ereğli'deki gayrimüslimlerin beceri ve/veya sermaye gerektiren iş kollarında üstünlük sağladığı ifade edilebilir.

2.2.2.b. Ereğli'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre Ereğli'deki gayrimüslim nüfusun nüfus hareketleri ile ilgili bir kayıt olmamakla birlikte Ereğli'nin bu tarihlerde büyük oranda göç verdiğini düşünmekteyiz. Bunda Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bağlı kuvvetlerin Anadolu'ya hareket etmeleri etkili olmuştur. Şöyle ki:

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler, 29 Temmuz 1832'de Belen Geçidi'nde Osmanlı kuvvetleriyle girdiği savaşta galip gelmişti. Ardından Mısır kuvvetleri önce Antakya ardından İskenderun'u ele geçirmişti (1 Ağustos 1832). Mısır kuvvetlerinin İskenderun ve Antakya'yı ele geçirmesinden sonra tüm kademelerini kaybeden Osmanlı kuvvetleri Konya'ya doğru çekilmeye başlamıştı.[188] Mısır ordusu Gülek Boğazı'nı ele geçirdikten sonra Konya üzerine yürümeye başlar. Bu durum karşısında Serasker Mehmet Paşa ile Hacı Ali, Aliş ve Sadık Paşalar maiyetlerindeki askerleri 23 Ekim 1832 tarihinde Konya'ya çekmek zorunda kalır. Böylece Ereğli, Karapınar ve İsmil boşaltılmıştır.[189]

1830'da Ereğli gayrimüslim nüfusun özellikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Buna göre; 1830'da Ereğli'de gayrimüslim nüfus toplam nüfustan 233 kişiyi (%3'ünü) oluşturmaktaydı. 233 kişilik Ereğli gayrimüslim nüfusunun tamamı şehir merkezindeki Kefereler Mahallesi'nde sâkin idiler. Ereğli'deki gayrimüslim nüfusun en önemli kısmı esnaf ve zanaatkarlık ile meşgul olup, bunları tarım ve hayvacılık ile tüccarlık ve dinî hizmetlilik alanında faaliyet gösterenler takip etmekteydi. Son olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya bağlı kuvvetlerin Anadolu'yu işgal etmesi bahsinde belirtildiği üzere 1830'larda Ereğli'nin büyük oranda göç verdiği ve nüfusunun (Müslüman-Gayrimüslim) azaldığı söylenebilir.

---

[188] Salih Kış, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 7,8.
[189] Kış, *agt*, s. 42.

2.2.3. Lârende (Karaman)

Resmi yazışmalarda "Lârende" olarak geçen, ancak halk tarafından Karaman denilen Lârende'nin merkezi olduğu sancak; Lârende, Kaş, Sarayözü, Mezanşehir nâhiyelerinden oluşan Lârende, Ereğli, Karacadağ, Bağlar nâhiyelerinden oluşan Ereğli ve nâhiyesi olmayan Belviran ile Eskiil kazâlarından meydana geliyordu.[190] XVI. yüzyıl Lârende Kazası idârî bölünüşü bugünkü idârî bölünüş ile karşılaştırıldığında büyük bir benzerlik göze çarpar.[191] XVIII. yüzyılda Karaman Kazası, Konya Sancağı'nın sınırları içindeydi. 22 Rebiyülahir 1163/31 Mart 1750 tarihli bir belgede "Lârende", "Konya Sancağı'nda vaki" 13 kazadan birisi idi.[192] Salnamelere göre 1868 yılında Karaman; Lârende Kazası, Gaferyad Nahiyesi ve Belviran Nahiyesi'nden oluşmaktadır.[193]

Karaman, Osmanlı'ya bağlandıktan sonra nüfusunda da gerileme yaşanmıştır. Bunda, Karaman'dan İstanbul'a gerçekleştirilen zorunlu göçlerin büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir. Ancak, Karaman'ın önem kaybetmesinde "Bursa-Kütahya-Konya-Karaman-Ereğli-Adana-İskenderun-Halep-Şam-Medine-Mekke" güzergâhındaki "Konya-Karaman-Ereğli" hattının daha kısa olan "Konya-Karapınar-Ereğli" güzergâhına kayması olduğu ileri sürülmektedir.[194] Bu hadise Lârende'nin gelişimini olumsuz etkilemiş, Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethiyle birlikte Silifke'nin önem kazanmasıyla beraber, bilhassa ticarî imkanlar bakımından Lârende'nin önemi yeniden artmıştır.[195] II. Bayezid Dönemi'nde şehirde mahalle sayısı otuz iki iken, 1518 ve 1529 yıllarına ait bilgilere göre bu sayı otuz üçe çıkmış, aynı yüzyılın sonlarına doğru otuz sekize ulaşmıştır. Mahalle sayısına paralel olarak nüfusu da artmıştır. II. Bayezid Devri'nde kırk beşi gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 2600 dolayında olan nüfus, 1518'de[196] doksanı gayrimüslim 2700'e, 1584'te 100 kadarı gayrimüslim 7000 civarına yükselmiştir.[197] Lârende Kazası'nın 1642'deki nüfusu 7061'dir. Bu tarihteki verilere göre nüfusun %49'u şehirde, %51'i ise köylerde yaşamaktadır. XVII.

---

[190] Bilge, agm, s. 63, 64.
[191] Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. 142.
[192] Cengiz, *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, s. 127, 128.
[193] *H.1285/M.1868 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 1, s. 89.
[194] Cengiz, *age*, s. 195.
[195] Gümüşçü, *age*, s. 71.
[196] 1518 yılında 168 köyü, 56 mezrâsı, 22 çiftliği olan Lârende Kazâsı'nın nüfusu 32.000 olup, 2700 kadarı Lârende şehrinde yaşıyordu. Şehirde dört cami, 25 mescid, yedi medrese, bir dârülhadis, üç dârülhüffâz, bir muallimhâne, bir imâret, bir bedesten, 14 zaviye, yedi hamam, 246 dükkân vardı. Lârende Kalesi'nde 107.384 akçalık tımar gelirine sahip bir dizdar, bir kethüda ve 37 müstahfız görev yapıyordu. Bk. Bilge, agm, s. 64.
[197] Gümüşçü, Lârende Kazası'nda bulunan gayrimüslim nefer/kişi sayısını Mufassal Tahrir defterlerine dayanarak yıllara göre şu şekilde vermiştir: 1500 yılı-353 kişi, 1518 yılı-407 ve bir diğer deftere göre ise 464 kişi, 1541 yılı-335 kişi, 1584 yılı-234 kişi. Bk. Gümüşçü, *age*, s. 195.

yüzyılda yaşanan; kargaşa dönemi, salgın hastalıklar, doğal afetler (sel, kuraklık gibi) ve bu doğal afetlerin sonucunda kullanılamaz hale gelen tarım alanları, kıtlık, "Büyük Kaçgun" diye tabir olunan göç olgusunu meydana getirmiş ve kırsal bölgelerden şehirlere doğru bir göç dalgasının başlamasına neden olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında, nüfus oranları açısından şehirlerle neredeyse eşit konuma gelmiştir.[198] 1800'lü yılların ortalarından yüzyıl sonuna kadar nüfusun on bin ile 15 bin arasında değiştiği görülmektedir.[199] Lârende, XX. yüzyılın başlarında 5000 dolayında bir nüfusa sahip bulunuyordu. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında da Karaman'ın nüfusu henüz 10.000'i bulmuyordu.[200]

1830 yılı sayımlarını gösteren BOA. NFS.d. 3556'da Lârende nüfusu "Nefs-i Lârende" başlığı adı altında kaydedilmiştir. BOA. NFS.d. 3556'da "Nefs-i Lârende'de Mutavattın Reaya Beyan" başlığı adı altında kaydedilmiş olan Lârende gayrimüslimleri şu şekildedir:

Mahalle-i Say Reaya: Mahallede sonradan kaydedilenler ile birlikte 16 (13+3) hane mevcut olup, toplamda 31 kişi kayıtlıdır. 4 kişi mürd ve 1 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 27 kişidir. Gayrimüslimlerden 12 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 4 kuyumcu, 1 abacı, 1 abacı/kuyumcu, 1 tâcir, 1 bakırcı, 1 kalaycı, 1 kürkçü, 1 bıçakcı ve 1 basmacıdan oluşmaktadır. Ayrıca 6 kişi müste'cir olarak kayıtlıdır. Mezkûr 6 müste'cir aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz meslek sahibi kişilerle aynı şahıstır. Müste'cirlerden 1'i kalaycı, 2'si kuyumcu, 1'i bakırcı, 1'i basmacı ve 1'i de hem kuyumcu hem de abacı olarak kayıtlıdır.[201]

Mahalle-i Mansurdede[202]: Bu mahallede 2 hanede 2 gayrimüslim kişi mevcut olup, bunlardan biri terzi diğeri ise çerçidir.

---

[198] Kaynakcı, *agt*, s. 87.

[199] KVS'nde mesela 1868'de Karaman Kazası Kaymakamlığı'nın mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfusu toplamda 10.747, olarak verilmiştir. Bu nüfusun 8511'i Lârende Kazası'nda, 2547'si Gaferyad Nahiyesi'nde ve 4689'u da Belviran Nahiyesi'ndedir. 1868 Konya Vilayeti Salnamesine göre Karaman Kazası Kaymakamlığı başlığı adı altında toplamda köyler ve mahallelerin adedi 111 olarak kaydedilmiş olup, bunun 66'sı Lârende Kazası'nda, 8'i Gaferyad Nahiyesi'nde ve 36'sı da Belviran Nahiyesi'ndedir. Bk. *H.1285/M.1868 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 1, s. 89. 1869'da 15.747 olarak kaydedilen nüfus 1870 yılında da aynıdır bk. *H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 2, s. 119 ve *H.1287/M.1870 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 3, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul), Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2007, s. 91. 1874'te 7989 kişi olarak verilen nüfusun (bk. *KVS*, C: 7, s. 171), 1879'a gelindiğinde 8971 kişi (bu nüfusun 8641'i İslam, 40'ı Rum, 258'i Ermeni ve 32'si gayrimüslim Kıbtîdir, bk. *KVS*, C: 12, s. 85), 1883'te ise 13.542 kişi (bu nüfusun 13.323'ü İslam, 34'ü Rum ve 196'sı Ermeni olmak üzere bk. *KVS*, C: 16, s. 219) olarak kaydedildiği görülmektedir.

[200] Metin Tuncel, "Karaman", *DİA*, C: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 445.

[201] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 110.

[202] Burdan Şeyhler Mahallesi'ne kadar olan yerler için bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 111-112.

Mahalle-i Hatib: Mahallede sonradan kaydedilen bir haneyle birlikte 7 (6+1) hane mevcut olup, toplamda 2'si tevellüd olarak kaydedilmiş 22 kişi kayıtlıdır. Şu hâlde gayrimüslim nüfus 22 kişidir. Gayrimüslimlerden 9 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 3 kuyumcu, 1 papaz, 1 boyacı, 1 boyacı kalfası, 1 bakırcı, 1 kürkçü ve 1 tâcirden oluşmaktadır. Ayrıca 1'i müste'cir olarak kaydedilmiştir (müste'cir olan şahıs aynı zamanda yukarıda belirtilen boyacı ile aynı şahıstır).

Mahalle-i Ömer Hâce (Hoca): Mahallede bir hane kayıtlı olup, toplam gayrimüslim nüfus bir kişidir. O kişi de kuyumcudur.

Mahalle-i Koçakdede: Mahallede sonradan kaydedilenler ile birlikte 21 (18+3) hane mevcut olup, toplamda 52 kişi kayıtlıdır. 1 kişi mürd ve 2 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 51 kişidir. Gayrimüslimlerden 22 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 1 abacı, 1 abacı/çerçi, 3 çerçi, 3 kuyumcu, 1 bakırcı, 4 kalaycı (biri Bozkır Madeni'nde), 2 rençber, 1 kürkçü, 1 kantarcı, 1 papaz, 2 alçacı, 1 pabuççu ve 1 mahkeme seraydarından oluşmaktadır. Ayrıca 3 müste'cir kayıtlıdır. Yukarıda belirtilen kişilerden biri hem abacı hem de çerçi olup iki mesleğinde sahibi bir şahıstır. Pabuççu, mahkeme seraydarı ve kalaycı olan şahıslar aynı zamanda yukarıdaki 3 müste'cir şahısın kendisidir.

Mahalle-i Şeyhler[203]: Mahallede 15 hanede, 28 kişi kayıtlıdır. 5 kişi mürd ve 2 kişi de tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 23 kişidir. Gayrimüslimlerden 15 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 3 dökmeci, 1 rençber, 1 çerçi, 3 kalaycı, 1 tellak, 1 ırgat, 3 kürkçü, 1 saçmacı/rençber ve 1 terziden oluşmaktadır. Ayrıca 9 müste'cir ve 1 ihtiyar reaya kayıtlıdır. Yukarıda zikredilen kürkçülerden 3'ü, kalaycılardan 2'si, dökmecilerden 1'i, mezkûr çerçi, mezkûr ihtiyar reaya, mezkûr saçmacı/rençber olan şahıslar aynı zamanda müste'cir olan kişilerle aynı şahıstır.

Mahalle-i Ahi Osman: Mahallede sonradan kaydedilen bir haneyle birlikte 16 (15+1) hanede 46 kişi kayda alınmıştır. 2 kişi mürd ve 2 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin toplam gayrimüslim nüfusu 44 kişidir. Gayrimüslimlerden 16 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 5 terzi, 1 kürkçü, 1 çulha, 1 çerçi, 1 bezirgân, 1 rençber, 1 muhtar/kizir, 3 bezzaz, 1 kuyumcu ve 1 "kabz-ı mal-ı belde"den oluşmaktadır. Ayrıca 2 müste'cir ve 1 de mahalle ihtiyarı kayıtlıdır. Yukarıda belirtilen kuyumcu ve terzilerden biri müste'cirler ile aynı şahıstır.

[203] Burdan defter sonuna kadar olan yerler için bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 112-114.

Taife-i Puşiyân[204] Reaya, Mahalle-i Abbas: Mahallede 6 hanede 12 kişi kayıtlıdır. 1 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 11 kişidir. Gayrimüslimlerden 4 kişi meslek sahibi olup, 4'ü de elekçidir.

Mahalle-i Fenâri Reaya: Mahallede sonradan kaydedilen bir haneyle birlikte 5 (4+1) hane mevcut olup, toplamda 10 kişi kayıtlıdır. 1 kişi mürd ve 1 kişi de tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 9 kişidir. Gayrimüslimlerden 5 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 1 boyhaneci, 1 rençber, 1 papaz, 1 kuyumcu ve 1 alçacıdan oluşmaktadır. Ayrıca 1 müste'cir kayıtlıdır. Alçacı ile müste'cir olan kişi aynı şahıstır.

Mahalle-i Eski Çeşme: Mahallede 3 hanede toplam 6 kişi meskûndur. 2 kişi meslek sahibi olup, bunlardan 1'i attar ve 1'i de elekçidir.

Mahalle-i Gülhan Reaya: Mahallede 4 hane mevcut olup, 19 kişi kayıtlıdır. 3 kişi tevellüd ve 1 kişi de mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 18 kişidir. Gayrimüslimlerden 6 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 3 çulha, 1 abacı ve 2 kuyumcudan oluşmakta olup, kuyumculardan biri aynı zamanda papazdır.

Han-ı Cedid-i Muslu: 1 hanede 1 gayrimüslim kişi kayıtlı olup, "fukaradan" olarak kaydedilmiştir. Bu kayıt bu kişinin handa yaşamakta olduğunu göstermektedir.

Han-ı Ballızade: 1 hanede 1 gayrimüslim kişi mevcut olup, o da bakırcıdır.

Han-ı Mağrîbioğlu: 2 hanede 2 Müslüman kişi mevcut olup, biri rençber; diğeri de fukaradan olmakla beraber mutaftır. Bu kişilerin de evsiz olup, handa yaşadıklarına hükmetmek mümkündür.

Han-ı Baş Halife: 2 hanede 4 Müslüman kişi mevcut olup, bir kişi ırgat olarak kaydedilmiştir.

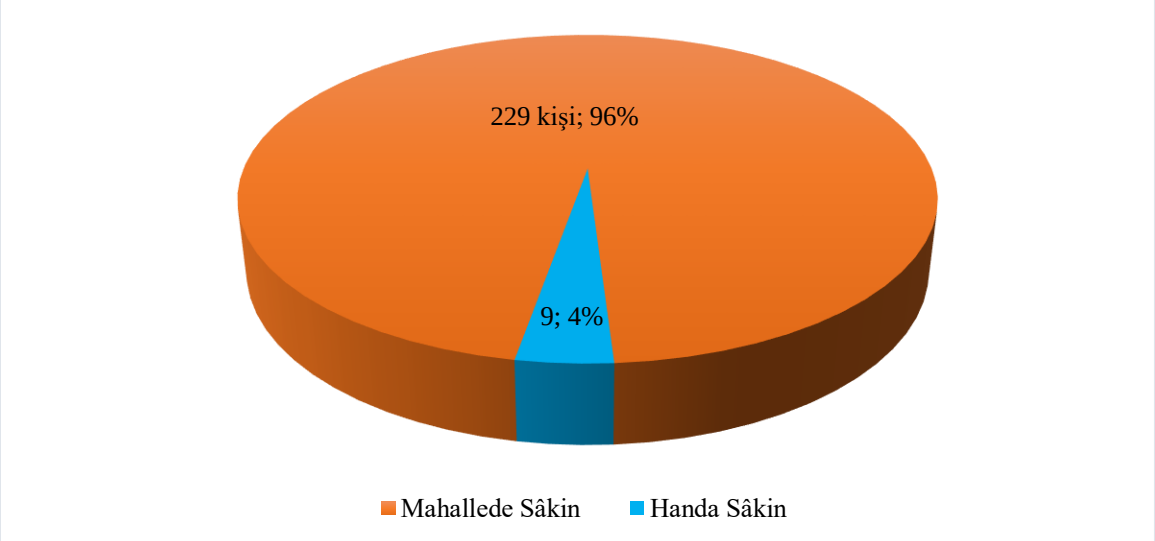
Han-ı Yedioğlu: 1 hanede 1 gayrimüslim kişi mevcut olup, bu kişinin mesleği kaydedilmemiştir.

[204] Osmanlı resmî kayıtlarında "Çingene", "Kıbti", "Puşiyân-ı Müslim", bazen de "Şopar" diye geçen Romanlar. Mahalledeki isimlerden yola çıkarak buradaki ahalinin gayrimüslimlerden olduğunu ifade edebiliriz. Bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 113.

2.2.3.a. Lârende'deki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumuna Göre Dağılımları İle Meslekleri

BOA. NFS.d. 3556'daki şahısların nüfus kayıtlarından hareketle Lârende Müslüman ve gayrimüslimlerine ait mekâna göre dağılım ve yaş özellikleri ile bu kimselerin meslekleri hakkında bilgi sahibi olmamız mümkündür. 1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, kayıtlı olan 8349 erkek kişiden toplamda 238'i, bir başka ifadeyle kayıtlı olan genel erkek nüfus içinden %3'ü Lârende'de sâkindir. Yalnız bu orana Lârende'de kayıtlı olan az miktardaki Müslüman nüfus da dâhildir. Lârende Müslüman ve gayrimüslimlerinin mekâna göre dağılım ve yaş özellikleri birbirinden farklılık arzetmektedir. Bu doğrultuda Lârende'deki 238 Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun mekâna ve yaş gruplarına göre dağılımı şöyledir:

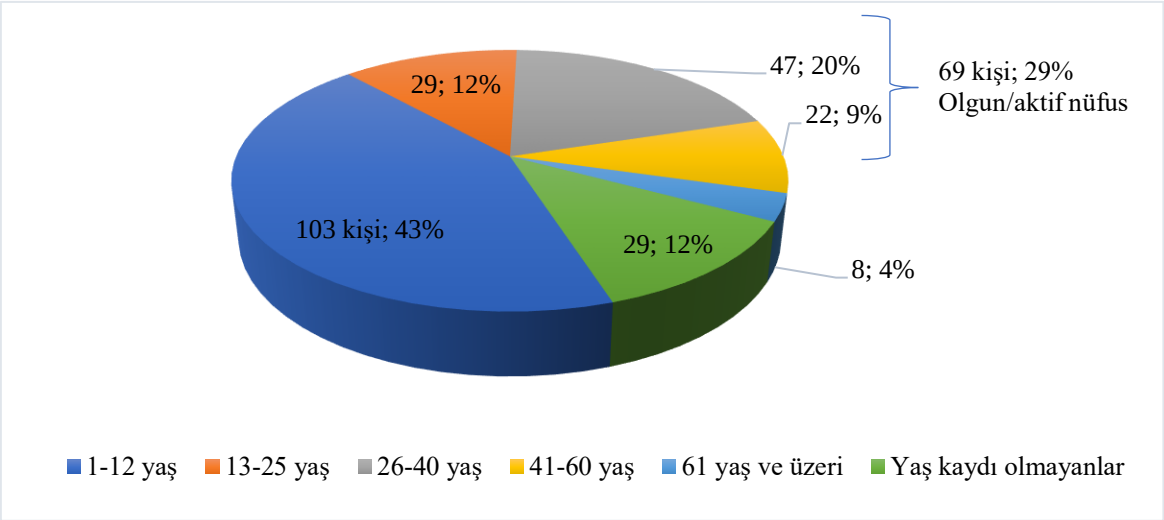
Grafik 8: Lârende'deki Müslüman ve Gayrimüslimlerin Mekâna Göre Dağılımı (1830)[205]

Grafik 8'deki kişilerden 229'u, Lârende şehir merkezindeki Say, Mansurdede, Hatib, Ömer Hoca, Koçakdede, Şeyhler, Ahi Osman, Fenarî, Abbas, Eskiçeşme ve Gülhan mahallelerinde sâkindir. Lârende'deki Cedid-i Muslu, Ballızade, Mağrîbîoğlu, Başhalife ve Yedioğlu hanlarında ise mevcut 9 kişi sâkin olup, mahalle ve handa sâkin olan nüfusu oranlayarak kıyaslayacak olursak bunlardan %96'sının şehir merkezindeki mahallelerde, %4'ünün de hanlarda meskûn olduğu görülmektedir. Burada hanlarda sâkin olan 9 kişiden oluşan %4'lük kısım içinden 6 kişi (%2,5'lik kısım) Müslümanlardan oluşmaktaydı. Müslümanlardan 2'si Mağrîbîoğlu ve 4'ü de Başhalife hanlarında nüfus kaydına alınmışlardır.

[205] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 110-114.

Grafik 9: Lârende'deki Müslüman ve Gayrimüslimlerin Yaş Dağılımı (1830)[206]

Grafik 9'u dikkate alarak şöyle bir değerlendirmede bulunulabilir: Lârende'de sâkin olan toplam 238 Müslüman ve gayrimüslim nüfusun %43'ünü çocuk, %12'sini genç, %29'unu olgun (aktif)[207] ve %4'ünü yaşlı ve ihtiyar tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Ayrıca %12'lik bir kısmın yaş kayıtları mevcut değildir. Söz konusu yaş bilgilerinden hareketle Lârende'nin genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

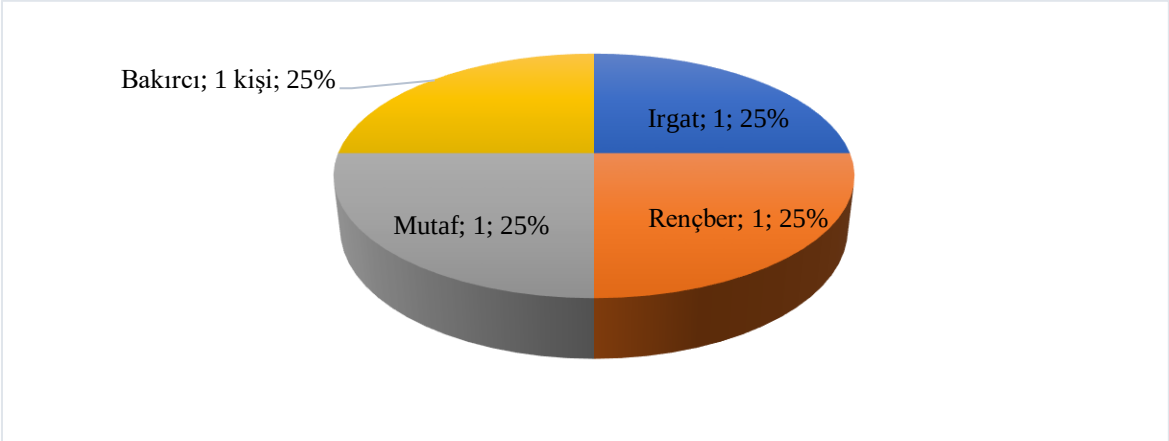
BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Lârende'de bazı hususî kimselerin varlığı söz konusudur. Bu gruba giren kişiler, 238 mevcutlu Lârende'nin genel nüfusu içinden 4 kişiyi (%2'lik kısmı) oluşturmaktaydılar. Bunları, yaşça ileri olan "ihtiyar" tabir edilen kimseler ve belli bir geçim standartının altında olan "fukara" denilen kişi veya kimseler oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu grubu oluşturan kişilerden; 2'sini (%50'sini) fakirler ve 2'sini (%50'sini) ise ihtiyar tabir edilen kimseler oluşturmaktaydı. Fukara olarak kaydedilenlerden biri Müslümandır.[208]

1830 yılı nüfus sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'daki kayıtlardan Lârende'deki Müslüman ve gayrimüslimlerin meşguliyetlerini görmek mümkündür. Defterde kayıtlı 8349 erkek kişiden toplamda 2530'u ya da genel nüfusa oranla %30'u meslek sahibidir. Meslek sahiplerinden 98'i (%4'ü) Lârende'nin Müslüman ve gayrimüslimlerinden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Lârende'de sâkin 238 Müslüman ve gayrimüslim erkek kişiden 98'i (%41'i) meslek sahibidir. Lârende'deki meslek sahiplerinin mekâna göre dağılımı şöyledir: Lârendeli Müslüman ve gayrimüslimlerden toplamda meslek sahibi 98 erkek kişiden 94'ü

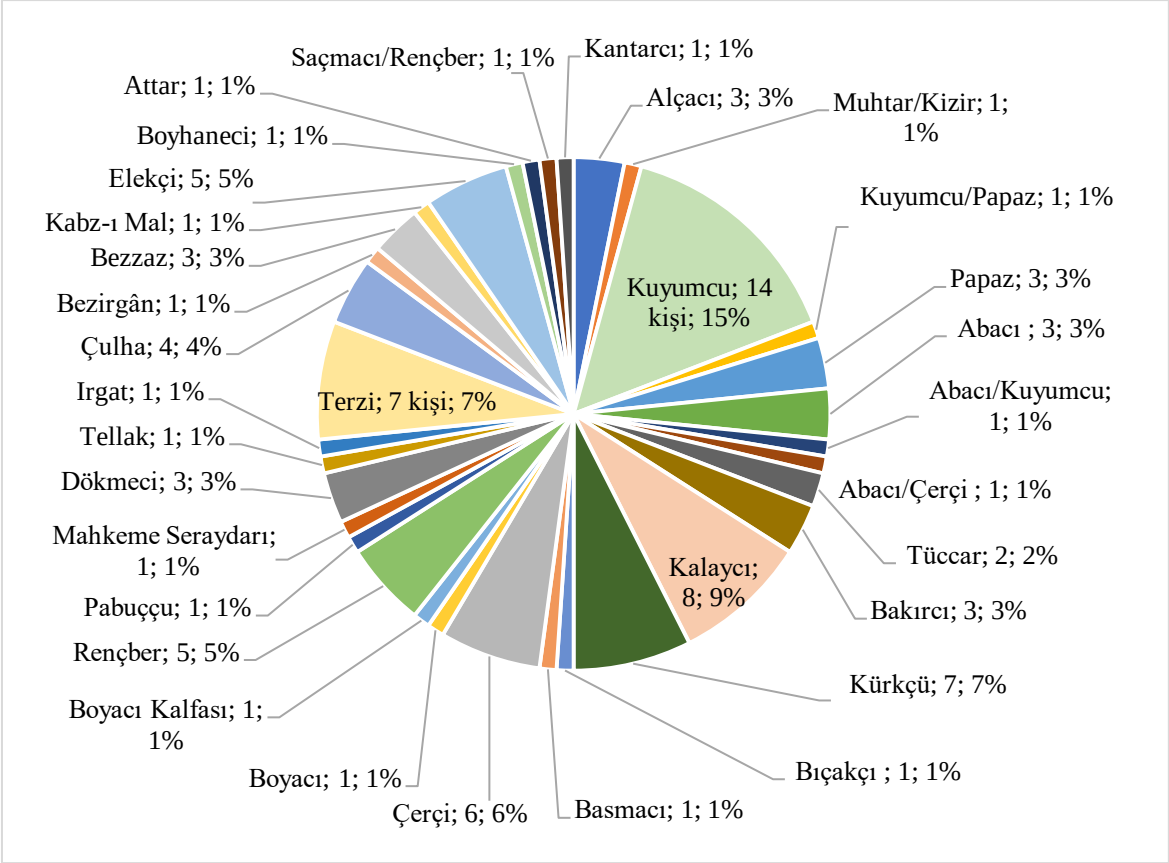
[206] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 110-114.
[207] Meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da aktif nüfusa dahil edecek olursak Lârende içinde aktif nüfus oranı 98 kişi (2'si Müslüman); %41 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri olanlardan 7 (1'i Müslüman) kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 105 kişi; %44 olmaktadır.
[208] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 110-114.

(%96'sı) şehir merkezindeki mahallelerde, 4'ü (%4'ü) ise şehirdeki hanlarda sâkindir. Handaki meslek sahiplerinden %75'ini oluşturan Müslümanlar, daha önce belirtildiği gibi iki handa sâkin olup, bunlardan meslek sahibi olan 3 kişinin meslekleri ise şöyledir: Rençber, mutaf, ırgat (Bk. Grafik 10 ve 11'e).

Grafik 10: Lârende Müslüman ve Gayrimüslimlerinden Han Sâkinlerinin Meşguliyetleri (1830)[209]

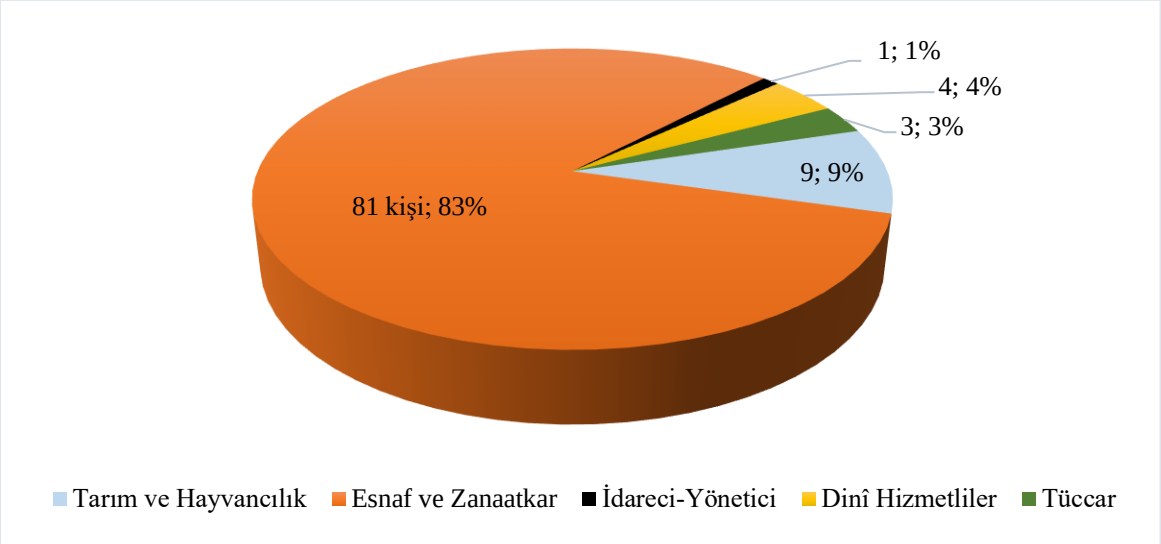

Grafik 11: Lârende Gayrimüslimlerinden Mahalle Sâkinlerinin Meşguliyetleri (1830)

[209] Grafik 10 ve 11 için bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 110-114.

1830 nüfus sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre Lârende şehir merkezindeki mahallelerde ikâmet eden gayrimüslimler 229 kişi olup, bunlardan 94'ü, ya da %41'inin meslekleri belirtilmiştir. Bu durum, Lârende merkezindeki mahallelerde ikâmet eden gayrimüslimlerin yaklaşık yarısının meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Aynı deftere göre Lârende'deki hanlarda ikâmet eden Müslüman ve gayrimüslimler 9 kişi olup, bunlardan 4'ü (%44'ü) meslek sahibidir. Bu durum, şehir merkezinde olduğu gibi, Lârende hanlarında da ikâmet edenlerin yaklaşık yarısının meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Lârende mahalle ve hanlarında sâkin olan meslek sahiplerinin uğraşılarını kategorize etmek mümkündür. Aşağıdaki grafikte görüleceği üzere, 1830 yılında Lârende'de sâkin olan meslek sahibi gayrimüslimlerin neredeyse tamımına yakını (%83'ü) esnaf ve zanaatkarlıkla meşgul idi. Bu gruptakilerin içinde sayıca en fazla olanlar sırasıyla; kuyumcular, kalaycılar, terziler, kürkçüler, çerçiler, elekçiler ve çulhalardır. Esnaf ve zanatkarların içinde 1 kişi Müslümandır. Bu kişinin ise mesleği mutaflık/çulculuktur. Bunun dışında meslek sahibi nüfusun %9'u tarım ve hayvancılık ve %3'ü de ticaretle uğraşmaktadır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşanlardan 2'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Ayrıca iştigal edilen mesleklerden %5'lik kısmın idareci-yönetici ve dinî hizmetliler sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak Lârende gayrimüslimlerinin beceri ve/veya sermaye gerektiren iş kollarında yoğunlaştıkları söylenebilir. Bunun yanında, Müslüman nüfus içinde tarım ve hayvancılıkla uğraşanların esnaf ve zanaatkârlığa göre daha fazla olduğu belirtilmelidir.

Grafik 12: Lârende Müslüman ve Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)[210]

[210] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 110-114.

2.2.3.b. Lârende'deki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri

BOA. NFS.d. 3556'da Lârende'de sâkin az miktardaki Müslüman nüfusun hareketlenmeleri hakkında kayıt bulunmaz iken, buradaki gayrimüslimlerin nüfus hareketleri kayıtlı olup, bu hareketleri dâhilî, hâricî ve nereye gittiği ya da nereden geldiği açıkça belirtilmeyen/belli olmayanlar olarak üçe ayırmak mümkündür. Bu bağlamda Ahi Osman Mahallesi'nde sâkin olan Tavil Domanioğlu 23 yaşındaki Boğos'un buraya (Ahi Osman Mahallesi'ne) 1832'de geldiği kayıtlıdır.[211] Lârende'de sâkin olan gayrimüslimlerin dâhilî hareketlenmelerinin genelde şehirde mevcut olan bir mahalleden diğerine olmak suretiyle yapıldığı görülmektedir (Bk. Ek-II-). Haricî hareketlenmeleri ise genelde şehir dışından veya şehirden dışarıya yapılmaktaydı (Bk. Ek-II-).

Lârende dâhilindeki hereketlenmeler şu şekilde örneklendirilebilir: Mesela, Samancı Pedrasoğlu Markare'nin, oğlu 5 yaşındaki Pedras ile 1832 yılında Şeyhler Mahallesi'nden gelmiş olduğu kayıtlıdır.[212] Yani mahalleler arası geçiş yaşanmıştır. Mansurdede Mahallesi'nde sâkin olan Oseboğlu 29 yaşındaki Çerçi Serkez'in Gülhan Mahallesi'nden geldiği kayıtlı olup, şahsın geliş tarihi belirtilmemiştir.[213] Eski Çeşme Mahallesi'nde sâkin olan Kayseriyyelioğlu Ohannes'in oğlu 32 yaşındaki Attar Asvador'un 1832'de Koçakdede Mahallesi'ne gittiği kayıtlıdır.[214]

Lârende'deki gayrimüslimlerin hariçle ilgili hereketlenmelerini de örneklendirmek mümkündür: Say Mahallesi'nde sâkin olan, Mumcu Bedrosoğlu 25 yaşındaki Tüccar Karabet'in Kıbrıs Adası'nda olduğu kayıtlıdır.[215] Şahsın tâcir olması ve sayım anında, 1830'da Kıbrıs'ta bulunuyor olması dışarıya olan bu yolculuğun ticarî maksatlı yapıldığı izlenimini vermektedir. Koçakdede Mahallesi'nde sâkin olan Asvadoroğlu 35 yaşındaki Kuyumcu Bedros'un sayım anında, 1830'da İç-il (İçel) tarafında bulunduğu kayda alınmıştır.[216] Yine Şeyhler Mahallesi'nde sâkin olan Cazıların Haçir'in oğlu 35 yaşındaki Irgat Agob'un oğlu Arakil'in 1832 yılında Niğde Kazası'na gittiği belirtilmiştir.[217] Lârende'nin Ahi Osman Mahallesi'nde sâkin olan Haçeroğlu 65 yaşındaki Çulha Halek'in, akrabasından Torosoğlu 21 yaşındaki Toros'un 1832'de Mağnisa Kazası'ndan geldiği belirtilmiştir. Ahi Osman Mahallesi'nde sâkin olan Çalkoparanoğlu Serkiz'in oğlu 27

[211] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 113.
[212] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 110.
[213] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 111.
[214] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 114.
[215] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 110.
[216] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 111.
[217] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 112.

yaşındaki Terzi Ohannes'in 1832'de Çimenli Mahallesi'nden geldiği kayıtlıdır.[218] Onun hâlen müste'cir yani kiracı olması kasabaya yakın bir zamanda geldiğine yorumlanabilir. Çimenli Akşehir'in bir mahallesidir. Lârende'nin Fenari Mahallesi'nde sâkin olan Ereğlili Ohannesoğlu Papaz Karabet'in Şubat/Mart 1833'te Ereğli Kazası'ndan geldiği kayıtlıdır.[219]

1830'da Lârende'deki gayrimüslim nüfusun özellikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Buna göre; 1830'da Lârende'de gayrimüslim nüfus toplam nüfustan 238 kişiyi (%3'ünü) oluşturmaktaydı. Lârende'nin 238 kişilik gayrimüslim nüfusunun 229'u (%96'sı) şehir merkezindeki mahallelerde, 9'u (%4'ü) ise şehirdeki hanlarda ikâmet etmekteydi. Lârende'deki gayrimüslim nüfusun en önemli kısmı esnaf ve zanaatkarlık ile meşgul olup, bunları tarım ve hayvacılık, dinî hizmetlilik, tüccarlık ve idarecilik-yöneticilik alanında faaliyet gösterenler takip etmekteydi. 1830 yılında ve belki de 1830'lu yılların genelinde Lârende'nin şehir dışından genelde Ereğli, Akşehir ve Mağnisa kazalarından göç almakta olduğu söylenebilir. Bu kimselerin mesleklerini icra etmek ve akrabaları yanına yerleşim yapmak maksadıyla göç ettikleri düşünülebilir. Lârende'den dışarıya gidenler ise genelde Niğde, İçel ve Kıbrıs Adası'nı tercih etmişlerdir. Bu kişilerin meslekleri önceliğinde ticaret yapmak, mesleğini icra etmek veya mevsimlik iş için gidip-gelenlerden oldukları akla gelmektedir. Bunların yanında Lârende dâhilindeki nüfus hareketlerinin çok büyük oranda mahalleler arası geçiş-yer değiştirme hareketleri olduğu ifade edilebilir.

2.2.4. Niğde ve Bor

Niğde Sancağı, (1500–1511); Niğde, Ürgüp ve 1489'da kazâ olan Karahisar-ı Develi kazâlarından meydana geliyordu. Sancağın kazâları 1530 yılında; Niğde, Karahisar-ı Develi, Ürgüp ve Andığı idi.[220] 1470 tarihinde Osmanlı yönetimine geçen Bor, Fatih Dönemi vakıf defterinde ve 1507 tarihli tahrir defterinde "Karye-i Bor" şeklinde geçmekte ve bu tabir belirtilen tarihlerde köy statüsünde bulunduğunu göstermektedir. 1483 ve 1500 yıllarına ait vakıf defterlerine göre "II. Bayezid Dönemi'nde Niğde liva adıyla kaydedilmekte ve Bor ise ona bağlı 12 mahalleli bir köy olarak yazılmaktadır." 1518 tarihinde Bor Köyü, yeni teşekkül eden Bor Nahiyesi'nin, 1584 tarihinde ise Bor Kazası'nın idârî merkezi olmuştur.[221] Bor'un "kaza" statüsüne kavuşmasında, Sokullu Mehmet Paşa'nın 1574 yılı civarında inşa ettirdiği

[218] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 113.
[219] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 114.
[220] Bilge, agm, s. 64, 65.
[221] Durmuş Erhan Yıldız, *Niğde İli Bor İlçesi'nin Tarihi Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, T.C. Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2013, s. 57.

külliyenin önemli rolü olmuştur.[222] 1830'larda Aksaray dışında Niğde Sancağı'nın kazaları; Niğde (merkez), Çamardı (Bereketli Maden-i Hümayunu), Melendis, Bulgardağı Madeni, Nevşehir, Ürgüb, Develi (Karahisarıdeveli/Yeşilhisar)[223], Bor, Anduğu (Ortaköy), Şücaaddin (Hamidiye) ve Yahyalı idi.[224] 1840 yılında Konya Eyaleti'ne bağlı bir muhassıllık olarak görünen Niğde 1847 tarihli idârî taksimatta Nevşehir Livâsı içerisinde yer almaktadır. 1849'da yeniden sancak statüsüne yükselen şehir 1887 tarihinde altı kazadan oluşmaktaydı (Niğde merkez, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Bor ve Hamidiye/Ulukışla).[225] 1881'den sonra bu kazalara Arabsun (Gülşehir) Kazası da eklenmiş görünmektedir.[226] 1886 sonrasında Maden (Çamardı) Kazası[227] ilâve edilmiş, Hamidiye Kazası'nın ismi yeniden eski ismi olan Şücâeddin olarak değiştirilmiştir.

XVI. yüzyıl başlarında, 1530'da Niğde şehrinde bulunan 30'u Müslümanlara ikisi Hıristiyanlara ait 32 mahallede yaklaşık 3500 nüfus, Ürgüp şehrinde altı mahallede yaklaşık 1500 nüfus, Andığı (Ortaköy) şehrinde ise, üç mahallede yaklaşık 800 nüfus yaşıyordu.[228] XVI. yüzyılın sonlarında Niğde şehrinde bulunan 37'si Müslüman, ikisi Hıristiyan 39 mahallede yaklaşık 10.000 nüfus yaşıyordu. Bor şehri ise 12'si Müslüman, biri Hıristiyan 13 mahalleden oluşmaktaydı.[229] XVIII. yüzyıl başlarında Damad İbrâhim Paşa'nın Ürgüp Kazası'na bağlı Muşkara Köyü'nü "Nevşehir" adı ile bir kasaba olarak ihya etmesi, Niğde'nin kısmen gerilemesine yol açmıştı. XIX. yüzyıl başlarında Niğde'nin nüfusu Hamilton'a göre 6000 kişi idi.[230] XIX. yüzyıl sonlarına doğru ise Niğde ve Bor'un mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfusu toplamda, KVS'ne göre mesela 1869'da; Niğde Kazası'nın nüfusu 9929 ve köy-mahalle adedi 80, Bor Nahiyesi'nin nüfusu 6937, mahalle-köy adedi ise 34 idi.[231] 1879 KVS' ne göre Niğde Kazası'nda 8854 Müslüman ve 1625

---

[222] Yıldız, *agt,* s. 63.

[223] 1502'de Ürgüp Kazası ikiye ayrıldı. Ürgüp'e bağlı Karahisar ve Develi nahiyeleri birleştirilerek Karahisarıdeveli adıyla kaza yapıldı. Bk. Mustafa Oflaz, "Niğde", *DİA,* C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 94. Karahisarıdeveli Kazası bugün Kayseri İli sınırlarında kalan Yeşilhisar İlçesi adıyla bilinmektedir.

[224] Hava Selçuk, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 6/2 (2013), s. 1266, *BOA. NFS.d. 3563* vrk. 1-62, *BOA. NFS.d. 3637* vrk. 1-2.

[225] Oflaz, agm, C: 33, s. 95.

[226] Gülin Erdem Öztürk, "19 ve 20. Yüzyıllarda Niğde Sancağı'nın İdari Taksimatı", Musa Şaşmaz (Ed.), *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine, içinde,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 75, 76.

[227] Maden Kazası, 1907 yılında Şücaeddin Kazası'na nakledilmiştir. Bk. Öztürk, agm, s. 79.

[228] Bilge, agm, s. 65.

[229] Selçuk, agm, s. 1265.

[230] Oflaz, agm, C: 33, s. 94.

[231] Bu tarihte Niğde Sancağı'nın ve ona bağlı Niğde, Nevşehir, Aksaray ve Ürgüp kazalarının mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfusu toplamda 89.334 idi. Bunun 35.985'i Niğde Kazası ile ona bağlı Bor, Andığı, Şücaeddin ve Çamardı Nahiyesi'nde, 17.167'si Nevşehir Kazası ve ona bağlı Arapsun Nahiyesi'nde

gayrimüslim nüfus olup, Müslümanlardan 16'sı Kıbti, gayrimüslimlerden 1163'ü Rum ve 462'si ise Ermeni idi. Niğde'nin o tarihte 82 köyü ve 9822 hanesi bulunuyordu.[232] 1927 yılı öncesinde 11.526'ya ulaşan Niğde şehir nüfusu Türk-Rum nüfus mübadelesi sonrası 1927 yılı sayımına göre 9463'e düşmüştür.[233]

1830 yılından başlanarak tutulan ve konumuz olan nüfusuna gelince; tam ismi "Defter-i Kaza-i ba-Nefs-i Niğde ve Maden-i Bereketlü ve Yahyalu ve Şücaeddin ve Bor tâbi-i Liva-i Niğde" olan 1831 tarihli ve 3553 numaralı nüfus defterine göre, Niğde'nin Müslüman nüfusu aşağıdaki tabloda gösterildiği üzeredir:

Tablo 3: Niğde'ye Bağlı Kazaların Müslüman Erkek Nüfusu (1831)[234]

Kaza Adı	Hane Sayısı	Kişi Sayısı
Niğde merkez mahalle	1611	3353
Niğde merkez kura	311	895
Melendis	600	1601
Bor mahalle	1936	4276
Bor kura	599	1590
Şücaeddin	594	1659
Yahyalı	766	2216
Bereketli Maden-i Hümayun	2911	8129
Toplam	**9328**	**23.719**

Tablo 3'e göre, Niğde'de 1611 haneli 32 mahalle ile 311 haneli 14 köy bulunmaktadır. Melendis Kazası'nda 600 haneli 18 köy bulunurken, Maden-i Hümayun Bereketli'de 2911 haneli 56 köy bulunmaktadır. Şücaeddin Kazası'nda 594 haneli toplam 20 köy bulunurken, Bor Kazası'nda 1936 haneli 25 mahalle ile 599 haneli 6 köy bulunmaktadır.[235] Niğde merkez ve köyleri 1831 yılında 32 mahalle ve 14 köyden oluşan bir yerleşim merkezi idi. 1830'da başlanan nüfus sayımlarına göre Niğde Sancağı'nın genelinde toplam 23.719 erkek (kadınlarla birlikte 47.438) nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfusun 1922 hanede 4248 erkeği

(3812'si burada), 11.194'ü Ürgüp Kazası ve ona bağlı Yahyalı Nahiyesi'nde (2465'i burada olmak üzere) ve 24.988'i de Aksaray Kazası'ndadır. Bk. *H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 2, s. 143-148.

[232] *H.1296/M.1879 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 12, s. 137.

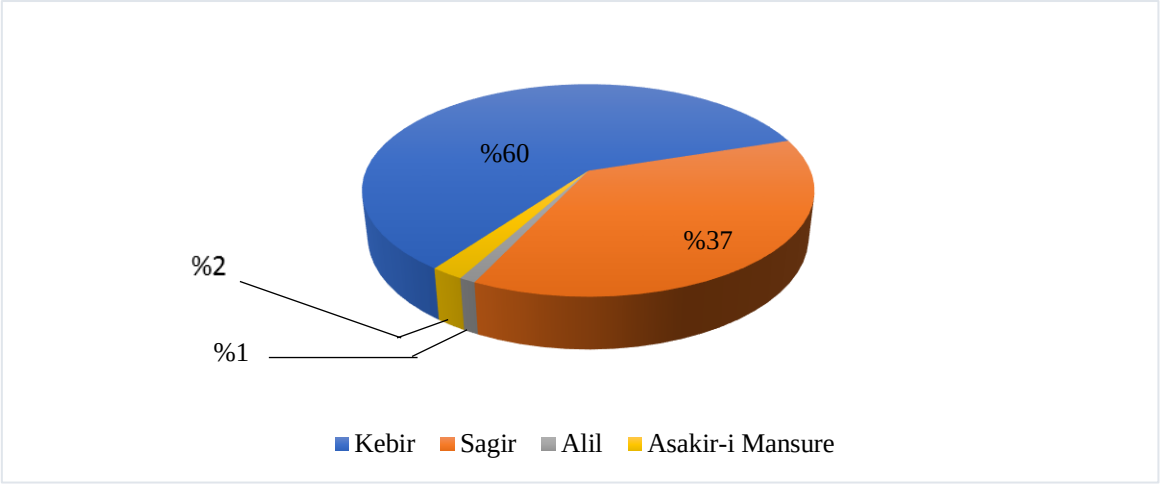
[233] Oflaz, agm, C: 33, s. 94.

[234] Selçuk, agm, s. 1266.

[235] *BOA. 3553 Niğde Livası Nüfus Defteri*, s. 6-476'dan naklen Hava Selçuk, agm, s. 1266.

(kadınlarla birlikte 8496 kişi) Niğde şehir merkezi ile Niğde'ye bağlı 14 köyde ikâmet etmekteydi.[236]

Grafik 13: BOA. NFS.d. 3553'e Göre Niğde'nin Müslüman Erkek Nüfus Dağılımı (1831)[237]

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Niğde ve Bor gayrimüslimleri "Bereketlü Maden-i Hümayunu Reayası ve Bor Reayası" başlığı adı altında kaydedilmiştir. BOA. NFS.d. 3556'da sırasıyla "Bereketlü Maden-i Hümayunu Reayası" ve "Bor Reayası" nüfus kaydına alınmıştır. İlgili deftere göre Niğde ve Bor'daki gayrimüslimlerin kayıtları şu şekildedir:

Bereketli Ma'den-i Hümayunu[238]**:** Bereketli Madeni'nde 232 hanede 605 gayrimüslim erkek kişi kayıtlıdır. Bunlardan 183 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 26 sebzeci, 15 samancı, 4 kufeci, 12 bakkal, 27 bahçıvan, 3 değirmenci, 1 muci, 1 duvarcı, 35 tüccar, 33 rençber, 5 şerbetçi, 3 çoban, 1 balıkçı, 3 çiftçi, 4 rahip/keşiş, 2 rahip, 1 kilise mütevellisi, 1 palancı, 1 muytab, 1 muallim-i sıbyan, 1 sabuncu ve 3 çerçiden oluşmaktadır. Bahsi geçen 605 kişilik

[236] Selçuk, agm, s. 1294.
[237] Selçuk, agm, s. 1267.
[238] Bu yerleşim yeri Niğde'nin günümüzdeki Çamardı İlçesi sınırlarında kalmaktadır. Niğde Sancağı'nda bulunan bu işletme uzun yıllar Anadolu'da bir âyan ailesi olan Çaparzadeler (Çapanoğulları) den Süleyman Bey'in idaresine verilmiştir. Devlet, 1795 yılında Bozkır Madeni ile birlikte emrine verdiği Bereketli Maden Eminliği'ni, maden bölgesindeki gayret ve çalışkanlıkları sebebiyle 1796 yılından itibaren de Bozok mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'e tevcih etmiştir. Süleyman Bey, birçok kez madenlerin İstanbul'a taşınmasında yoğun çalışmalar yürütmüş, Bereketli Madeni'ndeki kurşunun, karayoluyla İzmit İskelesi'ne nakil şekliyle görevlendirilmiştir. Genellikle Bereketli, Bozkır ve Bulgardağı maden-i hümayunlarının üretimi olan madenler, Boynuinceli ve Şerefli aşiretleri tarafından İzmit İskelesi'ne taşınmıştır. Müteselimleri aracılığıyla eminlik görevini yürüten Çaparzade Süleyman Bey'in Bereketli Maden-i Hümayunu Eminliği, 1811 yılında sona ermiştir. Bu tarihte maden eminliği ile beraber Niğde Sancağı'nın idaresi de kendisinden alınan Süleyman Bey'in bu görevden alınmasına sebep olarak, kendisine vekil olarak atadığı kişilerin uygunsuz davranışları gösterilmiştir. Darphane-i Amire'den de alınan görüş doğrultusunda Niğde Sancağı'na ve bu sancağa tabi Bereketli Madeni'ne El Hac Yusuf Ağa görevlendirilmiştir. Bk. Yaşar Öcal, "Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey'in İdaresindeki Maden İşletmeleri", *Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 05-07 Mayıs 2016, Bozok Üniversite Yayınları, Yozgat 2016, s. 380, 381.

nüfustan 25'i kiracı, 1'i 'amâ, 1'i sağır ve 'amâ, 7'si amelmande (bunlardan biri yukarıda verilen sabuncudur) ve 11'i yetim olarak kaydedilmiştir.[239]

Karye-i Kurdunos[240] Taife-i Rum: Köyde 142 hanede 394 gayrimüslim kişi meskûndur. Gayrimüslimlerden 137 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 13 çiftçi/sebzeci**,** 85 sebzeci, 14 çiftçi, 3 rahip, 11 sabuncu, 4 bakkal, 1 tütüncü (duhancı), 1 mutaf, 4 manav ve 1 çobandan oluşmaktadır. Ayrıca 1 yetim ve 1 amelmande kayıtlıdır.[241]

Karye-i Aravan Taife-i Rum: Köyde 64 hanede 182 gayrimüslim kişi mevcuttur. Gayrimüslimlerden 61 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 29 sebzeci, 16 çiftçi, 1 hammal, 3 kufeci, 4 şerbetçi, 1 sabuncu, 1 kilise mütevellisi, 2 rahip, 3 manav ve 1 çiftçi/sebzeciden oluşmaktadır. Ayrıca 2 amelmande kayıtlıdır.[242]

Karye-i Zenge (Zengen) Taife-i Rum: Köyde 298 hanede 747 gayrimüslim kişi mevcuttur. Gayrimüslimlerden 262 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 116 şerbetçi, 61 tüccar, 5 yağcı, 3 çulha, 1 berber, 2 dülger, 3 çerçi, 1 taraş(çı), 2 sabuncu, 10 muci, 14 rençber, 4 değirmenci, 3 aşçı, 1 bohçacı, 3 terzi, 1 meyhaneci, 1 kuyumcu, 2 papaz, 2 bahçeci, 8 bakkal, 1 balıkçı, 2 neccar, 1 bahçıvan, 3 astarcı, 2 bogasici, 1 çoban, 7 tütüncü (duhancı) ve 2 manavdan oluşmaktadır. Ayrıca 7 yetim, 4 amelmande ve 1 mecnun kayıtlıdır.[243]

Karye-i Dilmeson[244] Taife-i Rum: Köyde 140 hanede 361 gayrimüslim kişi meskûndur. Gayrimüslimlerden 134 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 15 tüccar, 14 tütüncü (duhancı), 15 değirmenci, 27 manav, 1 taraş(çı), 17 rençber, 12 bakkal, 4 sabuncu, 4 şerbetçi, 9 bogasici, 1 terzi, 2 taşçı, 1 aşçı, 1 pirinççi, 1 çerçi, 1 kapçı, 3 kufeci, 1 yağcı, 1 habbaz, 1 rahip, 1 sacakcı, 1 yemenici ve 1 çiftçiden oluşmaktadır. Ayrıca 5 yetim kayıtlıdır.[245]

Karye-i Tırhana (Tırhan)[246] Taife-i Rum: Köyde 38 hanede 105 gayrimüslim kişi nüfusu vardır. Gayrimüslimlerden 35 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 31 çiftçi, 1 muhtar/kizir, 1 rahip, 1 yağcı ve 1 çobandan oluşmaktadır. Ayrıca 1 'amâ, 1 yetim ve 1 amelmande kayıtlıdır.[247]

---

[239] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 1-11.
[240] Bu yerleşim yeri günümüzde Hamamlı/Niğde merkezdedir.
[241] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 11-17.
[242] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 17-19.
[243] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 19-31.
[244] Bu yerleşim yeri günümüzde Hanşerli/Niğde merkezdedir.
[245] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 31-37.
[246] Bu yerleşim yeri günümüzde Niğde merkezdedir.
[247] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 37-38.

Karye-i Gölcük[248] Taife-i Rum: Köyde 104 hane mevcut olup, 354 gayrimüslim kişi nüfusu vardır. Gayrimüslimlerden 100 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 95 çiftçi, 2 rahip ve 3 bakkaldan oluşmaktadır. Ayrıca 4 yetim ve 1 amelmande (aynı zamanda yukarıdaki çiftçilerden biridir) kayıtlıdır.[249]

Karye-i Suvirmez[250] Taife-i Rum: Köyde 140 hane mevcut olup, 419 kişi gayrimüslim nüfusu vardır. Gayrimüslimlerden 131 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 124 çiftçi, 1 muhtar/kizir, 2 rahip, 1 çiftçi ağası, 1 sadağcı, 1 yağcı ve 1 yağcı/çiftçiden oluşmaktadır. Ayrıca 2 'amâ, 2 a'rac[251] ve 4 amelmande kayıtlıdır.[252]

Karye-i Uluağaç[253] Taife-i Rum: Köyde 54 hanede 171 gayrimüslim kişi kayıtlıdır. 1 kişi mürd olarak kaydedildiğinden köyün gayrimüslim nüfusu 170 kişidir. Köyde gayrimüslimlerden meslek sahibi olarak 50 çiftçi ve 1 rahip varolup, ayrıca 1 yetim kayıtlıdır.[254]

Karye-i Kiçağaç[255]: Köyde 11 hanede 35 gayrimüslim kişi mevcuttur. Gayrimüslimlerden meslek sahibi olarak 11 çiftçi kayıtlıdır.[256]

Karye-i Andaval[257]: Köyde 73 hanede 215 gayrimüslim kişi nüfus vardır. Gayrimüslimlerden 66 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 57 çiftçi, 1 muhtar/kizir, 2 rahip, 3 rençber, 1 bakkal, 1 kayıkçı ve 1 çiftçi/a'rac-dan oluşmaktadır. Ayrıca 2 yetim ve 3 amelmande kayıtlıdır.[258]

Karye-i Semendenda: Köyde 56 hanede 182 gayrimüslim kişi mevcuttur. Gayrimüslimlerden meslek sahipleri; 49 çiftçi, 1 muhtar/kizir ve 1 rahipten oluşmaktadır. Ayrıca 2 yetim kayıtlıdır.[259]

---

[248] Bu yerleşim yeri günümüzde Yeşilgölcük/Niğde'dedir.
[249] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 38-42.
[250] Suvermez Köyü günümüzde Nevşehir İli Derinkuyu İlçesi sınırlarında kalmaktadır.
[251] Doğuştan topal (aksak).
[252] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 42-48.
[253] Uluağaç Köyü günümüzde Niğde merkezdedir.
[254] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 48-51.
[255] Bu yerleşim yeri günümüzde Kiçiağaç/Niğde merkezdedir.
[256] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 51.
[257] Bu yerleşim yeri günümüzde Aktaş/Niğde merkezdedir.
[258] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 51-54.
[259] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 54-57.

Karye-i Sevgen ve Kılıçlı: Bu başlık altında 12 hane mevcut olup, 33 kişi gayrimüslim nüfusu vardır. Gayrimüslimlerden 10 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 8 çiftçi ve 2 rençberden oluşmaktadır. Ayrıca 1 kişi çolak olarak kayıtlıdır.[260]

Karye-i Misli: Köyde 278 hanede 845 gayrimüslim kişi kayıtlıdır. Gayrimüslimlerden 261 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 239 çiftçi, 1 yağcı, 8 rahip, 11 hallaç, 1 muhtar/kizir ve 1 karye presçisinden ibarettir. Ayrıca 5 yetim ve 4 amelmande kayıtlıdır.[261]

Bu kısma kadar verilmiş olan bilgiler "Bereketli Reayası" ile ilgili olup, bundan sonra verilenler ise "Bor Reayası" ile ilgili bilgileri kapsamaktadır.

Mahalle-i Câmi'-i Atik Taife-i Eramine: Müslüman mahallesi olan bu mahallede Ermeniler de yaşamaktaydı. Bu mahallede başka yerden gelenlerle beraber 8 (5+3) hane gayrimüslim mevcut olup, toplam 28 erkek Ermeni kayıtlıdır. Biri fevt olarak kaydedildiğinden mahallede toplam gayrimüslim nüfus 27 erkek kişiden ibarettir. Gayrimüslimlerden 7 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 1 tâcir, 5 kuyumcu ve 1 han odabaşısından oluşmaktadır.[262]

Mahalle-i Mahkeme Taife-i Eramine: Müslüman mahallesi olduğu açık olan Mahkeme Mahallesi'nde oturan Ermeni vatandaşları gösteren bu başlık altında 1 Rum ile Ermeniler meskûndu. Mahallede, sonradan kaydedilen bir hane ile beraber 10 (9+1) hane gayrimüslim mevcut olup, toplam 23 kişi kayıtlıdır. 3 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Bunlardan ikisi 1 yaş içerisinde mürd olan çocuklar olup, biri de 61 yaşında mürd olmuş Rum Yosefoğlu İsa'dır. Ayrıca 2 tevellüd kayıtlıdır. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 20 kişidir. Gayrimüslimlerden 8 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 3 kalaycı, 1 bakkal, 1 kuyumcu, 1 çulha, 1 bezzaz ve 1 bohçacıdan oluşmaktadır.[263]

Mahalle-i Hacı Mahmud Taife-i Eramine: Bir Müslüman mahallesi olduğu açık olan bu mahallede Ermeniler de meskûn idi. Mahallede 16 hane gayrimüslim mevcut olup, toplam 50 kişi bulunmaktaydı. 2 kişi mürd ve 5 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 48 kişidir. Gayrimüslimlerden 15 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 3 tüccar, 3 kuyumcu, 1 çulha, 1 çakmakçı, 1 çakmakçı çırağı, 1 rençber, 4 boyacı ve

[260] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 57.
[261] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 57-69.
[262] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69.
[263] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69-70.

1 meyhaneciden oluşmaktadır. Ayrıca 3 kişi müste'cir (bunlardan ikisi yukarıdaki boyacılardan ikisi ile aynı eşhâstır) olarak kayıtlıdır.[264]

Mahalle-i Vusta Taife-i Rum: Rumların meskûn olduğu bu mahallede sonradan gelen bir hane ile birlikte 17 (16+1) hanede toplam 56 kişi mevcuttur. 5 kişi mürd ve 4 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 51 kişidir. Gayrimüslimlerden 18 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 3 kuyumcu, 3 çulha, 2 boyacı, 3 palancı, 1 terzi, 5 kalaycı ve 1 muytabdan oluşmaktadır. Ayrıca 2 kişi müste'cir olarak kayıtlıdır.[265]

Mahalle-i Uğurlu: Mahalledeki gayrimüslim ahali Ermeni menşelidir. Burada 1 hane mevcut olup, 1 tevellüd ile beraber toplam gayrimüslim nüfus 6 kişidir. 2 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 1 çulha ve 1 muytabdan oluşmaktadır.[266]

Mahalle-i Büyük Zimmiyyanda Ermeni: Bu mahalle bir Rum mahallesi olup, mahallede ayrıca 1 Ermeni hane meskûndur. Ancak Hacı Mahmud Mahallesi'nden gelen 1 hane ile mahalledeki hane sayısı 2 olmuştur. 1 tevellüd ile birlikte her iki haneden 3'er kişi olarak toplam Ermeni nüfus 6 kişidir. Bir kişi meslek sahibi olup, bu kişi boyacıdır.

Mahalle-i İnseri An-Taife-i Rum: Bu mahalle bir Rum mahallesi olup, mahallede sonradan kaydedilenler ile birlikte 29 (26+3) hanede toplam 83 kişi kayıtlıdır. 8 kişi mürd ve 4 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 75 kişidir. Gayrimüslimlerden 24 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 7 çulha, 4 kuyumcu, 1 çiftçi, 1 bezzaz, 2 palancı, 1 papuççu, 1 kasap, 1 keşiş, 1 elekçi, 1 boyacı, 1 tarakçı, 1 tâcir, 1 şaraphaneci ve 1 tütüncü (duhancı)den oluşmaktadır. Ayrıca 3'ü müste'cir (bunlardan ikisi yukarıdaki kuyumculardan ikisi ile ve biri de palancılardan biriyle aynı eşhâstır), 1'i amelmande ve 1'i de handa sâkin olmak üzere 5 kişi kayıtlıdır.

Mahalle-i Karaca Taife-i Rum: Rumların meskûn olduğu bu mahallede 13 hane mevcut olup toplam 43 kişi kayıtlıdır. 4 kişi tevellüd ve 3 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 40 kişidir. Gayrimüslimlerden 13 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 8 çulha, 1 kuyumcu, 1 tâcir, 1 muytab, 1 seraydar ve 1 bezzazdan ibarettir. Ayrıca 1 kişi müste'cir (bu kişi yukarıdaki çulhalardan biri ile aynı şahıstır) olarak kayıtlıdır.[267]

---

[264] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 70.
[265] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 70-71.
[266] Uğurlu Mahallesi'nden Karaca Mahallesi'ne kadar olan kısım için bk. ve *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 71-72.
[267] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 72-73.

Mahalle-i Büyük Zimmiyan Taife-i Rum: Rumların meskûn olduğu bu mahallede sonradan kaydedilenler ve Küçük Zimmiyyan Mahallesi'nden gelen bir hane ile beraber toplam 160 (157+3) hane mevcuttur. Mahallede yoklamalar ile ortaya çıkan nüfus da dâhil olmak üzere 429 kişi kayıtlıdır. 36 kişi tevellüd ve 43 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 386 kişidir. Gayrimüslimlerden 150 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 8 tüccar, 4 attar, 84 çulha, 3 rençber, 10 bezzaz, 3 terzi, 7 şerbetçi, 8 değirmenci, 1 sebzeci, 2 kasap, 1 sandalcı, 1 dülger, 1 tarakçı, 1 manav, 2 han odacısı, 1 mahalle mütevellisi, 3 keşiş, 4 bakkal, 1 çulha çırağı, 1 meyhaneci, 1 seraydar, 1 kürkçü, 1 tütüncü (duhancı) ve 1 muytabdan ibarettir. Ayrıca bahsi geçen 386 kişiden 1'i fukara, 3'ü amelmande ve 2'si yetim olarak kayda alınmıştır.[268]

Mahalle-i Küçük Zimmiyan: Hanelerdeki isimlerden buranın bir Rum mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mahallede 30 (30+1)[269] hanede toplam 72 (67+5)[270] kişi kayıtlıdır. 3 kişi mürd ve 2 kişi[271] tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde mahallenin gayrimüslim nüfusu 69 kişidir. Gayrimüslimlerden 22 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 2 attar, 11 çulha, 1 tütüncü (duhancı), 1 boyacı, 1 tâcir, 2 rençber (bunlardan biri aynı zamanda fukara olarak yazılmıştır), 1 bezzaz, 1 bakkal ve 2 terziden ibarettir. Ayrıca bahsi geçen 72 kişinin 6'sı yetim ve 1'i de amelmande (bu kişi aynı zamanda yukarıdaki çulhalardan biridir) olarak kaydedilmiştir.[272]

Taife-i Eramine: Bu başlık altında 5 hane mevcuttur. Aksaray Kazası Helvadere Köyü'nden gelen 1 hanenin (1'i tevellüd olarak kayıtlı toplamda 5 kişi)[273] buraya kaydedildiği, fakat bu hanenin Küçük Zimmiyyan Mahallesi başlığı altında gösterildiğinden, bu hanenin o mahalleye ait olduğu düşünülmektedir. Taife-i Eramine başlığı altında 2 tevellüd ile beraber, toplam gayrimüslim nüfus 11 kişidir (söz konusu bir hane buna dâhil değildir). Bunlardan 5 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 2 kasap, 1 kuyumcu, 1 boyacı ve 1 palancıdan oluşmaktadır.[274]

Bereketli Madeni Ameleleri: Bereketli Madeni işçilerinin kaydedildiği bu kısımda 96 hanede toplam 249 gayrimüslim kişi kayıtlıdır. Bu işçilerden 93 kişi meslek icra etmekte olup, bunlardan; 1'i ser-kalcı-yı maden-i ashab-ı furun, 4'ü usta-yı maden-i ashab-ı furun,

[268] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 73-77.
[269] Taife-i Eramine başlığı altında kayıtlı olan bir haneyi de dâhil edersek toplam hane sayısı 31 olur.
[270] Aksaray Kazası Helvadere Köyü'nden gelen 1 hane nüfusuyla birlikte.
[271] Aksaray Kazası Helvadere Köyü'nden gelen 1 hanedeki 1 tevellüd ile beraber.
[272] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 77-78.
[273] Burdaki kişiler Küçük Zimmiyan Mahallesi nüfusuna eklenmiştir.
[274] Bu başlık ve Bereketli Madeni Ameleleri için bk. *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 78-82.

1'i ser-pir-i üstad-ı maden, 1'i kalcı-yı maden, 12'si pir-i üstad-ı maden, 1'i usta-yı maden, 1'i ser-kömürcü-yü maden, 4'ü kömürcü-yü maden, 2'si habbaz-ı maden, 1'i terzi-yi maden, 1'i berber-i maden, 1'i değirmenci-yi maden ve 63'ü de amele-i maden olarak kaydedilmiştir.

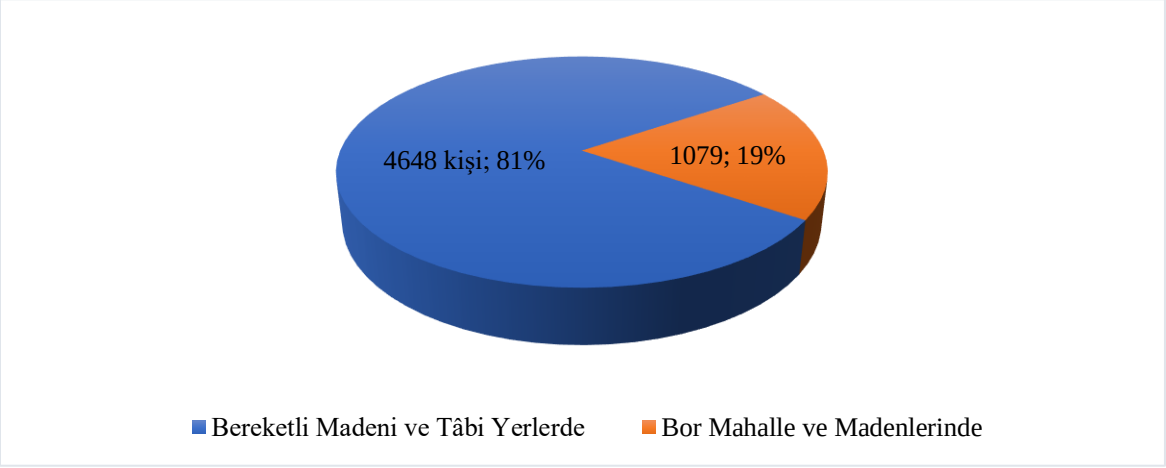
Madenciyân-ı Belgar (Bolgar) Madeni[275]: Mezkûr başlık adı altında 10 hane mevcut olup, gayrimüslim nüfus 17 kişidir. Bunlardan 10 kişi meslek icra etmekte olup bunlar; 1 ser-usta-i bolgar, 3 usta-yı maden, 5 amele-i maden ve 1 demirci-yi madenden oluşmaktadır.[276]

Taife-i Eramine: Bahsi geçen madenlerde çalışanları gösterdiği anlaşılan bu başlık altında 4 hanede 6 gayrimüslim kişi kayıtlıdır. 4 kişi meslek icra etmekte olup, bunlar; 1 köşker, 1 kasap ve hallak-ı maden, 1 kalaycı-yı maden ve 1 rençber-i madenden oluşmaktadır.

2.2.4.a. Niğde ve Bor'daki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımı ile Meslekleri

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'da (Aksaray, Karaman, Ereğli, Niğde ve Bor, Akşehir) kayıtlı olan 8349 erkek kişiden toplamda 5727'si ya da genel nüfusun %69'u Niğde gayrimüslimlerinden oluşmaktadır. Niğde gayrimüslimlerinin 4648'i (%56'sı) Bereketli gayrimüslim reayasından, 1079'u (%13'ü) ise Bor gayrimüslim reayasından oluşmaktadır. Grafik 14'te görüleceği üzere Niğde'de meskûn toplam 5727 gayrimüslim erkek kişiden 4648'i ya da %81'i Bereketli Madeni ve tâbi yerlerde, 1079'u ya da %19'u ise Bor sınırlarında kalan mahalle ve madenlerde sâkindir.

Grafik 14: Niğde Gayrimüslimlerinin Mekâna Göre Dağılımı (1830)[277]

[275] Bu yerleşim yeri günümüzde Bolgar/Maden/Ulukışla/Niğde'dedir.
[276] Bolgar Madeni ve altındaki başlık için bk. *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 82.
[277] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 1-82.

Grafik 14'teki dağılımı da kendi içlerinde mekâna göre ayırdığımızda durum şöyledir: Bereketli Madeni gayrimüslim reayasından toplam 4648 kişiden sadece 605'i Bereketli Madeni'nde sâkin olup, diğer kalan 4043 kişi ise Kurdunos, Aravan, Zenge (Zengen), Dilmeson, Tırhana (Tırhan), Gölcük, Suvirmez, Uluağaç, Kiçağaç, Andaval, Semendenda, Sevgen ve Kılıçlı ile Misli köylerinde sâkindir.[278] Buna göre, Bereketli gayrimüslim reayasından %87'si tâbi yerlerde/köylerde sâkin iken, %13'ü ise Bereketli Madeni'nde sâkin idiler. Ayrıca Bor gayrimüslim reayasını oluşturan toplam 1079 kişiden 266'sı madenlerde sâkin iken, geri kalan 813 kişi ise Câmi-i Atîk, Hacı Mahmud, Vusta, Uğurlu, İnseri, Karaca, Büyük Zimmiyan ve Küçük Zimmiyyan mahallelerinde sâkin idiler.[279] Bu bilgilere göre, Bor gayrimüslim reayasından %75'i zikredilen mahallelerde, %25'i ise madenlerde mütemekkindirler.

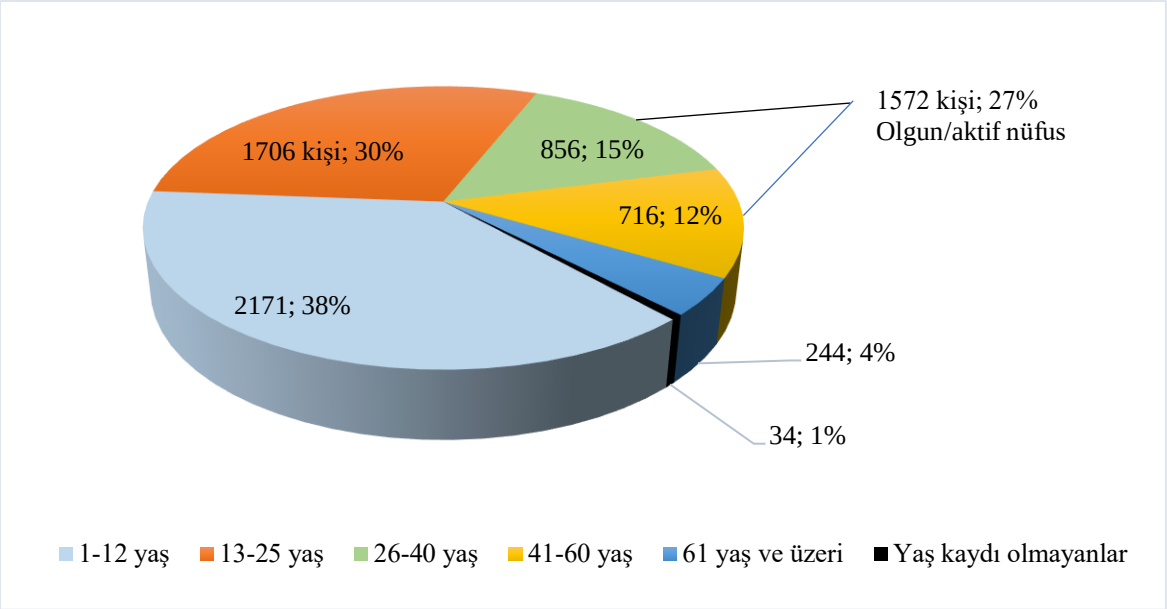
1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Niğde gayrimüslimlerine ait yaş özellikleri hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre, Niğde'deki 5727 gayrimüslim erkek nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı şöyledir: Grafik 15'te görüleceği üzere, Niğde'de nüfus kaydına alınan toplam 5727 gayrimüslim erkek kişinin %38'ini çocuk, %30'unu genç, %27'sini olgun (aktif)[280] ve %4'ünü ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Ayrıca %1'lik kısmın isimleri kayıtlı olduğu olduğu hâlde, yaşları kayıtlı değildir. Bunların yanında Niğde'de 942 kişi sabi, 233 kişi de şâbb-ı emred olarak kayıtlıdır. Bu bilgilerden yola çıkarak, 1830 yılında Niğde gayrimüslimlerinin genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Niğde gayrimüslimlerine ait yaş gruplarının mekâna göre dağılımı yapıldığında ortaya çıkan olan Bereketli Reayası ve Bor Reayası ile ilgili yaş gruplarına göre dağılım şöyledir: Grafik 16'da görüleceği üzere, Bereketli gayrimüslim reayasının; %37'sini çocuk, %31'ini genç, %27'sini olgun (aktif)[281], %4'ünü ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Yine %1'lik kısmın isimleri kayıtlı olduğu hâlde, yaşları kaydedilmemiştir.

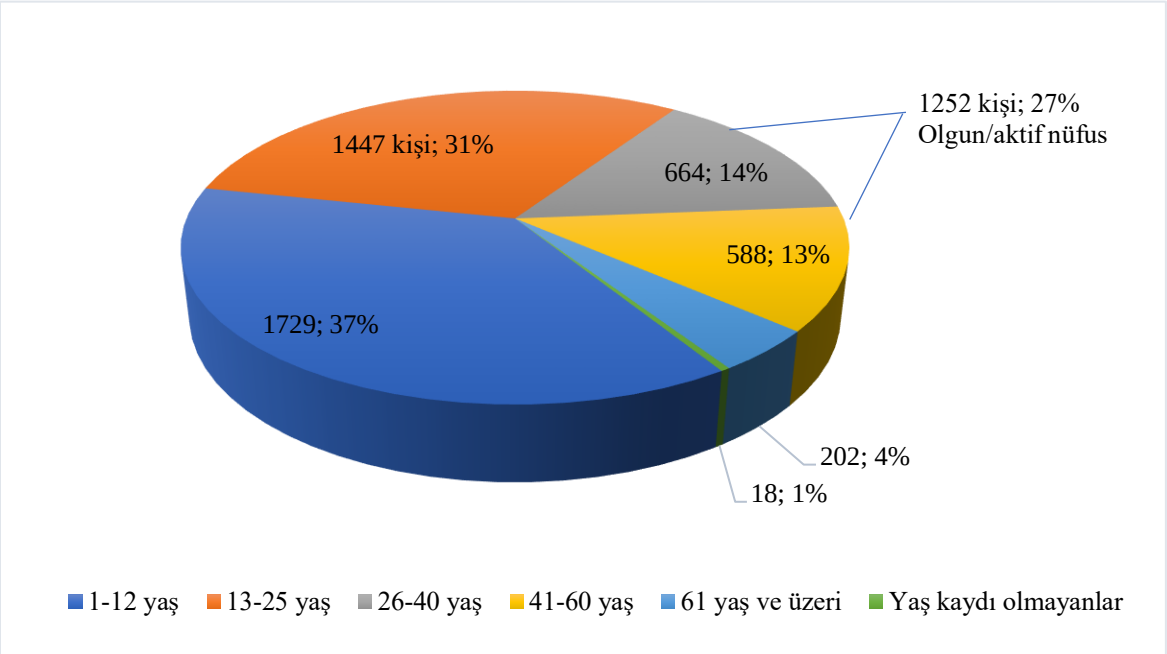
[278] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 1-69.
[279] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69-82.
[280] Olgun nüfusa aynı zamanda çalışma çağındaki nüfus (aktif nüfus) denir. Meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da aktif nüfusa dahil edecek olursak Niğde gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 3278 kişi; %57 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri olanlardan 191 kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 3469 kişi; %60 olmaktadır.
[281] Aktif nüfusa meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da dahil edecek olursak Bereketli gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 2699 kişi; %58 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri olanlardan 159 kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 2858 kişi; %61,5 olmaktadır.

Bunların yanında Bereketli reayası içinden 742 kişi sabi, 189 kişi ise şâbb-ı emred olarak kayıtlıdır.

Grafik 15: Niğde Gayrimüslimlerinin Yaş Grupları (1830)[282]

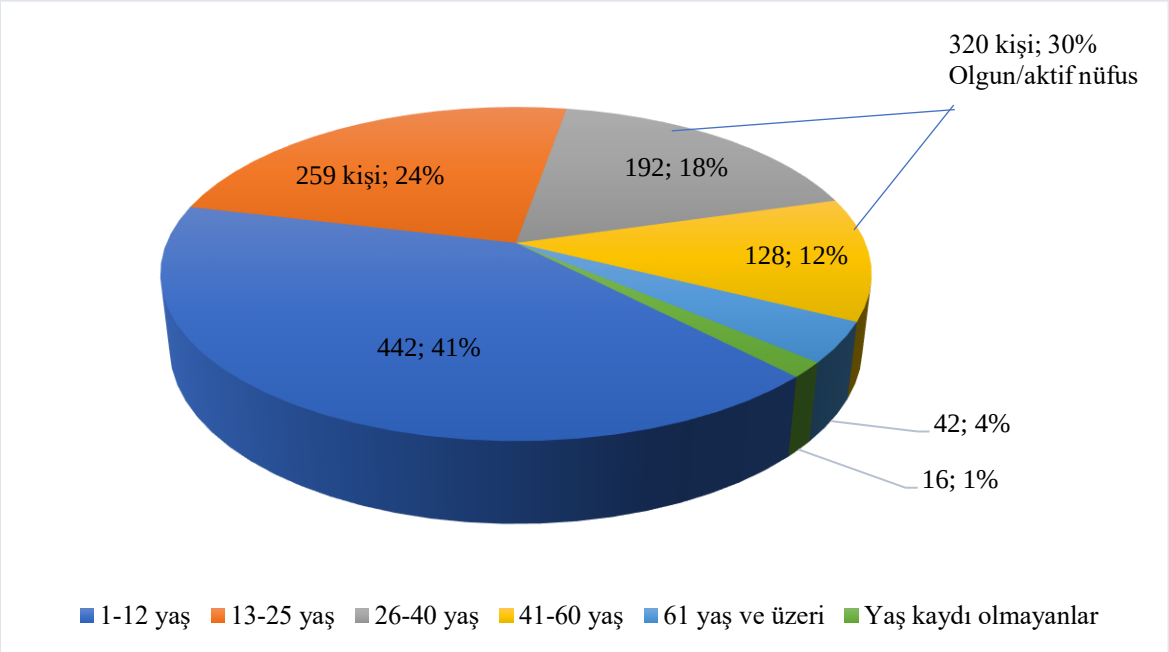

Grafik 16: Niğde Sancağı'ndaki Gayrimüslim Bereketli Reayasının Yaş Grupları (1830)[283]

[282] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-82.
[283] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-69.

Grafik 17'deki Bor gayrimüslimlerinin yaş dağılımına bakıldığında ise; Bor gayrimüslim reayasının, %41'ini çocuk, %24'ünü genç, %30'unu olgun (aktif)[284] ve %4'ünü ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilebilecek kimseler oluşturmaktaydı. Yine %1'lik kısmın isimleri kayıtlı olduğu hâlde yaşları kaydedilmemiştir. Ayrıca yukarıda yaş grubları verilen Bor reayası içinden 200 kişi sabi, 44 kişi şâbb-ı emred olarak kayıtlıdır.

Grafik 17: Niğde Sancağı'ndaki Gayrimüslim Bor Reayasının Yaş Grupları (1830)[285]

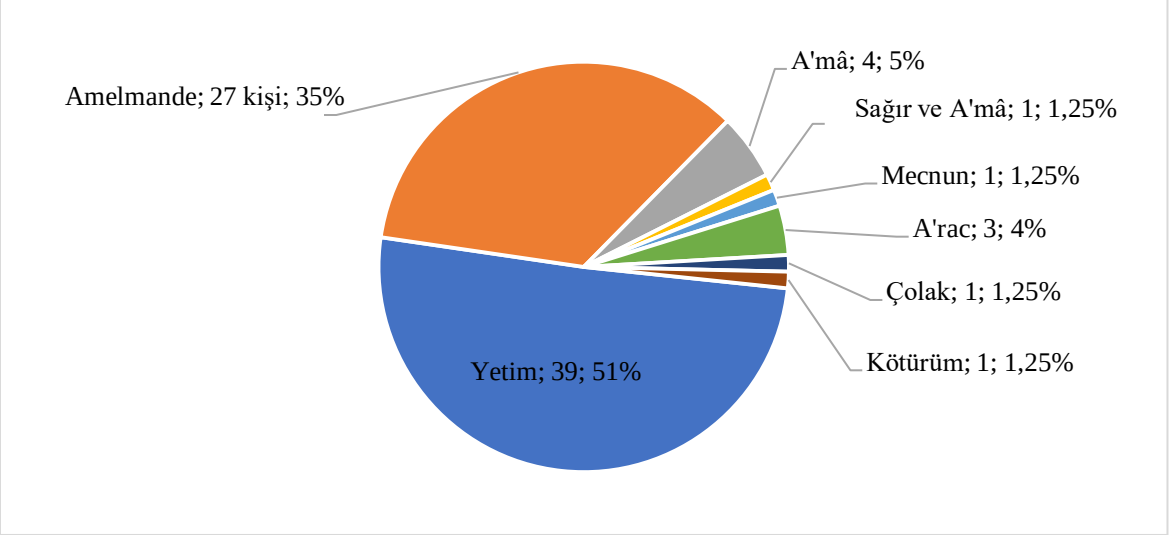

Buraya kadar verilen bilgiler özetlendiğinde; 1830-31'de Niğde Sancağı'nda (Ürgüp, Uçhisar ve Muşkara/Nevşehir hariç) nüfus kaydına alınan 23.818 Müslüman nüfusa karşılık aynı tarihte Niğde'de (Ürgüp, Uçhisar ve Yeşilhisar hariç) toplam 5727 gayrimüslim nüfus mevcut bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Niğde'nin toplam 29.545 kişiden oluşan nüfusunun %81'ini Müslümanlar, %19'unu ise gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu oranlara Niğde'deki konar-göçer menşeli ahalinin nüfusu dâhil değildir.

BOA. NFS.d. 3556'ya göre Niğde'de bazı hususî kayıtlara da rastlanır. Bu kişiler 5727 mevcutlu Niğde gayrimüslim nüfusu içinden 95'ini (%2'lik kısmı) oluştururlar. Bunları; alil tabir edilen doğuştan veya sonradan ortaya çıkmış olan durumdan kaynaklı özür sahibi kişiler, herhangi bir sebepten dolayı (sakatlık veya yaşlılık gibi) iş yapamaz durumda olan kişiler ile kimi kimsesi olmayan (yetim, öksüz, başıboş vb.) kişi veya kişiler oluşturmaktadır. Niğde'de bahsi geçen bazı kişiler ve sayıları şöyledir: 47 yetim, 32 amelmande, 4 a'mâ, 1

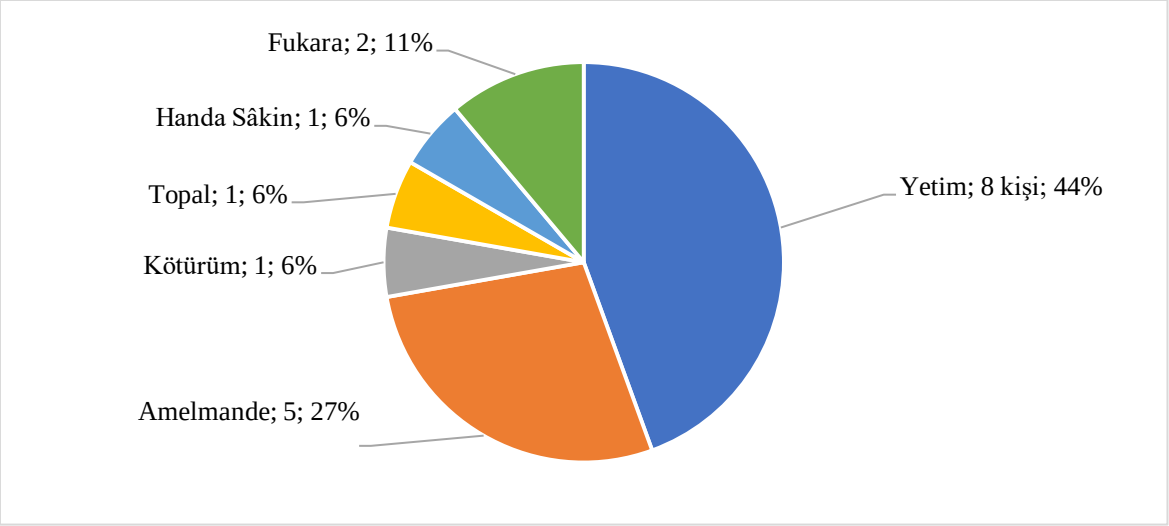
[284] Aktif nüfusa meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da dahil edecek olursak Bor gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 579 kişi; %54 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri olanlardan 32 kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 611 kişi; %57 olmaktadır.
[285] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69-82.

sağır ve a'mâ, 1 mecnun, 3 a'rac, 1 çolak, 2 fukara, 2 kötürüm, 1 topal ve 1 handa sâkin.[286] Kayıtlı olan bu gruptaki kişileri Niğde dâhilindeki Bereketli ve Bor reayasına göre taksim ettiğimizde durum aşağıdaki grafiklerde (Grafik 18 ve 19) gösterildiği gibi olmaktadır:

Grafik 18: Gayrimüslim Bereketli Reayasından Kayıtlı Bazı Kişiler (1830)[287]

Grafik 19: Gayrimüslim Bor Reayasından Kayıtlı Bazı Kişiler (1830)[288]

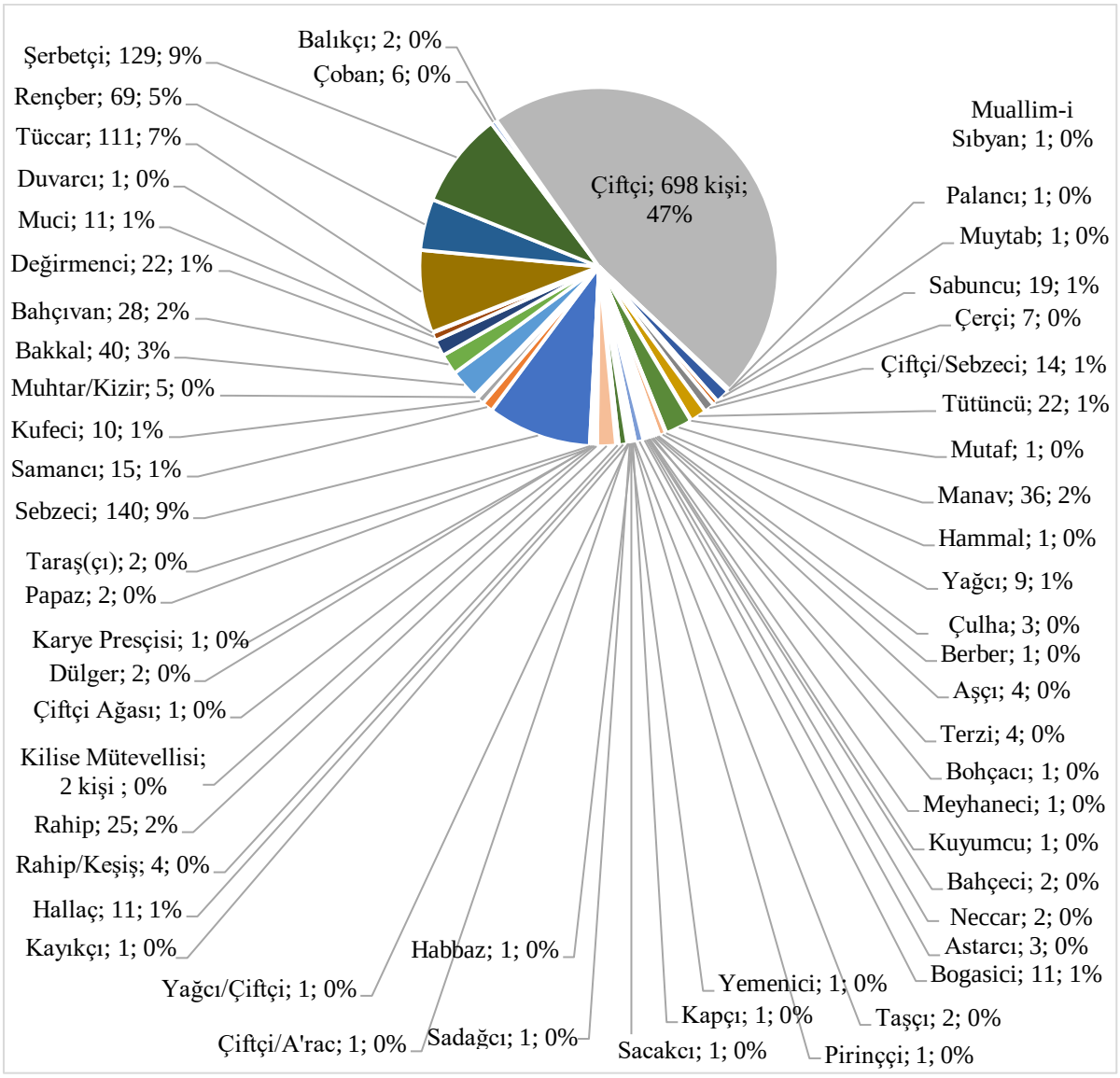

1830'da gerçekleşen "İlk Genel Nüfus Sayımı" kapsamındaki BOA NFS.d. 3556'ya göre, toplamda 8349 erkek kişiden 2530'u (%30'u) meslek sahibidir. Genel nüfustan (8349 kişiden) 1865'ini (%22'sini) Niğde'deki meslek sahipleri oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle Karaman Eyaleti sınırlarında meskûn gayrimüslimlerden meslek sahibi olarak gösterilen 2530 kişiden 1865'i (%74'ü) Niğde merkez ve çevre yerleşimlerdeki gayrimüslimlerden

[286] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-82.
[287] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-69.
[288] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 69-82.

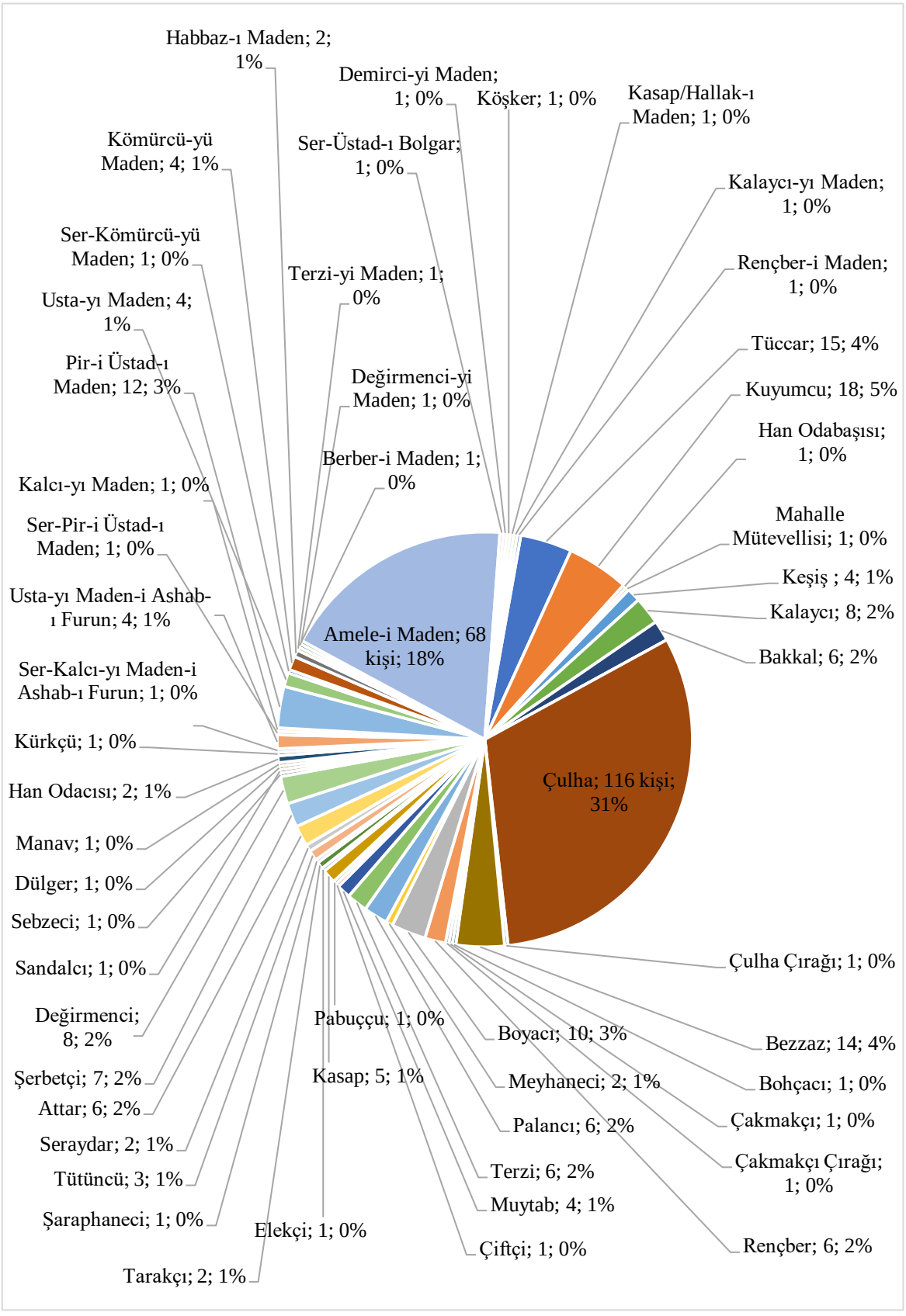
oluşmaktadır. Bunların 1493'ü (%59'u) Bereketli reayasından, 372'si (%15'i) ise Bor reayasından olup, Niğde'de sâkindirler. Bu durum meslek sahibi genel nüfusa (2530 kişi) oranla meslek sahiplerinin yaklaşık 2/3'ünün Niğde dâhilindeki Bereketli reayasından, yaklaşık 1/7'sinin de Bor reayasından oluştuğu anlamına gelmektedir. Niğdeli gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin %80'i Bereketli Madeni ve tâbi yerlerde, %20'si ise Bor sınırlarında kalan mahalle ve madenlerde sâkindir.[289] Niğde'deki ilgili yerleşimlerde sâkin gayrimüslimlerin icra ettikleri meslekler birbirinden farlılık arzetmekte idi. Bunları kendi içlerinde ayırdığımızda Niğde'deki meslek sahiplerinin Bereketli ve Bor reayasına göre dağılımı aşağıdaki grafiklerde (Grafik 20 ve 21) gösterildiği gibidir.

Grafik 20: Gayrimüslim Bereketli Reayasının Mesleklerinin Dağılımı (1830)[290]

[289] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-82.
[290] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-69.

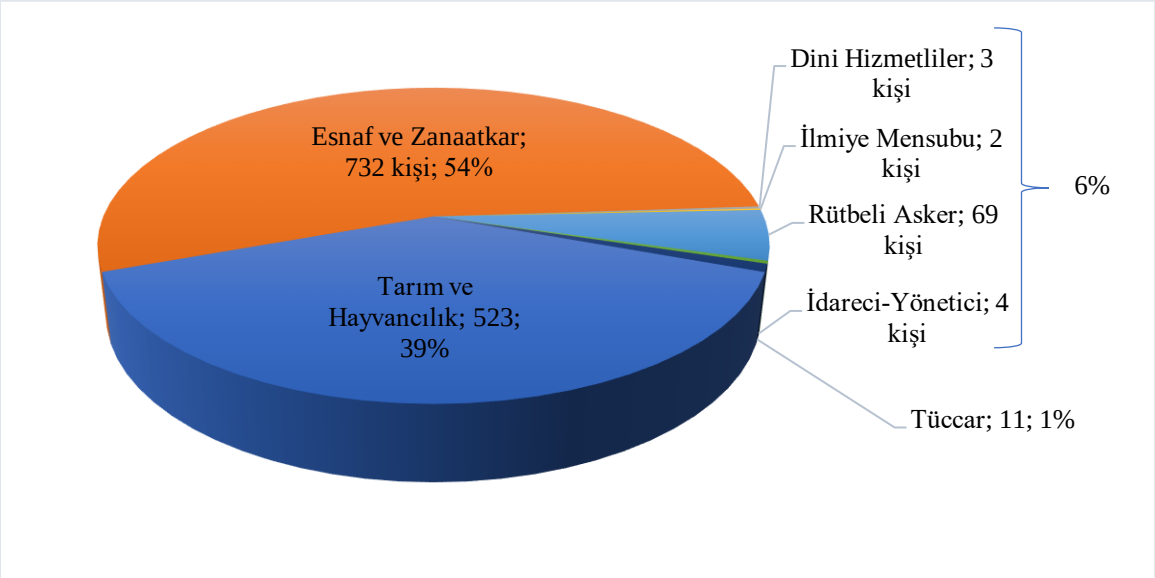
Grafik 21: Gayrimüslim Bor Reayasının Mesleklerinin Dağılımı (1830)[291]

[291] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 69-82.

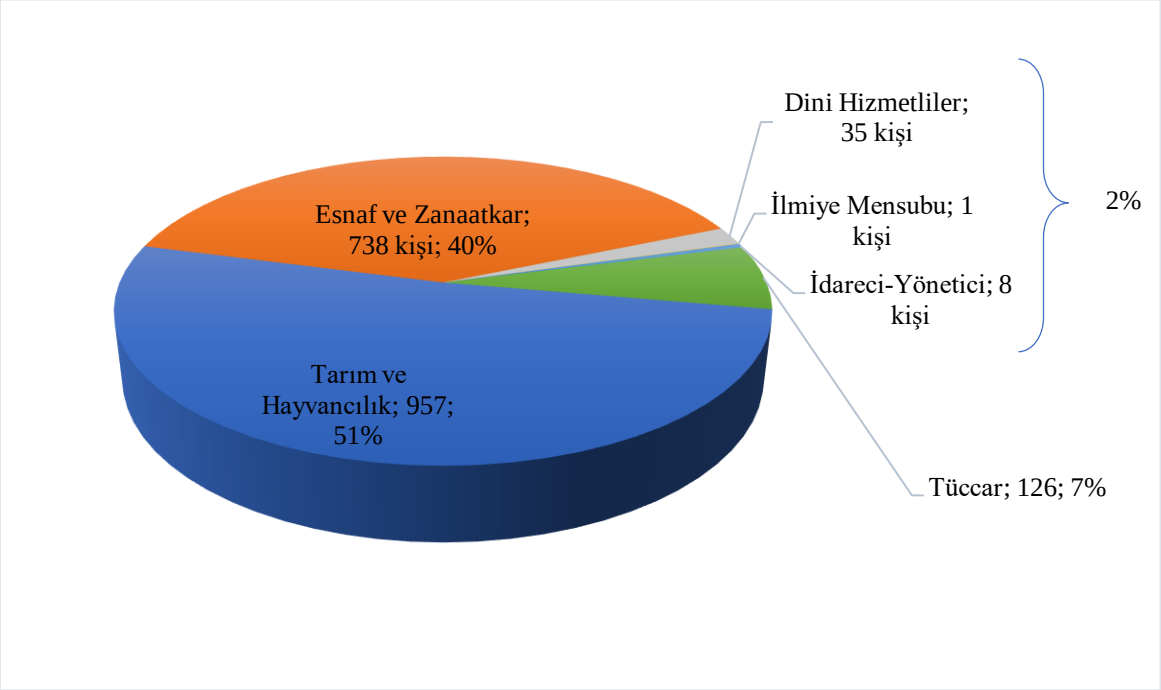
1830'daki nüfus sayımında Niğde'de ikâmet eden gayrimüslimler 5727 erkek kişi olup, bunlardan 1865'i (%33'ü) meslek sahibidir. Bu durum Niğdeli gayrimüslimlerin 1/3'ünün meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Bu 5727 kişiden 1493'ünü (%26'sını) Bereketli reayasından meslek sahipleri, 372'sini (%7'sini) ise Bor reayasından meslek sahipleri oluşturmaktadır. Niğde dâhilindeki Bereketli reayasını oluşturan toplamda 4648 kişiden 1493'ü (%32'si) meslek sahibidir. Bor reayasını oluşturan 1079 kişiden 372'si (%34'ü) meslek sahibidir. Bereketli reayası nüfusunun meslek sahiplerinden 183'ü (%4'ü) Bereketli Madeni'nde, 1310'u (%28'i) tâbi köylerde ikâmet etmektedirler. Bor reayası nüfusundan meslek sahibi olanlardan 103'ü (%10'u) madenlerde, 269'u (%25'i) ise mahallelerde ikâmet etmektedirler. 1830'da başlanan nüfus sayımında kayıt altına alınan Niğdeli Müslüman ve gayrimüslimlerden meslekleri verilenlerin faaliyet gösterdikleri iş kolları aşağıda gösterilmiştir. Grafik 22 ve 23'te görüleceği üzere, 1830 yılında Niğde'de sâkin olan Müslüman ve gayrimüslimlerin neredeyse tamamına yakınının tarım ve hayvancılık ile esnaf ve zanaatkarlıkla meşgul oldukları söylenebilir. Bunların dışında Niğde'de meslek sahibi olan Müslüman nüfusun %1'i ve gayrimüslim nüfusun %7'si ticaretle uğraşmaktadır. Ayrıca Müslümanların iştigal ettiği mesleklerden %6'sının dinî hizmetliler, ilmiye, idareci-yönetici ve askeriye mensubu oldukları görülmektedir. Gayrimüslimlerin ise iştigal ettiği mesleklerden %2'lik bir kısmın dinî hizmetliler, ilmiye ve idareci-yönetici alanına ait olduğu görülmektedir.

Grafik 22: Niğde Müslümanlarından Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1831)[292]

[292] Grafik Hava Selçuk'un çalışmasından derlenmiştir. Bk. Selçuk, agm, s. 1287-1291.

Grafik 23: Niğde Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)[293]

1830'da başlanan sayımlarda tutulan 3553 numaralı nüfus defterine göre Niğde kent ve kırsalındaki Müslümanların iştigal ettiği meslekler şunlardır: Rençber, çulha, sipah, çiftçi, nalbant, debbağ, terzi, çoban, samancı, habbaz vs.[294] Aynı sayım kapsamındaki 3556 numaralı deftere göre Niğde kent ve kırsalındaki gayrimüslimlerin iştigal ettikleri meslekler Müslümanların icra ettikleri mesleklere ek olarak şunlardır: Şerbetçi, meyhaneci, bogasici, sabuncu, kuyumcu, boyacı vs. Niğdeli Müslümanların icra ettikleri meslekler arasında her ne kadar esnaf ve zanaatkarlar tarım ve hayvancılıkla uğraşanlardan fazla ise de, kuyumculuk gibi çokça sermaye gerektiren mesleklerin varlığına rast gelinememektedir. Gayrimüslimlerden ise tarım ve hayvacılıkla iştigal edenlerin, esnaf ve zanaatkarlara göre az sayıda olmasının yanında kuyumcu, bogasici vb. gibi sermaye gerektiren meslekleri icra etmeleri dikkati çekmektedir. Benzer şekilde, ticaret ile ilgilenenler açısından bakıldığında Niğdeli gayrimüslimlerin Niğdeli Müslümanlara oranla yaklaşık 12 kat daha fazla ticaret ile uğraştıkları ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen tüccarları şehir içi mal alım satımı ile ilgilenenler yerine toptancı olarak şehirler veya bölgeler arası mal sevki yapanlar olarak algılamak gerekir.[295]

[293] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-82.
[294] Selçuk, agm, s. 1288, 1291.
[295] Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 89-96.

2.2.4.b. Niğde ve Bor'daki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri

Nüfus hareketleri, daha önce bahsi geçtiği üzere, sancak/kaza dışına; dışarıdan sancağa/kazaya ve sancak/kaza içindeki yerleşimlerin birbirleri arasında gerçekleştiğinden bahsedilmişti. Bu bağlamda Niğde dâhilindeki nüfus hareketlerini örneklemek mümkündür:

Niğde dâhilindeki hereketlenmeleri işleyecek olursak: Cami Atik Mahallesi'nde sâkin olan 33 yaşında kuyumcu Karabet ve oğlu 1 yaşında Artin ile Karabet'in iki kardeşi 25 yaşındaki Serkes ve 17 yaşındaki Mardiros için; "1830'da Hacı Mahmud Mahallesi'nden geldi" kaydı düşülmüştür.[296] Yine Uğurlu Mahallesi'nde sâkin olan 25 yaşındaki Muytab Haçador ile oğulları 5 yaşındaki Agob ve 1 yaşındaki Agob için; "İnseri Mahallesi'ne taşındı" kaydı mevcuttur. Nitekim Haçador ve ailesinin bu geçişleri daha sonra; "Amed an-mahalle-i Uğurlu der-sene 1248", yani "1832'de Uğurlu Mahallesi'nden geldi" şeklinde kayda geçmiştir.[297]

Niğde'deki gayrimüslimlerin dışarıyla ilgili, yani sancak veya kaza dışına/dışından olan hareketlenmeleri de söz konusudur: Zenge Köyü'nde sâkin olan 35 yaşındaki Tüccar Benyat'ın sayım anında, 1830'da Mısır'da olduğu kaydedilmiştir. Yine Zenge Köyü'nde sâkin olan 35 yaşındaki Şerbetci Simyon'un sayım anında, 1830'da Mısır'da olduğu kaydedilmiştir.[298] İnseri Mahallesi'nde sâkin olan 45 yaşındaki Şaraphaneci Filibos'un oğlu 17 yaşındaki Yevakim sayım anında İstanbul'daydı. Yevakim, 1831'de İstanbul'dan gelmiş 1832/1833'te de tekrar İstanbul'a gitmiştir. Yine Filibos'un da sayım anında İstanbul'da bulunması oğlu Yevakim ile beraber geldiklerini düşündürmektedir.[299] Yine İnseri Mahallesi'nde sâkin olan Bekri Şaşıoğlu Agob'un eniştesi 35 yaşındaki Manik'in 7 Eylül 1832'de Ereğli'den geldiği kayıtlıdır. Karaca Mahallesi'nde sâkin olan 41 yaşındaki Çulha Yorgi oğlu Mina'nın 1831'de Kıbrıs'a gittiği kayıtlıdır. Yine Karaca Mahallesi'nde sâkin olan 55 yaşındaki Tüccar Petro'nun oğlu 19 yaşındaki Hristo'nun sayım anında İstanbul olduğu 1832'de ise geri döndüğü kayıtlıdır. Anlaşılan Hristo 1830'da İstanbul'a gitmiş olmakla birlikte 1832'de sâkini olduğu Karaca Mahallesi'ne geri gelmiştir.[300] Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan Mahallesi'nde sâkin olan 65 yaşındaki Tüccar Nikola'nın torunu 17 yaşındaki Nikola'nın 1831'de Kayseri'ye gittiği kayda alınmıştır. Diğer torunu, 5

[296] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 69.
[297] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 71, 72.
[298] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 25.
[299] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 71.
[300] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 72.

yaşındaki Avran'ın ise 10 Eylül 1831'de Karaman'a gittiği kaydedilmiştir.[301] Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan Mahallesi'nde sâkin olan 55 yaşındaki Bakkal İsa'nın 29 Kasım 1831'de Kudüs-i Şerif'e gittiği kaydedilmiştir.[302] Yine Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan Mahallesi'nde sâkin olan 43 yaşındaki Tüccar Agasimo 13 Kasım 1831'de Kayseri'ye gitmiştir.[303] Benzer şekilde Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan Mahallesi'nde sâkin olan 60 yaşındaki Çulha/Amelmande Vasilyos 1830'da Konya'ya gitmişti. Taife-i Eramine başlığı altında kaydedilmiş olan 51 yaşındaki İstavri ile oğulları 25 yaşındaki Lazari, 7 yaşındaki Eftim, Orasti (?) ve Toma (tevellüd) ise Aksaray Kazası'ndaki Helvadere Köyü'nden gelmişlerdi. Bu kaydın üzerindeki; Mahalle-i Küçük Zimmiyyan ifadesi bu kişilerin Helvadere Köyü'nden Küçük Zimmiyyan Mahallesi'ne taşındıklarını göstermektedir.[304] Yukarıda verilen bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

1830'da Niğde'deki (Bereketli Madeni reayası ile Bor reayası) gayrimüslim nüfusun özellikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Buna göre; 1830'da Niğde'de gayrimüslim nüfus toplam nüfustan 5727 kişiyi (%69'unu) oluşturmaktaydı. Niğde'nin 5727 kişilik gayrimüslim nüfusunun 4648'i (%81'i) Bereketli Madeni ve tâbi köylerde, 1079'u (%19'u) ise Bor mahalle ve madenlerinde ikâmet etmekteydi. Niğde'deki gayrimüslim nüfusun en önemli kısmı tarım ve hayvacılık ile meşgul olup, bunları, esnaf ve zanaatkarlık, tüccarlık, dinî hizmetlilik, idarecilik-yöneticilik ve ilmiye alanında faaliyet gösterenler takip etmekteydi. Genel bir değerlendirme yapıldığında, 1830 yılında Niğde gayrimüslimlerinin şehir dışına olan hareketlenmelerinin ekseriyetle İstanbul ile Kayseri, Konya, Karaman gibi çevre şehirlerin üzerine olduğu görülür. Benzer şekilde şehir dışından Niğde'ye olan hareketlenmelerin de Aksaray, Ereğli gibi çevre yerleşimler ile İstanbul üzerinden olduğu görülmektedir. Bunların dışında elbette gidilen farklı yerler de mevcuttur. Bunlar içinde Kıbrıs, Mısır ve Kudüs belirtilebilir. Niğde'nin kendi mahalle ve köyleri arasındaki dâhilî ölçekteki yer değiştirme hareketleri sıklıkla görülmekte olup, bu hareketlerin geçim ekonomisi bağlamında "iş aramak" merkezli olduğu veya akrabalar yanında toplanma eğiliminden kaynaklandığı söylenebilir.[305] Bunların dışında Niğde'de sâkin gayrimüslimlerden nereye gittiği belli olmayan veya belirtilmeyenlerin de varlığı söz konusudur. Neticede Niğde'deki gayrimüslim nüfusun hareketlenmelerinin kişilerin

[301] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 73.
[302] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 75.
[303] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 75.
[304] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 78.
[305] Ayrıntısı için bk. Aygün, *age,* C: 1, s. 31, 34 ve 207-224.

mesleklerinden hareketle; genelde mesleklerini icra etmek, ticaret yapmak ve mevsimlik işlerde çalışmak (tarım işçiliği gibi), amacıyla olduğu söylenebilir. Ayrıca gidelen yerler arasında Kudüs'ün dahi bulunması, dinî maksatlı yolculukların varlığını açığa çıkarmaktadır.

2.2.5. Aksaray

Aksaray Sancağı'nın ilk idârî taksimatı 1476 tarihlidir. Karaman Eyaleti'nin bu ilk vakıf defterine göre: Aksaray vilayet olarak kaydedilmişken, Koçhisar için herhangi bir şey yazılmamıştır. Buradaki vilayet teriminin hem sancak hem de kaza anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. 1483 tarihli Karaman Eyaleti ikinci vakıf defterinde Aksaray ve Koçhisar ayrı ayrı birer kaza olarak zikredilmiştir. Karaman Eyaleti'nde "kazâ" terimi ilk defa bu defterde kullanılmıştır. Bir önceki vakıf defterinde olduğu gibi bunda da Aksaray Sancağı'nın nahiyeleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.[306] 1500 tarihinde Aksaray Sancağı, ilk defa kaza, nahiye ve köylere ayrılarak yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. 1500 Tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne göre, Aksaray Livası'nın kazaları Aksaray ve Koçhisar'dır. 1530'da ise kazalara Ereğli de dahil olmuştur.[307] 1516 tarihli, tımar defterinde, Aksaray kayıtları "Kazâ-i Aksaray tâbi-i Karaman" şeklinde başladıktan sonra ayrı bir başlık halinde "Liva-i Aksaray" kaydı görülmektedir. Aksaray için "liva" terimi ilk defa bu defterde geçmektedir. Ancak bundan önce de Aksaray'ın liva/sancak olduğu bilinen bir gerçektir.[308] Sancaklık statüsünü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da koruyan Aksaray'ın bu yüzyıllarda kazaları; Aksaray, Eyyubili ve Koçhisar idi.[309] Bu yapılanma önemli değişiklik göstermeden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir.[310]

Yapılan araştırmalara göre Aksaray'da 1500'lerde 5000 civarında; aynı yüzyıl sonlarında (1584) da 9500 kişi kadar bir nüfusun varlığı söz konusudur. 1600 ve 1700'lü yıllarda nüfusun 10.000 kişi kadar olduğu tahmin edilebilir. Şehir, Osmanlı Dönemi'nde yapılan 1501 tarihli tahrire göre 5000-5500 civarında Türk nüfusa sahipti. Şehrin nüfusu 1525'te yine 5000 dolayında iken 1584'te 9500'e çıkmıştır. XVI. yüzyıla ait tahrirlerde yer alan

[306] Yörük, *age*, s. 32.
[307] Mustafa Bay, *Salnamelerde Aksaray*, T.C. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Yeni Aksaray Basın Yayın, Aksaray 2013, s. 45.
[308] Yörük, *age*, s. 33.
[309] Bilge, agm, s. 58.
[310] Aygün, *age*, C: 1, s. 120.

şahısların nisbelerinden, daha çok yakın çevredeki merkezlerin ve aşiretlerin iskânına[311] sahne olduğu anlaşılan Aksaray'ın 1501'de otuz altı, 1525'te otuz yedi, 1584'te kırk bir, XVII. yüzyılda ise otuz iki mahallesi vardı. Mahalle adlarından, şehirdeki yerleşmenin önceleri kale içinde iken nüfusun artması sonucu zamanla kale dışına doğru yayıldığı anlaşılmaktadır.[312] XVII ve XVIII. yüzyıllarda, muhtemelen, bu 10.000 kişilik nüfusunu koruyan Aksaray'ın KVS'nde, mahalle ve köylerindeki İslam ve Hristiyan nüfusu toplamda şu şekilde verilmiştir: 1868'de 24.988[313] olan nüfus 1870 yılına kadar aynı kalmış, 1874'te 25.905[314] olarak kaydedilen nüfus 1879 yılına kadar bu şekilde devam etmekle birlikte[315] 1879'da 24.241[316], 1883'te ise 23.074 (21.497'si İslam, 1366'sı Rum ve 211'i Ermeni olmak üzere) olarak verilmiştir.[317] Şehrin 1927'de gerçekleştirilen nüfus sayımı kapsamında, bir başka ifadeyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu 7339 olarak tespit edilmiştir.[318]

Konumuz olan 1830 nüfusuna gelince; 1830-1845 yıllarına ait nüfus bilgileri Necmettin Aygün tarafından çalışılmıştır. Aygün'ün mezkûr çalışmasına dayalı göre 1830'larda Aksaray'ın nüfus bilgilerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Buna göre, 1830'da Aksaray Sancağı'nda toplam 8948 erkek nüfus yaşamaktaydı. Buna aynı sayıda var olduğu tahmin edilen kadın nüfus da eklendiğinde Aksaray Sancağı'nın toplamda 17.896 kişiden oluşan bir nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusun 7894'ü (%88'i) Aksaray Kazası'nda; geri kalanı da Aksaray'a bağlı olan diğer iki kazada; Eyyübili (220'si ya da %3'ü) ile Koçhisar'da (834'ü ya da %9'u) nüfus kaydına girmişti.[319] 1834'te Aksaray Sancağı'nın erkek nüfusu %15,24 oranında artış göstererek 10.312 erkeğe (20.624 erkek + kadın) ulaşmış olup 1836'da sancağın erkek nüfusu, 1834'e göre %4,08 oranında artış göstererek 10.733

[311] Konar-göçer toplulukların Orta Anadolu'ya yerleşimleri hakkında bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 123-130.
[312] İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, C: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 291. 1520-1530'larda 204 köy ve 303 mezrâası bulunan, % 2'si Hristiyan olan yaklaşık 40 bin nüfusun yaşadığı Aksaray Sancağı'nın yıllık geliri 1.142.693 akça idi. Aynı yıllarda Aksaray şehrinin 37 mahallede ikâmet eden 5000 kişi kadar olan nüfusu, 1584'te yaklaşık 9500 kişiye ulaştı. Bk. Bilge, agm, s. 57. Şahin, Aksaray'ın nüfusunu (burada kastedilen Aksaray şehir merkezinin nüfusu olmalıdır zira Aksaray Sancağı veya coğrafyasının nüfusunun daha fazla olduğu ilerde anlaşılacaktır) 1837 yılı için 3000-3500 olarak verirken, XIX. yüzyıl sonlarına doğru mevcut nüfusun ancak 4000-5000'e yükselebildiğini belirtmiştir. Bk. Şahin, agm, C: 2, s. 291.
[313] *H.1285/M.1868 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 1, s. 96.
[314] *H.1291/M.1874 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 7, s. 174.
[315] Bk. *H.1292/M.1875 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 8, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2009, s. 174, *H.1293/M.1876 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C: 9, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011, s. 146, *H.1294/M.1877 KVS*, C: 10, s. 154 ve *H.1295/M.1878 KVS*, C: 11, s. 155.
[316] *H.1296/M.1879 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C.12, s. 140.
[317] *H.1300/M.1883 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi*, C.16, s. 228.
[318] Şahin, agm, C: 2, s. 292.
[319] Aygün, *age*, C: 1, s. 17.

erkeğe (21.466 erkek + kadın) çıkmıştır[320] (Bk. Tablo 4). 1836'da Aksaray Sancağı'nın sahip olduğu 10.733 erkek nüfusun 9563'ü (%89,09'u) Aksaray Kazası'nda; geri kalanı (yaklaşık %11'i) da diğer iki kazada sâkindi.[321] 1844'te gerçekleştirilen nüfus sayımına göre ise Aksaray'da gayrimüslim vatandaşlar ile birlikte 11.103 nefer/erkek nüfus mevcuttu.[322] Dolayısıyla 1830-1844 yılları arasında Aksaray Sancağı nüfusu, kadınlar ile birlikte yaklaşık 18.000 ile 22.206 kişi arasında bir yekûn tutmaktaydı. Bu nüfusa idârî açıdan Aksaray'a bağlı olmayan, ancak Aksaray sahasında meskûn olan konar-göçer menşeli topluluklar dâhil değildir. Konar-göçerlerin eklenmesiyle beraber mevcut nüfus yaklaşık iki katına çıkmaktaydı. Konar-göçer menşeli nüfus hesaba katıldığında ise Aksaray coğrafyasında, mesela 1834'te, 18.705 erkek (37.410 erkek + kadın) nüfusun yaşamakta olduğu görülmektedir.[323] Bu itibarla, Aksaray coğrafyasında, neredeyse Aksaray Sancağı nüfusuna eş derecede konar-göçer nüfusun yaşaması söz konusudur.

Tablo 4: Aksaray Sancağı (Aksaray+Eyyubili+Koçhisar) Nüfusu (1830-1836)[324]

Kaza	Mahalle/Köy	1830 Nüfusu		1834 Nüfusu		Doğan-Ölen 1834-1836		1836 Nüfusu	
		Erkek	Erkek + Kadın	Erkek	Erkek + Kadın	Doğan	Ölen	Erkek	Erkek + Kadın
Aksaray Kazası Mahalleleri -Toplam		**2542**	**5084**	**2939**	**5878**	**162**	**101**	**3014**	**6028**
Aksaray Kazası Kırsalı-Toplam		**5352**	**10.704**	**6241**	**12.482**	**317**	**164**	**6549**	**13.098**
Aksaray Kazası-Toplam		**7894**	**15.788**	**9180**	**18.360**	**479**	**265**	**9563**	**19.126**
Eyyubili Kazası-Toplam		**220**	**440**	**210**	**420**	**10**	**9**	**211**	**422**
Koçhisar Kazası-Toplam		**834**	**1668**	**922**	**1844**	**62**	**31**	**959**	**1918**
Aksaray Sancağı Geneli-Toplam		**8948**	**17.896**	**10.312**	**20.624**	**551**	**305**	**10.733**	**21.466**
Konar-Göçer Menşeli Aşiretler-Toplam				**8393**	**16.786**	-	-	-	-
Aksaray Coğrafyası Geneli-Toplam				**18.705**	**37.410**	-	-	-	-

[320] 1830-1836 yılları arasında sancak nüfusunda görülen kısmî artış sadece doğum veya ölümlere dayalı normal gelişmelerden değil; sancak dışından gelen göçlerin yanısıra 1834 yoklamasında Ekecik nüfusunun 1830'daki ilk genel sayıma göre çok daha düzenli şekilde kayıt altına alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarz etkenler neticesinde Aksaray'da 1830-34 yılları arasında, yani dört yıl gibi kısa bir sürede nüfus %15,24 oranında artmıştır. Bu durumda Aksaray'da 1830'larda yıllık nüfus artış oranı %3,81'dir. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 18.
[321] Aygün, *age*, C: 1, s. 25.
[322] *BOA. NFS.d. 3499*, s.152'den naklen Aygün, *age*, C: 1, s. 18.
[323] Aygün, *age*, C: 1, s. 25.
[324] Tablonun ayrıntısı için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 18-22.

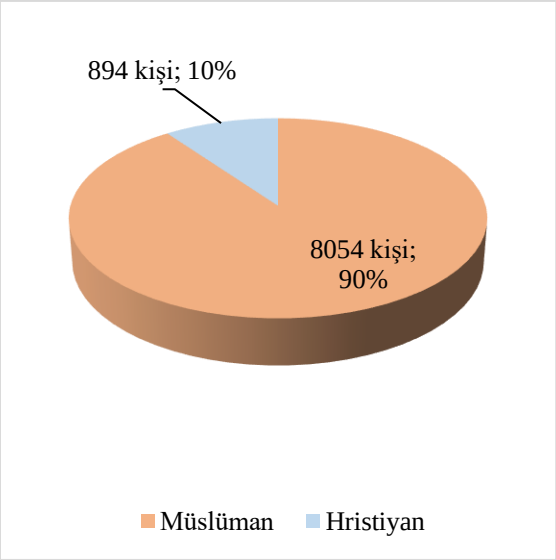
Aksaray Sancağı ezici oranda Müslüman nüfustan oluşmaktaydı (Bk. Grafik 24, 25). Sancakta sınırlı sayıda Hristiyan vatandaşlar da sâkindi.[325] Aksaray Sancağı'nda Koçhisar ve Eyyübili kazalarında ise Hristiyan nüfus mevcut değildir (Bk. Tablo 5). Hristiyan vatandaşlar Aksaray Sancağı'nda sadece Aksaray Kazası'nın şehir merkezi ile Gerveli (Güzelyurt) ve çevresinde yer alan birkaç köyde sâkindirler. 1830'da Aksaray'da toplam 894 gayrimüslim erkek mevcuttu. 1834'teki nüfus yoklamalarına göre kırsalıyla birlikte Aksaray Sancağı'nda sadece 817 hristiyan erkek nüfus ikâmet etmekteydi. 817 erkeğin 49'u merkezdeki mahallelerde (bunların tamamı 13 hane olup Ermeni aslındandır); 768'i ise Gerveli'de olmak üzere çevre köylerde yaşamaktaydılar (bunlar ise Rumdur). 1836'da ise Aksaray Sancağı'nda yaşayan hristiyan erkek vatandaşların sayısı 945 erkek nüfusa çıkmıştır. Bu sayının 55'i Aksaray şehir merkezinde; geri kalan 890'ı ise kırsalda sâkindi (Bk. Tablo 5). 1844'teki sayımda Aksaray Sancağı genelindeki gayrimüslim erkek sayısı toplam 973 idi. Bunun 92 neferi Aksaray merkezinde; 881'i ise Aksaray kırsalında meskûn idiler. Buna göre, mesela 1830'da Aksaray Sancağı'nda sâkin nüfusun %9,99'u gayrimüslim Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. 1836'da Aksaray Sancağı'nda sâkin hristiyan nüfus, Aksaray'ın toplam nüfusunun ancak %8,80'ini oluşturmaktaydı. Bu durumda sancağın ekseriyeti, yani %92 oranla Müslüman vatandaşlardan oluşmaktaydı. Aksaray'daki konar-göçer menşeli topluluklar da nüfusa eklendiğinde, mesela 1834'te, Aksaray'ın gayrimüslimlerinin Aksaray'ın toplam nüfusu içindeki yeri %4,36'ya gerilemekte; geri kalanı (yaklaşık %95'i) ise Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Hepsi Ermeni aslından olan Hristiyanlar merkezde yer alan 27 mahallenin sadece üçünde oturmaktaydılar. Bunlar Tarhacı, Zencirli ve Deveciyan mahalleleri idi. Bu mahalleler homojen yapıda olmayıp, aynı mahallelerde hristiyan nüfusun birkaç katı olacak şekilde Müslüman vatandaşlar da oturmaktaydı.[326] Mesela; 1830 nüfus sayımına göre Deveciyan Mahallesi'nde 6 erkek gayrimüslim Ermeni nüfusa karşın 66 erkek Müslüman nüfus sâkindi. 1844 yılında Aksaray Sancağı'nın %91,25'i Müslüman, %8,75'i ise gayrimüslim Rum ve Ermenilerden

[325] 1470'lerde, Aksaray'ın Osmanoğulları idaresine girdiği günlerde Aksaray şehir merkezinde gayrimüslim nüfus sâkin değildi. Bu durum, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (1156-1192) Aksaray'ı yeniden inşa sürecinde, şehre kötü insanların yanında Ermeni ve Rumları da almamasından kaynaklandığı rivayet edilmektedir. Bk. Osman Turan, *Türkiye*, İstanbul 1993, s.233'ten naklen Yörük, *age*, s. 48. İlerleyen yıllarda, muhtemel esnaf ve tüccara mebni ihtiyaçtan kaynaklı, Ermenilerin şehir merkezine yerleşmeleri söz konusudur. 1830'lara tarihli nüfus defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, 1830'larda Aksaray'da meskûn olan Ermeniler, daha ziyade Kayseri ve Nevşehir menşelidir. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 22, dipnot 67. Aksaray'da gayrimüslim nüfusun oldukça sınırlı kalması, Orta Anadolu coğrafyasında, daha 1500'lerde, yerli hristiyanların İslamlaşma sürecini tamamlama aşamasına gelmeleriyle (nüfuslarının yerli ahalinin neredeyse %5'lerine kadar gerilemesiyle) ilgisi olduğu düşünülmektedir. Bk. Yörük, *age*, s. 48.

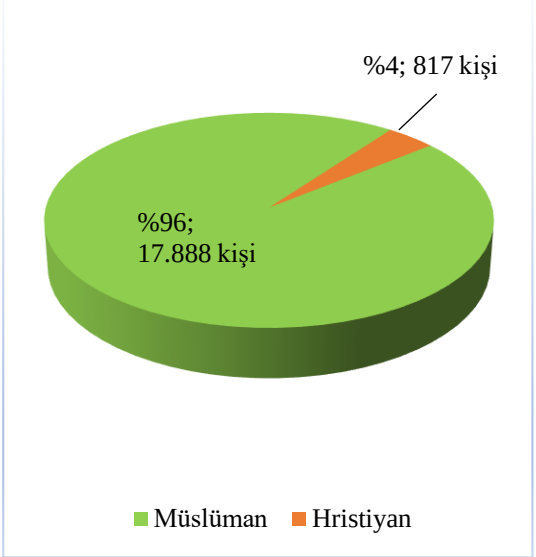
[326] Aygün, *age*, C: 1, s. 22, 23.

oluşmaktaydı. Aksaray Sancağı nüfusunun 2731'i ya da %24,59'u Aksaray Kazası (Kasabası) merkezinde, 8372'si ya da %75,41'i ise Aksaray Sancağı kırsalında ikâmet etmekteydi.[327]

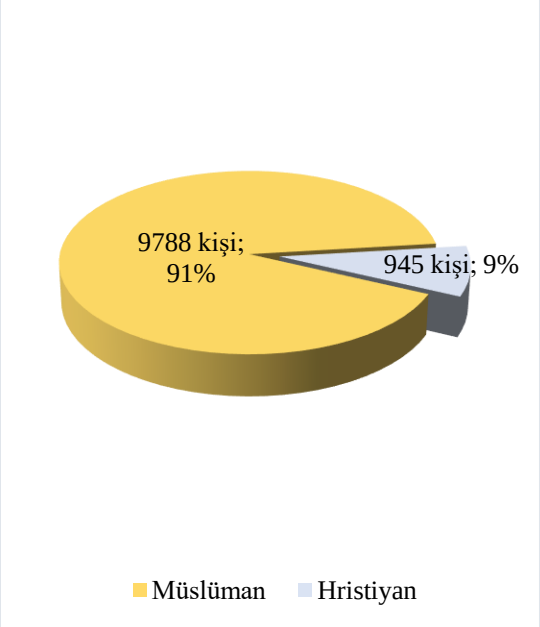
Grafik 24: Aksaray Sancağının Dinî Görünümü -1830 (Konar-Göçer Menşeli Köyler Hariç)[328]

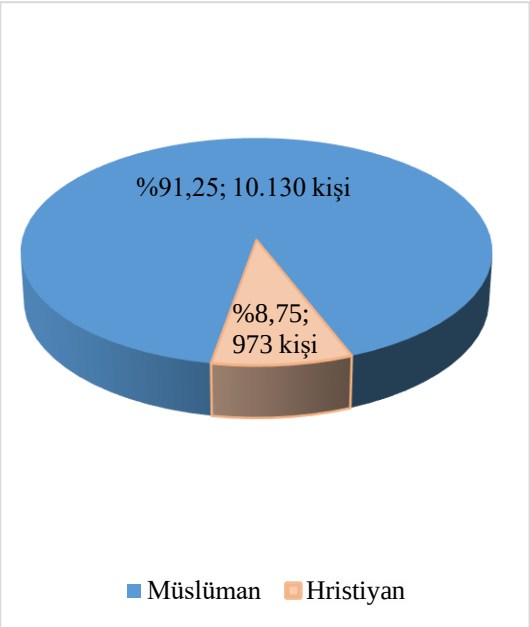

Grafik 25: Aksaray Coğrafyasının Dinî Görünümü - 1834 (Konar-Göçer Menşeli Köyler İle Birlikte)[329]

Grafik 26: Aksaray Nüfusunun Dinî Görünümü -1836 (Konar-Göçer Menşeli Köyler Hariç)

Grafik 27: Aksaray Sancağının Dinî Görünümü -1844 (Konar-Göçer Menşeli Köyler Hariç)

[327] Aygün, *age*, C: 1, s. 26.
[328] Grafik Aygün'ün eserindeki verilere dayalı olarak yapılmıştır. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 23.
[329] Grafik 25, 26 ve 27 için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 26.

1830'lara tarihli nüfus sayımlarına göre Aksaraylı Hristiyan vatandaşlar esasen köylerde ekseriyet teşkil etmekteydiler. Bu köyler Gerveli, Seferihisar, Harvatala ve Genetala'dan ibaret olan dört köydü. Mesela 1834'te Gerveli Köyü'nde 540 Hristiyan erkeğe karşılık 190 Müslüman erkek, Seferihisar Köyü'nde 108 Hristiyan erkeğe karşılık 14 Müslüman erkek, Harvatala Köyü'nde 98 Hristiyan erkek vatandaşa karşılık 237 Müslüman erkek ve Genetala Köyü'nde ise 22 Hristiyan erkeğe karşılık 30 Müslüman erkek nüfus meskûn idi. Bu durumda bahsi geçen bu dört köyün hem Müslüman hem de Hristiyanların bir arada (aynı köyde ancak farklı mahallelerde) yaşadıkları köyler oldukları; Harvatala'da Müslüman nüfus ekseriyeti teşkil etmekle birlikte, Gerveli ve Seferihisar köylerinde ise Hristiyan nüfusun çoğunluğu teşkil etmesi söz konusudur (Bk. Tablo 8). Bu köyler içerisinde Seferihisar (Sivrihisar) Köyü'nün 1830'larda ilk kez Müslüman yerleşimine açıldığı nüfus defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim 3489 numaralı Aksaray nüfus defterinde Seferihisar Köyü'nün Müslüman ahalisinin üç haneden ibaret 14 erkek nüfus oldukları ve bu üç hanenin de 14 Haziran 1832'de Niğde Kazası'ndan gelerek köye yerleştirildikleri kayıtlıdır.[330] Böylece bir Hristiyan köyü olan Seferihisar'a üç hane Müslümanın Niğde'den gelip yerleşmesiyle Seferihisar (Sivrihisar) Köyü'ne Müslüman ahalinin yerleşme ve mezkûr köyün İslamlaşma süreci başlamıştır.[331]

Tablo 5: Aksaray'a Bağlı Kazalardaki Hristiyan Nüfus (1830-1836) [332]

Kaza	**1830 Nüfusu**		**1834 Nüfusu**		**1836 Nüfusu**	
	Erkek	Erkek + Kadın	Erkek	Erkek + Kadın	Erkek	Erkek + Kadın
Aksaray (Merkez Mahalleleri)	41	82	49	98	55	110
Aksaray (Kırsal)	853	1706	768	1536	890	1780
Eyyubili	-	-	-	-	-	-
Koçhisar	-	-	-	-	-	-
Toplam	**894**	**1788**	**817**	**1634**	**945**	**1890**

[330] *BOA. NFS.d. 3489*, vrk. 45'ten naklen Aygün, *age*, C: 1, s. 27.
[331] Aygün, *age*, C: 1, s. 27.
[332] Tablo için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 23.

Tablo 6: Aksaray'a Bağlı Kazalardaki Müslüman Nüfus (1830-1836)[333]						
Kaza	**1830 Nüfusu**		**1834 Nüfusu**		**1836 Nüfusu**	
	Erkek	Erkek + Kadın	Erkek	Erkek + Kadın	Erkek	Erkek + Kadın
Aksaray	7000	14.000	8363	16.726	8618	17.236
Eyyubili	220	440	210	420	211	422
Koçhisar	834	1668	922	1844	959	1918
Toplam	**8054**	**16.108**	**9495**	**18.990**	**9788**	**19.576**

Tablo 7: Aksaray Coğrafyasında Sâkin Hristiyan Nüfusun Mahalle ve Köylere Göre Dağılımı (1830-1836) [334]							
Kaza	**Mahalle/Köy**	**1830 Nüfusu**		**1834 Nüfusu**		**1836 Nüfusu**	
		Erkek	**Erkek + Kadın**	**Erkek**	**Erkek + Kadın**	**Erkek**	**Erkek + Kadın**
Aksaray	Deveciyan Mah.	6	12	7	14	7	14
Aksaray	Zencirli Mah.	10	20	12	24	17	34
Aksaray	Tarhacı Mah.	25	50	30	60	31	62
Aksaray	Seferihisar Köyü	120	240	108	216	108	216
Aksaray	Harvatala Köyü	138	276	98	196	204	408
Aksaray	Gerveli Köyü	565	1130	540	1080	555	1110
Aksaray	Genetala Köyü	30	60	22	44	23	46
Eyyubili	-	-	-	-	-	-	-
Koçhisar	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	**894**	**1788**	**817**	**1634**	**945**	**1890**

[333] Tablo için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 23.
[334] Tablo için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 24.

Tablo 8: Aksaray'da Müslüman ve Hristiyan Nüfusun Bir Arada/Yan Yana Sâkin Oldukları Mahalle ve Köyler İle Bu Yerleşimlerin Nüfusu (1830-1836)[335]							
Kaza	**Mahalle/Köy**	**1830 Nüfusu**		**1834 Nüfusu**		**1836 Nüfusu**	
		Erkek	**Erkek + Kadın**	**Erkek**	**Erkek + Kadın**	**Erkek**	**Erkek + Kadın**
Aksaray	Deveciyan Mah-Müslüman	66	132	80	160	77	154
Aksaray	Deveciyan Mah-Hristiyan	6	12	7	14	7	14
Aksaray	Zencirli Mah-Müslüman	36	72	37	74	42	84
Aksaray	Zencirli Mah-Hristiyan	10	20	12	24	17	34
Aksaray	Tarhacı Mah-Müslüman	53	106	50	100	54	108
Aksaray	Tarhacı Mah-Hristiyan	25	50	30	60	31	62
Aksaray	Seferihisar Köyü-Müslüman	-	-	14	28	13	26
Aksaray	Seferihisar Köyü-Hristiyan	120	240	108	216	108	216
Aksaray	Harvatala Köyü-Müslüman	233	466	237	474	244	488
Aksaray	Harvatala Köyü-Hristiyan	138	276	98	196	204	408
Aksaray	Gerveli Köyü-Müslüman	170	340	190	380	192	384
Aksaray	Gerveli Köyü-Hristiyan	565	1130	540	1080	555	1110
Aksaray	Genetala Köyü-Müslüman	25	50	30	60	30	60
Aksaray	Genetala Köyü-Hristiyan	30	60	22	44	23	46

1830 yılına tarihli nüfus sayımına göre Aksaray merkezdeki 27 mahallede 2542 erkek (5084 erkek + kadın); 1834'te ise %15,61 2939 erkek (5878 erkek + kadın) nüfus sâkindir. 1836 yılı ortalarına kadar mahallelerin nüfusu, 1830'daki ilk genel nüfus sayımına göre %18,56 artarak 3014 erkeğe (kadınlar ile birlikte 6028 kişiye) yükselmişti. Bu durumda mahallelerdeki yıllık nüfus artışının yaklaşık %3 ile %4 arasında değişiklik gösterdiği söylenebilir. Nüfus defterlerine göre, Aksaray nüfusunun sürekli bir artış hâlinde olduğu söylenebilir. Nüfus artışının süreklilik göstermesini Aygün şu şekilde izâh etmektedir: "Her altı ayda bir gerçekleştirilen nüfus yoklamalarının bir önceki yoklamaya göre daha itinâlı ve titiz olarak yapılmasıyla sayımdan kaçanlar ile sehven veya bilerek göz ardı edilenlerin tespit

[335] Tablo için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 24.

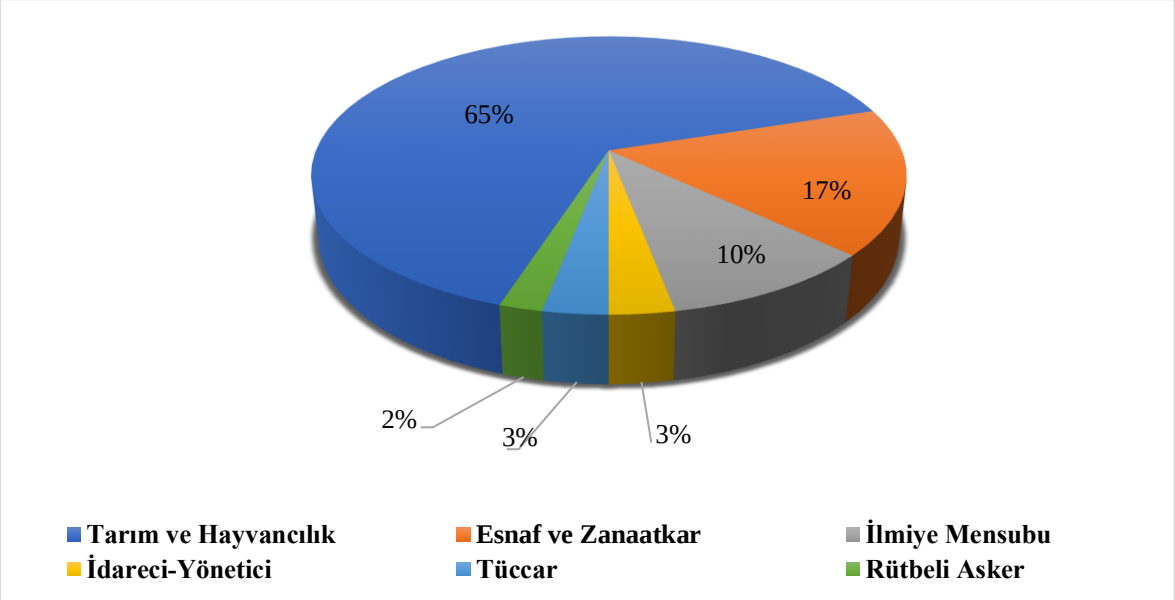
edilmesi, doğumların ölümlerden fazla olması ve meskûn mahallin göç almasının göç vermeye nazaran daha yoğun şekilde olmasının etkili olduğu söylenebilir." Bunlar ve sair sebepler neticesinde 1830'daki ilk sayımdan 1836 yılı ortalarına kadar geçen altı yılda Aksaray mahallelerinin nüfusu genelde sürekli artış göstermiştir.[336]

Tablo 9: Aksaray Nüfusunun Sayımlara Yansıyan Değişim Oranları (1830-1836)[337]

Kaza	Mahalle/Köy	1830 Nüfusu	1834 Nüfusu	Değişim Oranı %	1836 Nüfusu	Değişim Oranı% 1834'e Göre	Değişim Oranı% 1830'a Göre
Aksaray Mahalleleri-Toplam		**2542**	**2939**	**17,51**	**3014**	**2,55**	**18,56**
Aksaray Kırsalı-Toplam		**5352**	**6241**	**16,61**	**6549**	**4,93**	**22,36**
Eyyubili -Toplam		**220**	**210**	**-4,54**	**211**	**0,47**	**-4,09**
Koçhisar -Toplam		**834**	**922**	**10,55**	**959**	**4,01**	**12,58**
Genel-Toplam		**8948**	**10.312**	**14,24**	**10.733**	**4,08**	**19,94**

1830 yılında Aksaray'da meskûn Müslüman ahali arasında pekçok meslek icra edilmekteydi. İcra edilen bu mesleklerin iş kollarına göre dağılım oranları aşağıdaki grafikte (Grafik 28) gösterilmiştir.

Grafik 28: Aksaray Kasabasındaki Müslüman Hane Reislerinin Meşguliyetleri (1830)[338]

[336] Aygün, *age*, C: 1, s. 31.
[337] Tablo için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 36-38.
[338] Grafik için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 44.

1830 yılı sayımı olan BOA. NFS.d. 3556'da Aksaray gayrimüslimleri "Nefs-i Aksaray" başlığı adı altında kaydedilmiştir. Malûm olduğu üzere şehir veya kasaba, ziraî kıstasın yanında başka üretim faaliyetlerinin görüldüğü, hukukî bakımdan belirli bir statüye sahip toplanma merkezidir. Kadı ve mülkî, askerî idarecilerin bulunduğu Osmanlı şehri, tahrir defterlerinde "Nefs", "Kasaba", "Şehir" gibi isimlerle açıklanmıştır.[339] Osmanlıların taşradaki temel yönetim birimleri olan sancak, kaza ve nahiyelerin merkezleri genellikle şehir veya kasaba diye bilinirdi. Ancak bir merkezin şehir olarak nitelendirilmesiyle ilgili kesin bir kıstas mevcut değildir. Nitekim bazen köylerin de "nefs" olarak kaydedildiği bilinmektedir. Bu sebeple şehrin tanımlanmasında başta nüfus olmak üzere idârî fonksiyon ve ekonomik özellik gibi kıstaslar göz önüne alınmaktadır.[340] BOA. NFS.d. 3556'da "Nefs-i Aksaray" başlığı adı altında kayıtlı olan Aksaray gayrimüslimleri mahalle ve karye/köy başlık adları altında yazılarak ayrım gözetilmiştir. Bu açıdan şehri dar anlamıyla mahalle ve semtlere, kırsalı da dâhil edecek olursak geniş anlamıyla mahalle ve semtlerin yanında köylere ve bucaklara da ayırmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle dar anlamıyla şehir, ticaret ve sanat-zanaat erbabının ekseriyeti teşkil ettiği yerlerdir. Kırsalda ise üretim faaliyetlerinin büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu söylenebilir. BOA. NFS.d. 3556'da "Nefs-i Aksaray" başlığı adı altında kaydedilmiş olan ve Aksaray kasabası ile köylerinde meskûn olan gayrimüslimler şunlardır:

Mahalle-i Tarhacı Reayaları: Sonradan kaydedilen bir hane ile beraber toplam 10 (9+1) hanede 28 erkek gayrimüslim Ermeni nüfus mevcut olup, bunlardan 10'unun meslekleri kayıtlıdır. Bu kişilerden 2'si attar, 3'ü boyacı, 2'si tüfekçi ve bireri de çerçi, terzi, tütüncü (duhancı) idi.[341]

Mahalle-i Zencirli Reayaları: Çocuklarla beraber 5 hanede 13 erkek gayrimüslim Ermeni mevcut olup, bunlardan 6'sının meslekleri kayıtlıdır. Bu kişilerden 3'ü attar, 1'i kuyumcu, 1'i tâcir ve 1'i de seyis idi.

Mahalle-i Deveciyan Reayaları: 2 hanede 6 erkek gayrimüslim Ermeni meskûn olup, bunlardan 2'sinin mesleği kayıtlıdır. Bunlardan biri enfiyeci ve diğeri de kalcı idi.

Karye-i Harvatala Reayaları: Harvatala (Helvadere) Köyü'nde 30 hane mevcut olup, 4 tevellüd ile beraber toplam gayrimüslim nüfus 144 kişidir. Gayrimüslimlerden 34 kişi

[339] Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, s. 75.
[340] İlhan Şahin, "Şehir", *DİA*, C: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 446.
[341] Tarhacı, Zencirli ve Deveciyan mahalleleri için bk. *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 82, 83.

meslek sahibidir. Bunlar; 28 çiftçi, 1 tâcir, 2 rençber, 2 papaz ve 1 demirciden oluşmaktadır.[342]

Karye-i Gerveli Reayaları: Gerveli Köyü'nde sonradan kaydedilenler ile birlikte 207 (174+33) hanede 675 kişi kayıtlıdır. 24 kişi tevellüd ve 36 kişi mürd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde köyün gayrimüslim nüfusu 639 kişidir. Gayrimüslimlerden 151 kişi meslek sahibidir. Bunlar; 57 yağcı, 27 çömlekci, 2 bezirci, 1 pabuççu, 23 rençber, 4 tüccar, 7 bakkal, 7 timurci, 1 timurci çırağı, 1 eskici, 5 çerçi, 1 taşçı, 1 çırak, 7 papaz, 2 keşiş ve 5 çiftçiden oluşmaktadır. Ayrıca 1 hasta ve 2 başıboş kayıtlıdır.[343]

Karye-i Sivrihisar Reayaları: Köyde sonradan kaydedilenlerle beraber 33 (31+2) hane mevcut olup, 129 kişi kayıtlıdır. 13 kişi mürd ve 2 kişi tevellüd olarak kaydedilmiştir. Şu hâlde köyün gayrimüslim nüfusu 116 kişidir. Gayrimüslimlerden 29 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 11 rençber, 1 çırak, 1 papaz, 1 çoban, 13 çiftçi ve 2 yağcıdan ibarettir. Ayrıca 2 amelmande, 1 mecnun ve 1 yetim kayıtlıdır.[344]

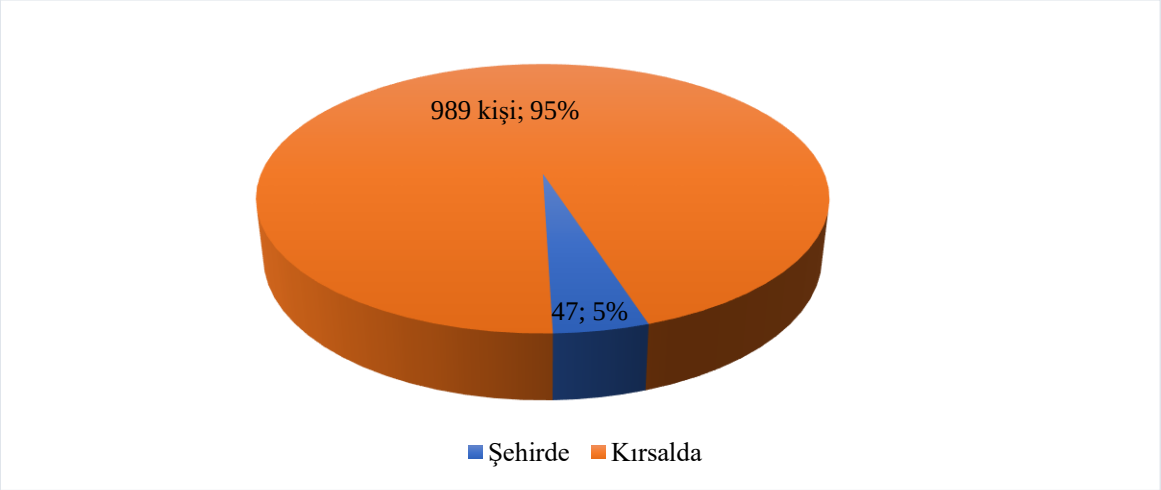
Karye-i Genetala Reayaları: Köyde sonradan kaydedilenler ile beraber 12 (8+4) hane mevcut olup, 41 kişi kayıtlıdır. 3 kişi tevellüd ve 5 kişi mürd olarak kayıtlıdır. Şu hâlde köyün gayrimüslim nüfusu 36 kişidir. Gayrimüslimlerden 10 kişi meslek sahibi olup, bunlar; 8 çiftçi, 1 çoban ve 1 çıraktan oluşmaktadır. Ayrıca 1 amelmande kayıtlıdır.[345]

2.2.5.a. Aksaray'daki Gayrimüslimlerin Mekâna ve Yaş Durumuna Göre Dağılımı İle Meslekleri

1830 yılı sayımı kapsamındaki BOA. NFS.d. 3556'ya göre kayıtlı olan 8349 erkek kişiden toplamda 1036'sı ya da genel nüfusun %12'si Aksaray gayrimüslimlerinden oluşmaktadır. Söz konusu nüfus defterindeki kayıtlardan Aksaray gayrimüslimlerinin mekâna göre dağılımı ve yaş özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Aksaray gayrimüslimlerinin mekâna göre dağılım ve yaş özelliklerinin birbirinden farklılık arzetmekte olduğu görülmektedir. Aksaray'daki 1036 gayrimüslim erkek nüfusun mekâna ve yaş gruplarına göre dağılımı şöyledir:

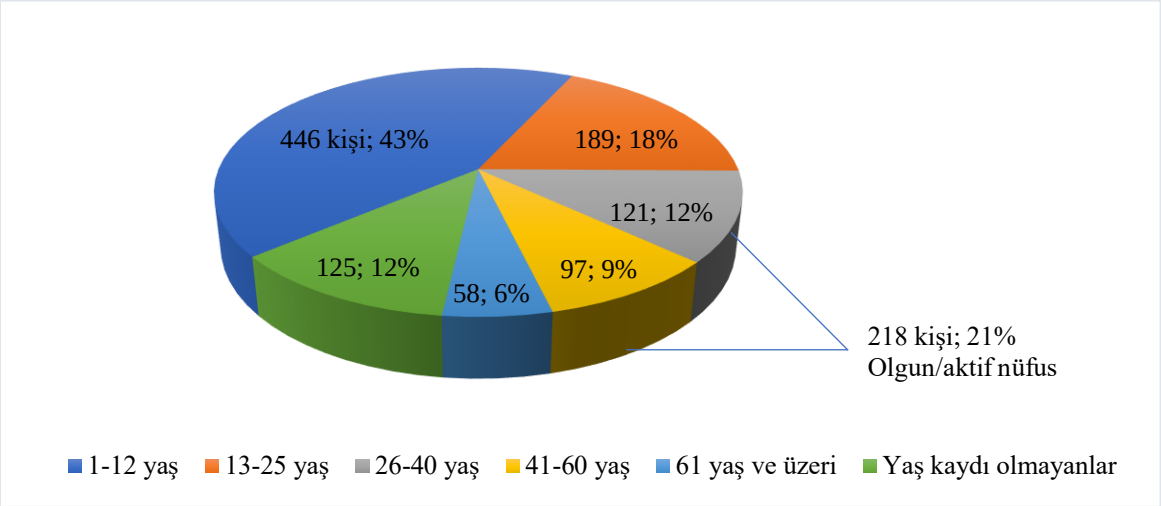
[342] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 83,84.
[343] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 84-89.
[344] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 89-90.
[345] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 90-91.

Grafik 29: Aksaray Gayrimüslimlerinin Mekâna Göre Dağılımı (1830)[346]

Grafik 29'daki oranları dikkate alarak şöyle bir yorumda bulunulabilir: Aksaray şehir merkezindeki Tarhacı, Zencirli ve Deveciyan mahallelerinde 47 kişi sâkindir. Aksaray kırsalındaki; Harvatala (Helvadere), Gerveli, Genetala ve Sivrihisar köylerinde ise 989 kişi sâkin olup, şehir merkezi ve köylerdeki gayrimüslim nüfusu oranlayarak kıyaslarsak bunların %5'i şehir merkezinde, %95'i de kırsalda (köylerde vb.) ikâmet etmektedir.

Grafik 30: Aksaray'daki Gayrimüslim Nüfusun Yaş Dağılımı (1830)

Grafik 30'da görüldüğü üzere Aksaray'da sâkin olan toplam 1036 gayrimüslim erkek nüfusun %43'ünü çocuk, %18'ini genç, %21'ini olgun (aktif)[347] ve %6'sını ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilen kimseler oluşturmaktaydı. Ayrıca %12'lik bir kısmın isimleri yazılı olduğu hâlde yaşları kayıtlı değildir. Ayrıca Aksaray gayrimüslimlerinden 103 kişi sabi ve

[346] Garfik 29 ve 30 için bk. *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 82-91.

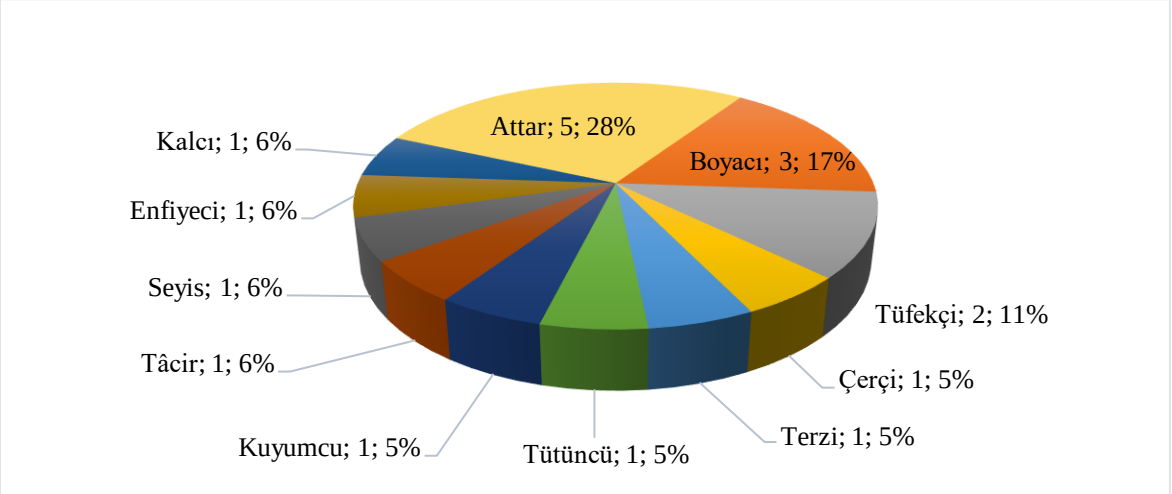
[347] Aktif nüfusa meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da dahil edecek olursak Aksaray gayrimüslimleri içinde aktif nüfus oranı 407 kişi; %39 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri 40 kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 447 kişi; %43 olmaktadır.

5 kişi şâbb-ı emred olarak kayıtlı görülmektedir. Bunları 1-12 ile 13-25 arası yaş gruplarına dâhil etmek mümkündür. Söz konusu yaş bilgilerinden hareketle Aksaray'da sâkin olan gayrimüslimlerin genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Aksaray'da meslek sahipleri hâricinde mesleği verilmeyen bazı kayıtlara da rastlanır. Kayıtlı bu kişiler 1036 mevcutlu genel Aksaray gayrimüslim nüfusu içinden 8 kişiyi ya da %1'lik kısmı oluştururlar. Bu gruptakileri alil tabir edilen doğuştan veya sonradan ortaya çıkmış olan durumdan kaynaklı özür sahibi kişiler, herhangi bir sebepten dolayı iş yapamaz durumda olan kişiler, kimi kimsesi olmayan (yetim, öksüz, başıboş vb.) kişiler, hasta olanlar ve benzerleri oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu kişilerin; 3'ünü (%37,5'ini) herhangi bir sebepten dolayı (yaşlılık vs.) iş yapamaz durumda olanları göstermek için kullanılan "amelmande" olarak kayıtlı kişiler, 2'sini (%25'ini) başıboş olarak kayıtlı kimseler, 1'ini (%12,5'ini) hasta, 1'ini (%12,5'ini) yetim ve 1'ini (%12,5'ini) ise aklî dengesi yerinde olmayan "mecnun" tabir edilen kimseler oluşturmaktaydı.[348]

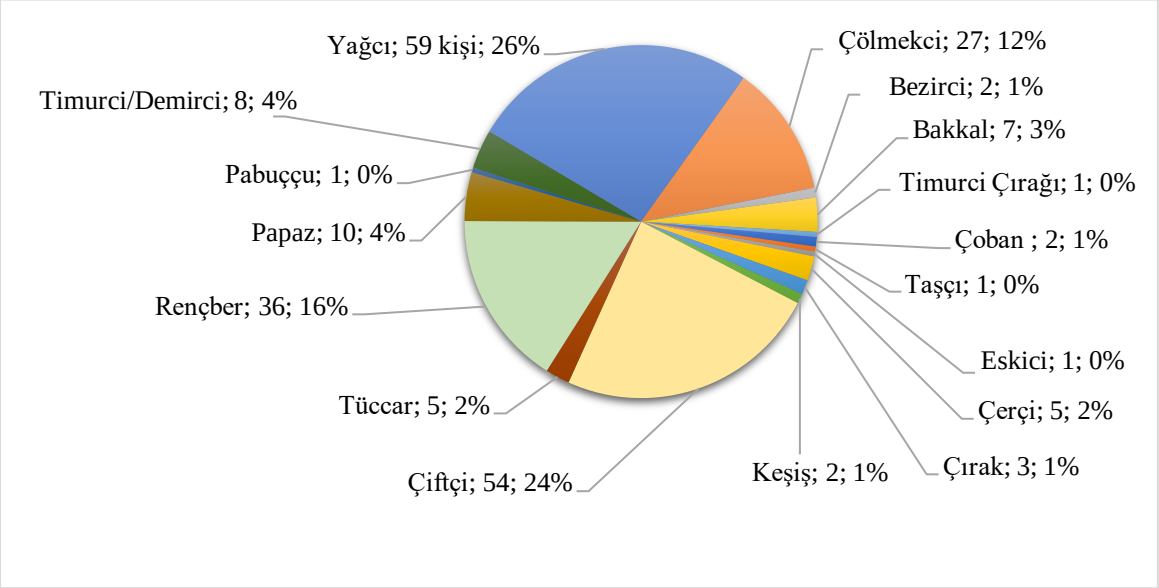
1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'daki kayıtlarda Aksaray gayrimüslimlerinin meşguliyetlerini görmek mümkündür. Buna göre, defterde Aksaray'da sâkin 1036 gayrimüslim erkek kişiden 242'si (%23'ü) meslek sahibidir. 1830 yılında Aksaraylı gayrimüslimlerden toplamda meslek sahibi 242 gayrimüslim erkek kişiden 224'ünün (%93'ünün) kırsalda, 18'inin (%7'sinin) şehir merkezinde sâkin olduğu görülmektedir.[349] Bunlardan şehir merkezinde meslek icra eden gayrimüslimler ile kırsalda yaşamakta olup, bir meslek sahibi olanların dağılımları aşağıdaki 31 ve 32 numaralı grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 31: Aksaray Merkezindeki Gayrimüslim Hane Reislerinin Meşguliyetleri (1830)[350]

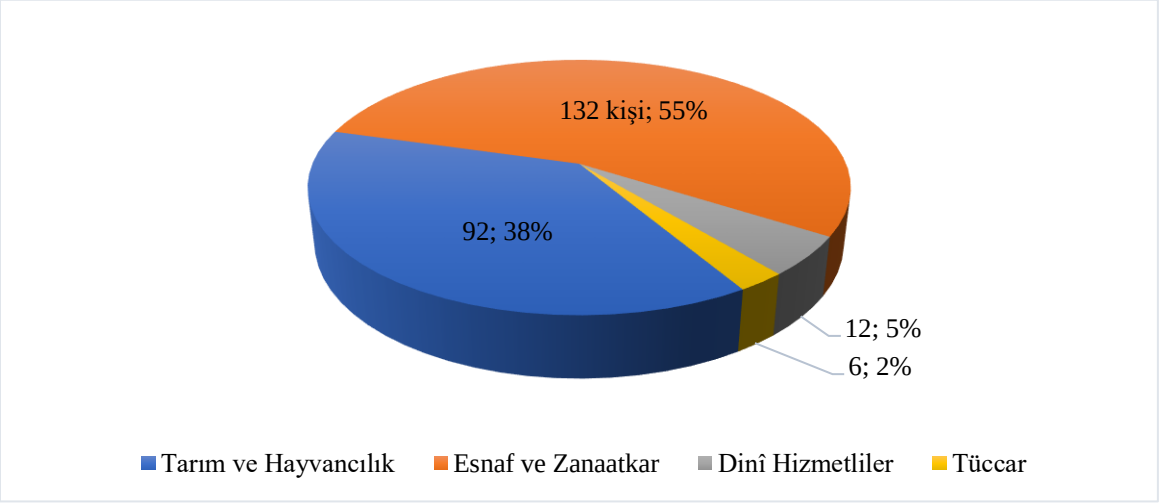

[348] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 83-91.
[349] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 82-91.
[350] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 82,83.

Grafik 32: Aksaray Kırsalında Meskûn Gayrimüslimlerin Meslekleri (1830)[351]

Grafik 31 ve 32 dikkate alınarak bir yorumlama yapıldığında şunlar ortaya çıkmaktadır: 1830'daki nüfus sayımında Aksaray şehir merkezinde ikâmet eden Ermeni gayrimüslimler 47 kişi olup, bunlardan 18'i (%38'i) meslek sahibidir. Bu durum Aksaray şehir merkezinde ikâmet eden Ermeni gayrimüslimlerin 1/3'ten fazlasının meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Aksaray kırsalında ikâmet eden 989 Rum gayrimüslim kişiden 224'ü (%23'ü) de meslek sahibidir. Bu durum, Aksaray kırsalında ikâmet eden Rum gayrimüslimlerin yaklaşık 1/4'inin meslek sahibi olduğunu göstermektedir. 1830'da Aksaray şehir merkezi ve kırsalındaki gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin icra ettikleri mesleklerin sektörel dağılımı aşağıda gösterilmiştir.

Grafik 33: Aksaray Gayrimüslimlerinden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı (1830)[352]

[351] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 83-91.
[352] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 82-91.

Aygün'ün belirttiği üzere 1830'larda attarlık, kuyumculuk ve sarraflık gibi yükte hafif pahada külliyetli sermaye gerektiren meslekler, Aksaray'ın Müslüman nüfusu arasında mevcut değildir.[353] Bununla birlikte, mesela 1830'da Aksaray Kasabası'nda sâkin Müslüman nüfusun %17'lik bir kısmı esnaf ve zanaatkarlıkla meşguldür. Yine bu tarihte Müslüman nüfusun %65'i tarım ve hayvancılık, %3'ü tüccar ve %15'lik bir kısmı da idareci, asker ve ilmiye sınıfı mensuplarıdır. Bu durumu gayrimüslimlerinki ile kıyaslayacak olursak; 1830 yılında Aksaray gayrimüslimlerinin esnaf ve zanaatkarlık kolunda üç katından biraz fazla üstünlükleri olduğu görülmektedir. Yine Aksaray gayrimüslimlerinin tarım ve hayvancılıkta Müslümanlardan pek de geri kalmadıklarını ifade edebiliriz. Bunun yanında ticarette her iki grubun müsavi olduğu görülmektedir (Bk. Grafik 28 ile 33'e).

2.2.5.b. Aksaray'daki Gayrimüslimlerin Nüfus Hareketleri

1830 yılı sayımını gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Aksaray'daki gayrimüslim nüfusun hareketlenmeleri dahilî, haricî ve nereye gittiği belli olmayan veya belirtilmeyenler olmak üzere üçe ayrılarak incelenebilir. Gittikleri yer belirtilmeyen, belli olmayan kişiler için "Reft be-diyar-ı ahar (başka bir diyara gitti)" şeklinde kayıtlar düşülmüştür. Bu şekilde Genetala Köyü'nde sâkin olan Körşanoğlu 30 yaşındaki Çiftçi Yevan'ın, 18 Eylül 1831'de yapılan yoklamaya göre bilinmeyen bir yere gittiği belirtilmiştir.[354] Diğer ikisine gelince: Aksaray'daki dâhilî hareketlenmelerin şehirde mevcut olan bir mahalleden diğerine veya bir köyden diğerine vb. şekillerde yapıldığı görülmektedir (Bk. Ek-II-). Aksaray'daki haricî hareketlenmelerin ise şehir dışından[355] veya şehirden dışarıya yapıldığını söyleyebiliriz (Bk. Ek-II-).

Bu münasebetle; Harvatala Köyü'nde sâkin olan Çiftçi Anastaş veled-i Peraş (60) için; "Reft be-kaza-i Sivrihisar, fi 5 Muharrem 1248" kaydı mevcuttur.[356] Anlaşılan Peraşoğlu 60 yaşındaki Çiftçi Anaştaş 4 Haziran 1832'de Sivrihisar Kazası'na gitmiştir. Sivrihisar, Aksaray'ın bir köyüdür. Genetala Köyü'nde sâkin olan Alagözoğlu Zanba (13) için; "Âmed be-Seferihisar be-hüccet-i yoklama der-sene 1247" kaydı mevcuttur.[357] Anlaşılan

[353] Aygün, *age*, C: 1, s. 45.
[354] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 90.
[355] *BOA. NFS.d. 3556*'ya göre 1830 yılında şehir dışından Aksaray gelen/göç eden gayrimüslim kişilerin kayıtları görülmezken 1844'te bu tarz hareketlenmeler söz konusudur. Bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 46.
[356] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 83.
[357] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 90.

Alagözoğlu 13 yaşındaki Zanba, 1831'deki nüfus yoklamasına göre kardeşi ile birlikte Seferihisar Köyü'nden gelmiştir.

Aksaray gayrimüslimlerinin hârice olan nüfus hareketlenmeleri şu şekilde belirtilebilir: Gerveli Köyü'nde sâkin olan 50 yaşındaki Tâcir Nikola 29 Haziran 1831'de İstanbul'a gitmiştir.[358] Yine Gerveli Köyü'nde sâkin olan 70 yaşındaki Yağcı Yorgi'nin oğlu 20 yaşındaki Abram için; "Deraliye'de, âmed 1249" kaydı mevcut[359] olup, anlaşılan sayım anında İstanbul'da olan Abram 1833'te Gerveli'ye geri dönmüştür. Abram'ın bu yolculuğunun ticarî maksatlı olabileceği akla gelmektedir. Zira Gerveli gayrimüslimlerinin yaptıkları kaşar peynirlerini Sırbistan ve Bulgaristan'daki mandıralara kadar göndererek sattıkları bilinmektedir.[360]

Başka bir örnek olarak Harvatala Köyü'nde sâkin olan Yevanoğlu Çiftçi Anastaş (?)'ın, 1831'deki yoklamaya göre 3 erkek kişi ile birlikte Niğde Kazası'na gittiği kayıtlıdır. Yine Harvatala Köyü'nde sâkin olan Peratmosoğlu 60 yaşındaki Çiftçi İstavri'nin 1831'de Bor Kazası'na gittiği kaydı düşülmüştür.[361] Niğde ve Bor'a giden kişilerin mesleklerinin çiftçi olması bunların mevsimlik işçi olarak gittiklerini düşündürmektedir. Gerveli Köyü'nde sâkin olan Kostandioğlu 60 yaşındaki Çerçi Mihail'in oğlu 25 yaşındaki Simyon'un 1833'te İstanbul'a gitmiştir.[362] Gerveli Köyü'nde sâkin olan Yevanoğlu Çömlekci[363] Senbel'in oğlu 20 yaşındaki Bilor'un 17 Şubat 1832'de Nevşehir Kazası'na gittiği belirtilmiştir.[364] Nevşehir'in topraktan eşya yapımında bugün dahi bilinen bir yer olması ve bunun yanında buraya giden kişinin çömlekci olması bu yolculuğun mesleği ile ilgili işlere bağlı olarak gerçekleştirildiğini gösterir niteliktedir. Yine Sivrihisar Köyü'nde sâkin olan Haralanpaoğlu 40 yaşındaki Yağcı Selastos'un oğlu Anderi/Andri (?)'nin, sayım anında, 1830'da Nevşehir'de iken 14 Haziran 1831'de köyüne geri geldiği belirtilmiştir.[365] Gerveli Köyü'nde sâkin olan Simyonoğlu Tâcir Vasil (?), sayım anında, 1830'da Adana'da iken sonrasında buradan gelmiş, 1833'te ise geri gitmiştir.[366] Kişinin mesleğinin tâcir olması Adana'ya ticaret için gidip-geldiği izlenimini vermektedir. Gerveli Köyü'nde sâkin olan Kostantioğlu

[358] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 86.
[359] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 88.
[360] Renk Özdemir, "Gerveli'den Nea Karvali'ye Ortodoks Karamanlılar", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 108 (2015), s. 200.
[361] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 83.
[362] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 85.
[363] "Çölmekci" şeklinde kaydedildiği de görülmektedir.
[364] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 88.
[365] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 90.
[366] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 85.

30 yaşındaki Mita'nın, sayım anında İstanbul'da olduğu belirtilirken 1830 yılı içerisinde ailesiyle birlikte Harvatala'ya taşındığı kaydedilmiştir. Gerveli Köyü'nde sâkin olan Yevanoğlu 35 yaşındaki Yordan ve oğlu 4 yaşındaki Apostol'ün 1833'te İstanbul'a gittiği kaydı mevcuttur.[367] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

1830'da Aksaray gayrimüslim nüfusunun özellikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Buna göre; 1830'da Aksaray'da gayrimüslim nüfus toplam nüfustan 1036 kişiyi (%12'sini) oluşturmaktaydı. Buna konar-göçer menşeli topluluk dahil değildir. Onlar da dahil edildiğinde mesela 1831 yılı nüfus değerleri ile bir sentez yapmak gerekirse; Aksaray'da gayrimüslim nüfus, toplam nüfusun %5,53'ünü oluşturmaktaydı. 1036 kişilik Aksaray gayrimüslim nüfusunun 989'u (%95'i) kırsaldaki köylerde, 47'si (%5'i) ise şehir merkezindeki mahallelerde ikâmet etmekteydi. Aksaray'daki gayrimüslim nüfusun en önemli kısmı esnaf ve zanaatkarlık ile meşgul olup, bunları tarım ve hayvacılık, dinî hizmet ile tüccarlık alanında faaliyet gösterenler takip etmekteydi.

1830 yılında Aksaray gayrimüslimlerinin şehir dışına olan hareketlenmelerinin ekseriyetle İstanbul ve Niğde üzerine olduğu görülmektedir. Bunların dışında elbette gidilen farklı yerler de mevcuttur. Bunlar içinde Adana ve Nevşehir'i zikredebiliriz. Şehir dışından veya şehirden dışarıya olan hareketlenmelerin amacına göre farklı işlevleri olabilmekteydi. Bunların; ticaret yapmak, mesleğini icra etmek, mevsimlik işçi olarak gitmek, taşınmak vb. amaçlara matuf olduğu görülür. Ekseriyetle geçim kaygısına dayalı ticaret ve mevsimlik iş maksatlı yapılan bu haricî hareketlenmelere "Yabana Gitme" adı verilmekteydi.[368] Bu tarz hareketlenmeler her mesleğe göre farklı aylarda olurdu. Mesela çömlekçiler her sene Nisan ayıyla birlikte giderler ve Ekim sonlarına doğru dönerlerdi. Hatta 200 günden önce geri dönenler ayıplanırlardı. Irgatlık veya hamallık gibi işler için yabana giden çiftçiler, tarlalarını sürdükten sonra Kasım ayına doğru çıkarlar ve Haziran ortalarında orak vakti dönerlerdi. Yakın kazalara giden (yakınlık bir şart değildir) çerçi ve bohçacılar havaların müsait olduğu ayları tercih ederlerken, ticaret için şehir dışına çıkan tüccarlar ise gittikleri yerlerde 5-10 sene kalabilirlerdi. Bu mevsimlik göçler sırasında Müslim ve gayrimüslimler ekseriyetle batı illerine giderlerdi.[369] Aksaray dâhilinde olan hareketlenmelerin ise ekseriyetle şehirde mevcut olan bir mahalleden diğerine veya bir köyden diğerine vb. şekillerde yapıldığı söylenebilir. Bunların geçim derdinden başka akraba yanına göç ederek hem güvenlik hem

[367] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 89.
[368] Mehmet Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Sille Gayrimüslimleri", İlker Mete Mimiroğlu (Ed.), *Sille ve Aya Elenia Müzesi, içinde,* Seçil Ofset Basımyeri, İstanbul 2013, s. 40.
[369] Yılmaz, agm, s. 40.

de geçim kaygısını en aza indirme beklentisinde oldukları Aygün tarafından ifade edilmektedir.[370] Ayrıca Aksaray Kazası merkezinde yer alan 27 mahalleye gerçekleşen göçlerin kaza ve sancak dışından değil; çok büyük oranda mahalleler arası geçişten-yer değiştirme hareketlerinden kaynaklandığı, bu durumun köylerde nispeten farklılık taşıdığı, zira köylerin sancak dışından (bilhassa Niğde, Nevşehir, Ereğli ve Emirgazi'den) göç almakta olduğu yine Aygün tarafından ifade edilmiştir.[371]

[370] Akrabalığın göçe tesiri için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 34.
[371] Aygün, *age*, C: 1, s. 35.

III. BÖLÜM

ORTA ANADOLU'DAKİ GAYRİMÜSLİMLER HAKKINDA İSTATİSTİKÎ BİR DEĞERLENDİRME

Tablo 10: BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Nüfusu[372]			
	Hane Adedi[373]	**Kişi Adedi**	**Meslek Sahiplerinin Adedi**
Bereketli Maden-i Hümayunu ve Tâbi Yerler[374]	1642	4648 (hepsi rum)	1493 (hepsi Rum)
Bor	402	1079 (167 Ermeni + 912 Rum)	372 (52 Ermeni + 320 Rum)
Aksaray	299	1036 (47 Ermeni + 989 Rum)	242 (18 Ermeni + 224 Rum)
Ereğli	74	233 (hepsi Ermeni)	70 (hepsi Ermeni)
Akşehir	396	1115 (401 Rum + 714 Ermeni)	255 (62 Rum + 193 Ermeni)
Lârende	103	238 (232 Ermeni + 6 Müslüman)	98 (95 Ermeni + 3 Müslüman)
Toplam	2916	8343[375]	2530[376]

[372] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114.
[373] Hane sayılarına sonradan kaydedilenler dâhildir.
[374] Yukarıda ifade ettiğimiz üzere 3556 numaralı nüfus defterinde 1'den 69. varağa kadar olan yerler bu kısma dahildir. Bu kısımda kayıtlı olan Suvirmez/Suvermez Köyü günümüzde Nevşehir dâhilinde olup, hane, kişi ve meslek adedi yukarıdaki tabloya dâhildir. Suvermez Köyü'nde toplamda 140 hane mevcut olup, 419 kişi nüfusu vardır. Köyde 127 kişi meslek sahibidir.
[375] Kişilere nüfus defterindeki gayrimüslim tüm kişiler dahil olup buna mürd ve tevellüd (ölenler ve doğanlar) olanlar da dahildir. Mürd/fevt olarak kaydedilen 174 kişi düşülürse aktif nüfus 8175 kişidir. Ayrıca kayıtlı 6 Müslüman kişi vardır. Müslümanlar arasında "mürd" kaydına rastlanmamaktadır. Şu hâlde toplamda *BOA. NFS.d. 3556*'da 8349 erkek nüfus mevcuttur.
[376] Meslek sahiplerinden 3 kişi sadece Lârende'de kayıtlı olan Müslümanlardan oluşmaktadır. Şu hâlde *BOA. NFS.d. 3556*'daki meslek sahiplerinden 2527'si gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

1830 yılında başlanan ve yoklamalarla 1833 yılı sonuna kadar devam eden ilk genel nüfus sayımı kapsamındaki 3556 numaralı nüfus defterine göre Karaman Eyaleti dâhilindeki ilgili yerlerde toplam 8343 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttur. Buna bir o kadar da kadınların varolduğu hesap edilerek bir ekleme yapıldığında söz konusu nüfus defterindeki ilgili yerleşim yerlerinin gayrimüslim nüfusu 16.686 olmaktadır. Tablo 10'daki verilere kadın nüfusu da eklendiğinde Niğde'de Bereketli ve Bor reayası nüfusunun 11.454 (9296 erkek + 2158 bayan), Aksaray nüfusunun 2072 (erkek + kadın), Ereğli nüfusunun 466 (erkek + kadın), Akşehir nüfusunun 2230 (erkek + kadın), Lârende nüfusunun 476 (erkek + kadın) olduğu ortaya çıkmaktadır. Orta Anadolu'da en fazla gayrimüslim nüfusun Niğde sahasında meskûn olduğu ortaya çıkmakta olup, onu sırasıyla; Akşehir, Aksaray, Lârende ve Ereğli takip etmektedir. Gayrimüslim nüfusun Niğde sahasında yoğunlaşmasının arkasında buradaki maden yataklarının çok önemli olduğu söylenebilir.[377]

3556 numaralı nüfus defterine göre Orta Anadolu'daki Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus içinde toplamda 2530 kişi meslek sahibidir. Şüphesiz meslekler gayrimüslimlerin dinî, iktisadî ve içtimaî yaşantılarına dair dikkat çekici birer göstergedir. Söz konusu nüfus defterinde papaz, keşiş olarak kayıtlı gayrimüslimlerin varlığı onların dinlerinin gereği olan şeyleri Osmanlı topraklarında icra edebildikleri anlamına gelir. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar mahalle ve köylerin sorumlu yöneticisi olan papazların II. Mahmut Devri'nde "yönetici/idareci" kimlikleri ikinci planda kalmaya başlamış olmakla 1830 yılı sayımını gösteren BOA NFS.d. 3556'da muhtarların da varlığı dikkati çeker (Bk. Ek-I).[378]

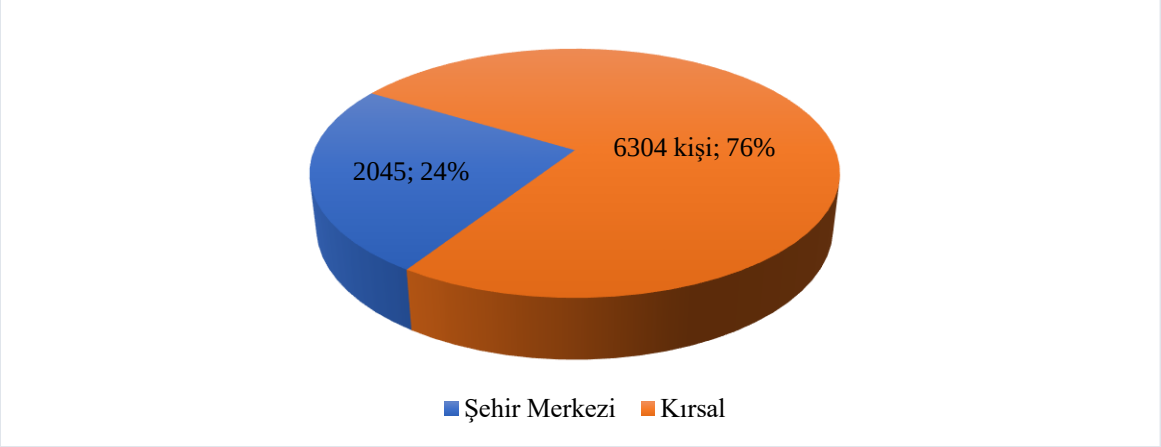
Bu kısımda 1830 yılı sayımlarını gösteren 3556 numaralı nüfus defterinin değerlendirmesi yapılmış; Orta Anadolu'da (Aksaray, Karaman, Niğde-Bor, Ereğli ve Akşehir) ikâmet etmekte olan gayrimüslim nüfus genelde mekâna ve uğraşılarına göre ele alınmış, yaş özellikleri ile nüfus hareketlenmeleri genel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Buna göre, 1830 yılında yapılan sayımları gösteren BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'da yaşamakta olan gayrimüslimlerin %24'ü şehir merkezlerinde, %76'sı ise kırsalda ikâmet etmekteydiler.[379] Şehir merkezinde ikâmet edenlerin mahalle ve hanlarda sâkin oldukları görülürken, kırsalda ikâmet edenler ise köyler ve maden işletmelerine bağlı olan yerleşimlerde meskûn idiler. Taşradaki gayrimüslim nüfus şehir merkezindeki nüfusun

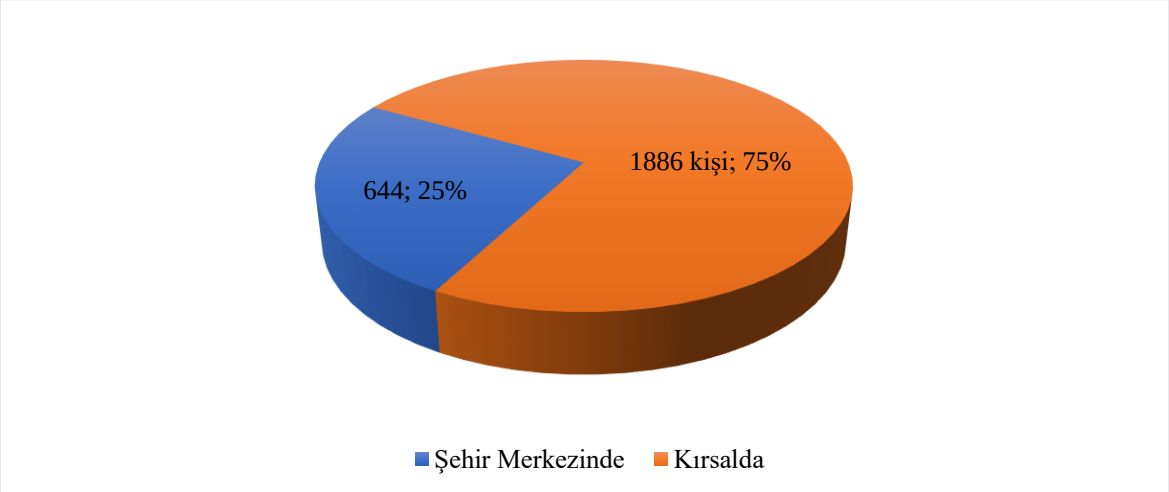
[377] Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016, s. 7, 8.
[378] Din adamları ve muhtarlar hakkında bilgi için bk. Aygün, *age*, C: 1, s. 97, 98.
[379] Bk. Grafik 34.

3 katından biraz fazla olmakla birlikte, toplam nüfusun neredeyse 1/4'ünün şehir merkezinde ikâmet ettiği görülmektedir. BOA. NFS.d. 3556'ya göre, Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun tamamını Rum, Ermeni ve az miktardaki Kıptiler oluşturmaktaydı. Bunların mekâna göre yerleşimleri/dağılımları farklılık arzetmekte idi. Örneğin; Aksaray'da şehir merkezinde Ermeni kırsalında ise Rumlara rastlanırken, Bor'da şehir merkezindeki mahallelerde her iki taifeye birden rastlanmaktadır.

Grafik 34: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Mekâna Göre Dağılımı-1830[380]

Grafik 35: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerden Meslek Sahiplerinin Mekâna Göre Dağılımı-1830[381]

Grafik 35'e göre Orta Anadolu'da sâkin gayrimüslim nüfustan meslek sahibi olanların %25'i şehir merkezinde, %75'i ise kırsalda mesleklerini icra etmekteydiler. Bu yıllarda gayrimüslimler tarafından pekçok meslek icra edilmiş olup, başlıca şunları sayabiliriz:

[380] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114. Bu grafikte verilen şehir merkezindeki kişi sayısına Lârende'de handa sakin olan 6 Müslüman nüfus dahil edilmiştir. Ayrıca *BOA. NFS.d. 3556*'daki maden işletmelerine ait olan nüfus kırsal yerleşimde sâkin olan nüfusa dahil edilmiş olup bahsettiğimiz bu nüfus toplamda 877 kişidir.
[381] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114. Grafikte verilen şehir merkezindeki kişi sayısına Lârende'de handa sâkin olan 6 Müslüman nüfustan meslek sahibi olan 3 kişi de dâhil edilmiştir.

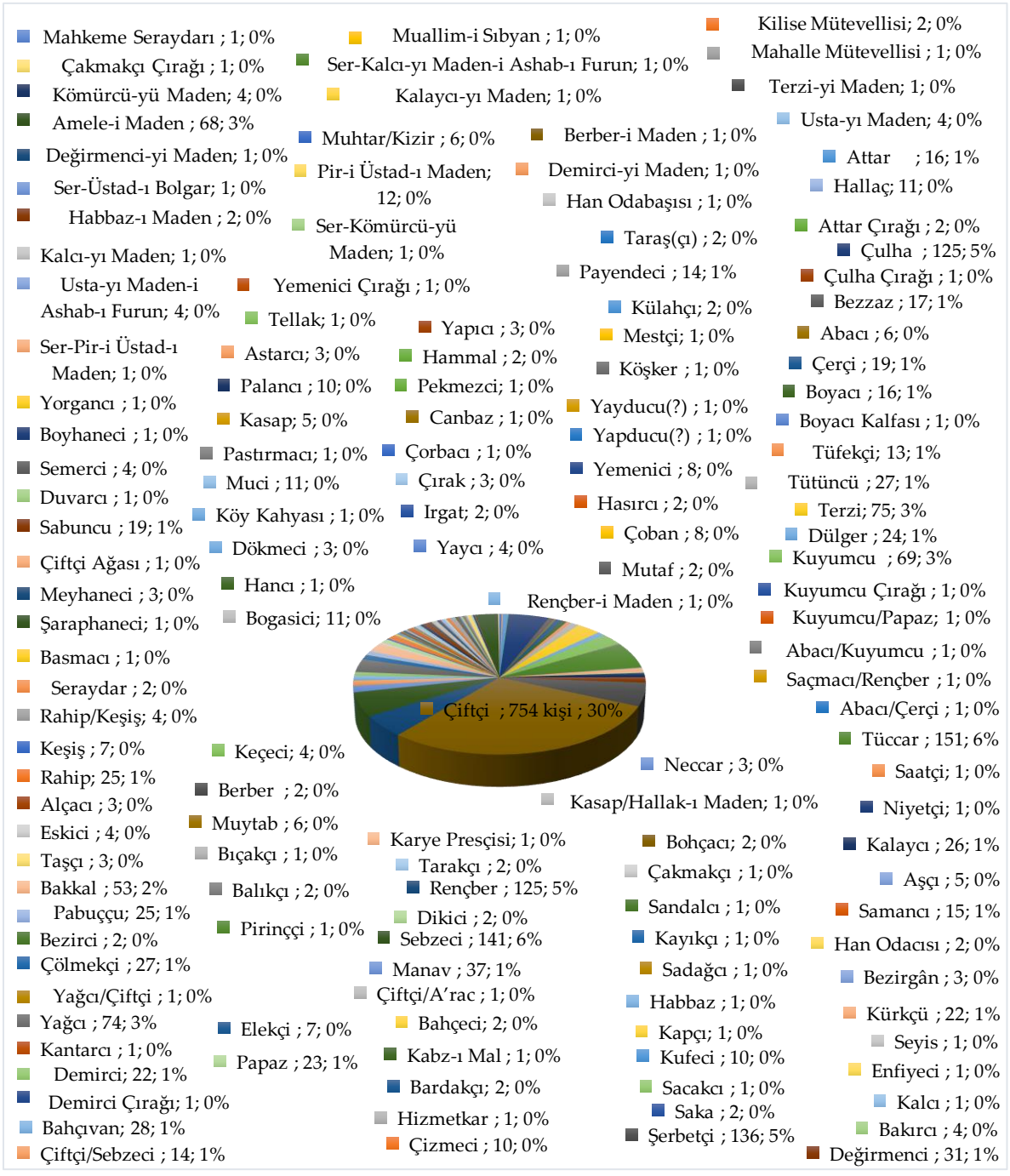
Kuyumcu, tüccar, çiftçi, bahçıvan, sebzeci, şerbetçi, bakkal, manav, duvarcı, kufeci, rençber, çoban, sabuncu, samancı, tütüncü (duhancı), bogasici, aşçı, astarcı, yağcı, terzi, çerçi, bakırcı, kalaycı, dülger, pabuççu, bezzaz, sandalcı, çulha, meyhaneci, seraydar, attar, boyacı, kasap, palancı, tüfekçi, demirci, çömlekçi, bezirci, ser-kalcı[382]-yı maden-i ashab-ı furun, usta-yı maden-i ashab-ı furun, ser-pir-i üstad-ı maden, kalcı-yı maden, amele-i maden, pir-i üstad-ı maden, kalaycı-yı maden, kömürcü-yü maden vs.

Ayrıntıları II. bölümde gösterildiği üzere, 1830 yılında Orta Anadolu'da ikâmet etmekte olan gayrimüslimler tarafından pekçok farklı meslek icra edilmekteydi. Kişilerin uğraşılarında/mesleklerinde veya bir meslek kolunun sayıca fazlaca olmasında elbette kişilerin bulundukları yerin (kent/şehir merkezi veya kırsal) yanında tercih edilen mesleğin getirisinin/kazancının fazla olması gibi sebeplerin de belirleyici olduğu düşünülmektedir. Gayrimüslimlerin icra ettikleri meslekler kategorize edildiğinde, sektörler arasında tarım ve hayvancılık, idareci-yönetici, dinî hizmetliler, tüccar, esnaf ve zanaatkarlık ile ilmiye sınıfının öne çıktığı dikkati çekmektedir. İcra edilen mesleklerin sektörel dağılımları ve miktarlarında, kişisel temayüllerin etkisi olmakla birlikte, o dönemin şartları göz önüne alındığında, daha ziyade ihtiyaçların ve meslekî kabiliyetin etkili olduğu ifade edilebilir. Bunların yanında baba mesleğini devralmanın kolaylığının tercih edilmesi de belirleyicidir. Bunların dışında daha önce de ifade edildiği üzere, bir mesleğin getirisinin yüksek olması ile getirisi yüksek bir meslekî uğraşı için bol sermayenin mevcut olmasının gerekmesi gibi sebepler de etkilidir. Ama kanaatimizce icra edilen meslekler ve mesleklerin sektörel dağılımında en etkili olan faktör kişilerin sağlık ve engel durumudur. BOA. NFS.d. 3556'ya dayalı olarak bir tasnif yapıldığında 1830 yılında Orta Anadolu'daki toplam 8343 erkek kişiden oluşan gayrimüslim ve az miktardaki (6 kişi) Müslüman şahıslardan meslek sahiplerinin meslekleri ve sektörel dağılımları aşağıdaki grafiklerde (Grafik 36 ve 37) gösterilmiştir. Buna göre, 1830 yılında Orta Anadolu'da gayrimüslimler tarafından icra edilen meslekler sektörel anlamda kategorize edidiğinde bunların; %42'sinin tarım ve hayvancılık, %49'unun esnaf ve zanaatkârlık, %6'sının tüccarlık ve %3'lük bir kısmın da idarecilik-yöneticilik ile ilmiye sınıfı alanıyla alâkalı oldukları görülmektedir. Bu durum, gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin neredeyse yarısının esnaf ve zanaatkârlıkla meşgul olduklarını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle 1830'da Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin içinde tarım ve hayvancılıkla uğraşanların esnaf ve zanaat sahibi kimselere göre tuttuğu yer

[382] Bir alaşımdaki madenlerin erime derecesi farkından yararlanarak bunları birbirinden ayırma işlemini yapan kimse.

daha azdır. Buna tüccar taifesi de eklendiğinde gayrimüslimlerin fazlaca beceri ve sermaye gerektiren iş kollarında üstünlük sağladığı ifade edilebilir. Bunların dışında kalan %3'lük kısmı papaz, keşiş, rahip, kilise veya mahalle mütevellisi, mahalle veya köy muhtarı ve muallim-i sıbyan olarak kaydedilenler oluşturmaktaydı. İdareci-yönetici ve ilmiye sınıfına mensup %3'lük bu kesim veya bu kimseler günümüzdeki ifadesiyle "memur" sınıfıyla ilişkilendirilebilir (Bk. Grafik 37).

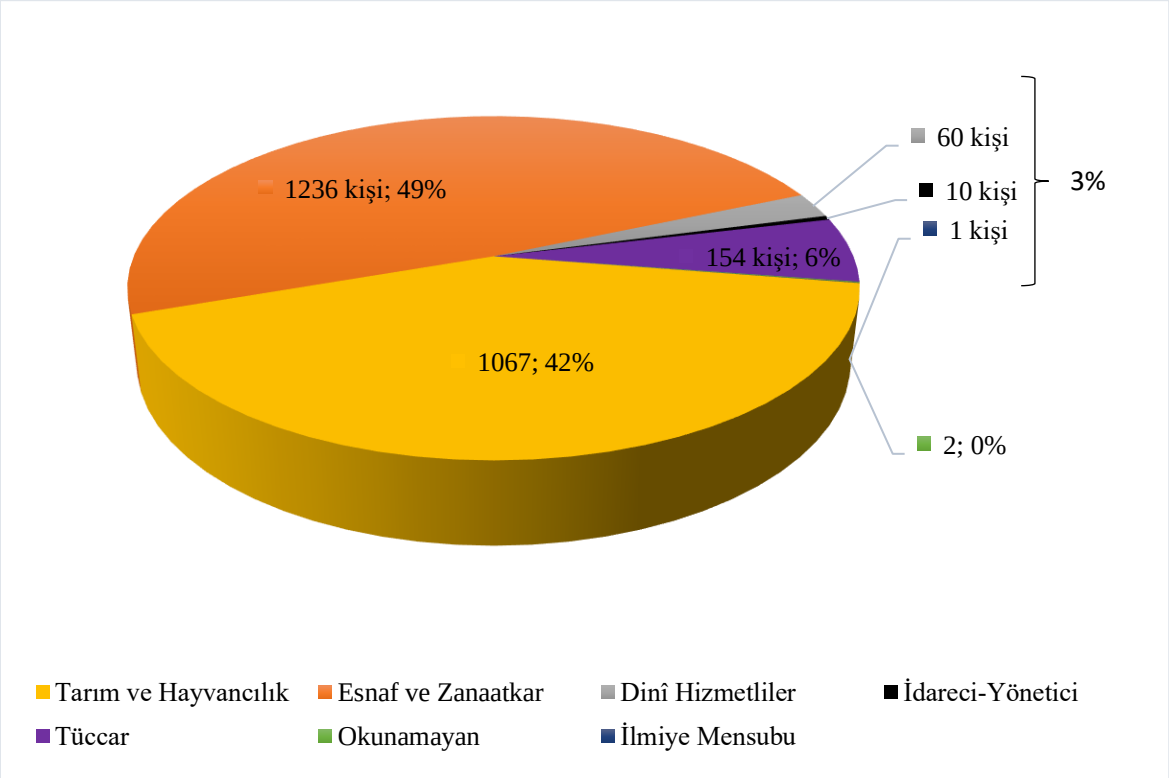
Grafik 36: Orta Anadolu'da İcra Edilen Meslekler ve Miktarı-1830[383]

[383] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114.

Grafik 38'de görüleceği üzere, 1830 yılında Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun; %35'ini çocuklar, %24'ünü gençler, %23'ünü olgunlar (aktif olanlar)[384] ve %4'ünü de yaşlılar oluşturmaktaydı. Ayrıca %14'lük bir kesimin de isimleri kayıtlı olduğu halde yaşları kaydedilmemiştir. Bu yaş gruplarının içinde toplamda 1073 kişinin "sabi", 238 kişinin de "şâbb-ı emred" olarak kaydedilmesi söz konusudur. Buna göre, 1830 yılında Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun genç ve aktif bir nüfus yapısına sahip olduğu açıkça söylenebilir. Gayrimüslimlerin yaş dağılımları Ek-III'de ayrıntısıyla verilmiştir. İncelendiğinde Aksaray, Akşehir, Ereğli ve Lârende'deki gayrimüslimlerin yaş gruplarına göre dağılımlarında, yaş kaydı olmayan kişilerin fazla olması dikkati çekmektedir. Bunların dışında Niğde-Bor gayrimüslimlerinin yaş gruplarına göre dağılımı, sayıca çoktan aza doğru sırasıyla; 1-12 yaş, 13-25 yaş, 26-40 yaş, 41-60 yaş, 61 yaş ve üzeri ile yaş kaydı olmayanlar şeklinde olmaktadır.[385]

Grafik 37: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerden Meslek Sahiplerinin Sektörel Dağılımı-1830[386]

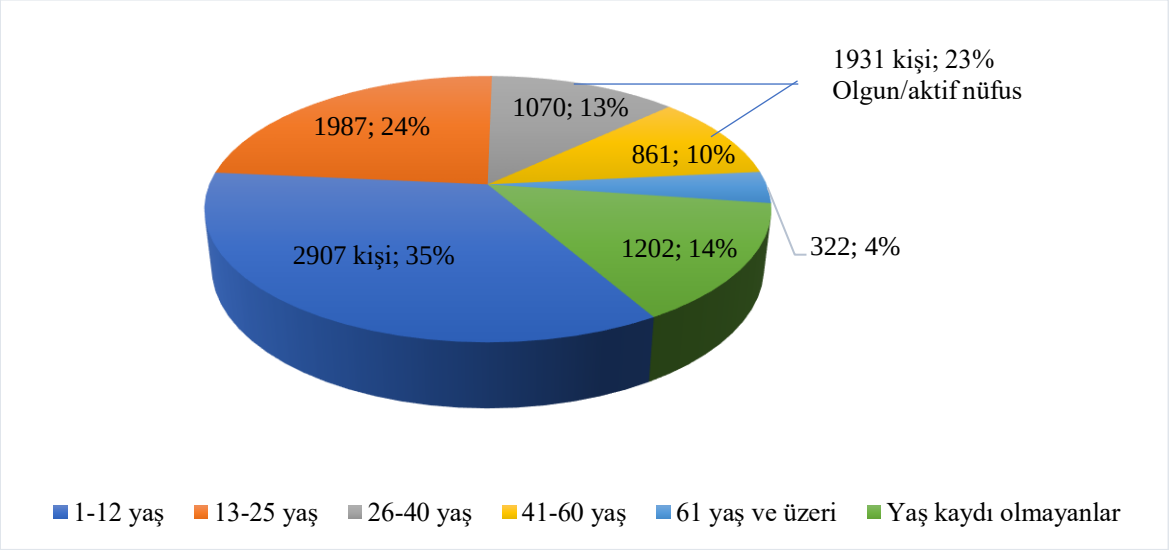

[384] Aktif nüfusa meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu da dahil edecek olursak Orta Anadolu'daki gayrimüslimler içinde aktif nüfus oranı 3917 kişi; %47 olmaktadır. Ayrıca 61 yaş ve üzeri olanlardan 245 kişi meslek sahibi olup, şu hâlde aktif nüfus oranı 4162 kişi; %50 olmaktadır.

[385] Bk. EK- III.

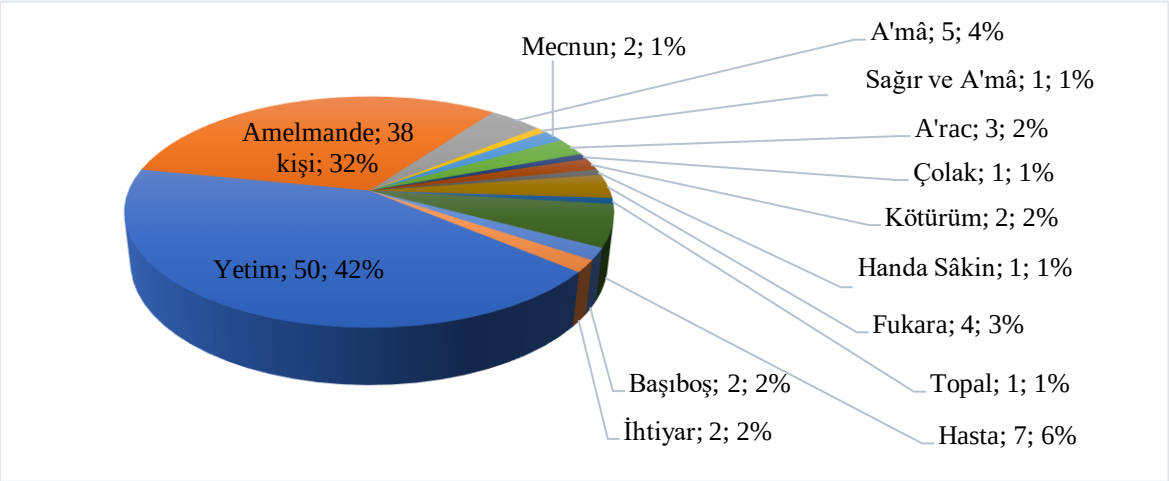
[386] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114. *BOA. NFS.d. 3556*'daki ırgat, mutaf ve rençber olarak kaydedilen 3 Müslüman kişi de bu grafikteki verilere dâhil olup 2'si tarım ve hayvancılık ve 1'i de esnaf ve zanaatkarlar grubuna dâhil edilmişlerdir.

Grafik 38: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin Yaş Dağılımı-1830[387]

1830 sayımında gayrimüslimlerin amelmande, mecnun, başıboş, fukara, hasta, yetim vs. özelliklerde kaydedildiklerini de görmekteyiz. Bu kayıtlar gayrimüslimlerin dinî, iktisadî ve içtimaî yaşantılarına dair dikkat çekici birer unsurdur. Tetkik ettiğimiz BOA. NFS.d. 3556'ya göre 1830 yılında Orta Anadolu'da sâkin gayrimüslimlerden kayıtlı olan bahsettiğimiz kişiler ve adedi aşağıdaki grafikte gösterildiği üzeredir:

Grafik 39: Orta Anadolu'da Sâkin Gayrimüslimlerden Kayıtlı Bazı Kişiler ve Miktarı-1830[388]

BOA. NFS.d. 3556'da Aci/Hacı, Müste'cir/Kiracı olarak kayıtlı kişilerin varlığı da söz konusudur. Müste'cir/Kiracı kayıtları evi olmayan, evi kendi mülkü olmayanların bir göstergesidir. Kiracılar toplam nüfus içerisinde 56 kişiyi (%0,67'lik kısmı) oluştururlar. Bunların 31'i (%55'lik kısmı) şehir merkezindeki mahallelerde, 25'i (%45'lik kısmı) ise

[387] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114. Grafiğe *BOA. NFS.d. 3556*'daki Müslüman olan 6 kişinin yaşları da dahil olup burada Lârende'de sakin söz konusu Müslüman nüfusun yaşlarını belirtmemiz gerekirse Müslüman kişilerin yaşlarının 63, 51, 9, 9, 4, 4 şeklinde kaydedildiği görülmektedir.
[388] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 1-114.

kırsalda (maden işletmelerine bağlı olarak) karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kiracılık olgusu geçmişte olduğu gibi genelde ve çoğunlukla, şehir ve kasabalar ile iş bulma durumuyla özdeşleşmiş bir gerçekliktir. Aci/Hacı kayıtlarına gelince; hacı olmak bir fakirlik veya gerikalmışlık değil, dinî yönü olduğu gibi nispeten zenginlik göstergesidir. Bu bağlamda, hacı olarak kayıtlı olan kişilerden pekçoğunun tüccarlıkla uğraşması dikkati çekmektedir. Hristiyan hacılar toplam nüfus içerisinde 48 kişiyi (%0,57'lik kısmı) oluştururlar. Hacıların en fazla Niğde'de meskûn olmalarının yanında sayım anında ekseriyetle İstanbul'da oldukları görülmektedir. Sayım anında "taşrada" şeklinde kaydedilenler de olmakla birlikte, Hristiyan hacıların hacı olmak için yaptığı yolculuklarda Kudüs ve İzmir'i de ziyaret ettikleri bilinen bir gerçektir.

1830 nüfus sayımı ile ilgili nüfus kaytılarının, Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısına olan en önemli katkılarından biri çeşitli etkenlere bağlı olarak gelişen nüfus hareketlerini ortaya koymasındadır. Bu bağlamda, Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin farklı amaçlara yönelik olan kısa veya uzun süreli gidiş-geliş veya göç hareketlenmelerini takip etmek mümkündür (Bk. Ek-II-). Daha ziyade maişet temin etmeye dayalı olan bu yolculuklar dinî maksat gibi farklı sebeplerle de yapılabilmekteydi. Bu şekilde kayıtlı olanların genellikle İstanbul'a gitmeleri söz konusudur. Bunların mesleklerini icra etmek, ticaret yapmak veya mevsimlik iş için gidip-gelenler olduğu akla gelmektedir. Zira bazılarının İstanbul'a gidiş-geliş tarihlerinin verildiği görülmektedir. Nitekim Bor'un İnseri Mahallesi'nde ikâmet eden Yevanoğlu Filibos'un oğlu 17 yaşındaki Yevakim, sayımın yapıldığı 1830 tarihinde İstanbul'da olup, 1247/1831 yılında İstanbul'dan gelmiş ve 1832/1833'te de tekrar İstanbul'a gitmiştir.[389] İstanbul'a ailesiyle beraber taşınanlar ise, az olmakla birlikte, mevcuttur: Aksaray'ın Gerveli Köyü'nde ikâmet etmekte olan Vasiloğlu Yorgi ile Yevanoğlu Yordan aileleriyle birlikte İstanbul'a taşınmışlardır. Benzer şekilde Anadolu'ya ailesiyle gelenler de olmaktaydı: Kostantioğlu Mita sayımda İstanbul'da iken, 1246/1830'da ailesiyle birlikte Harvatala (Helvadere)'ya taşınmıştır.[390]

İstanbul'a gidenlerin yanında bir mahalleden bir mahalleye, bir köyden diğerine ve mahalleden köye veya köyden mahalleye taşınanlar (dâhilî hareketlenmeler) da mevcuttur (Bk. Ek-II-). Bunların geçim derdinden başka, akraba yanına göç ederek hem güvenlik hem de geçim kaygısını en aza indirme beklentisinde oldukları Aygün tarafından ifade

[389] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 71.
[390] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 89.

edilmektedir.[391] Bu şekildeki nüfus hareketleri II. Bölümde ayrıntısıyla gösterilmiş olup, hatırlatmak bâbında bazılarını dikkatlere sunmak faydalı olacaktır. Bu doğrultuda, Bor reayasından Câmi-i Atîk Mahallesi'nde oturan 61 yaşındaki Serkiz'in 19 yaşındaki oğlu Karabet ve 1 yaşındaki torunu Agob ile birlikte 12 Ağustos 1831'de Vusta Mahallesi'ne taşınmış/gitmiştir.[392] Nitekim Vusta Mahallesi kayıtlarında bu aileye de yer verilerek, Câmi-i Atîk Mahallesi'nden geldikleri belirtilmiştir.[393] Aksaray'ın Gelveri Köyü'nde oturan 57 yaşındaki Kostanti oğlu Yevan 1832'de ailesiyle birlikte Harvatala Köyü'ne taşınmıştır.[394]

İlgili nüfus kayıtlarına göre, bu şekilde şehir dışına giden kişilerin daha ziyade iş temin etmek veya ticaret için gittikleri söylenebilir. Gidilen yerler arasında; başta İstanbul olmak üzere, Adana, Niğde, Konya, Kıbrıs, Kayseri, Nevşehir, Akşehir, Karaman, İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir, Mısır, Bolvadin, Sandıklı, Tire, Güzelhisar, Ilgın, Karaağaç, Lefke, Kordos, Bergama, Turgutlu Kasabası ve diyar-ı âhar (gittiği yer bilinmeyen veya belirtilmeyen yer/mahall) kayıtları mevcuttur. Ayrıca gidilen yerler arasında Kudüs'ün varlığı dikkat çekmekte ve bunun dinî bir yolculuk olabileceğini akla getirmektedir.[395]

Şehre başka yerlerden gelenlerin de varlığı dikkati çeker: Lârende Kasabası'nda oturan ve kendisi bir papaz olan Ohannesoğlu Karabet Şubat/Mart 1833'de Ereğli Kazası'ndan gelmiştir.[396] Bor'un İnseri Mahallesi'nde oturan 35 yaşındaki Bekri Şaşıoğlu Agob'un eniştesi Manik 7 Eylül 1832'de Ereğli'den gelmiştir.[397] Bor reayasından Peratosoğlu 51 yaşındaki İstavri Aksaray Kazası'nın Helvadere Köyü'nden gelmiş olup, Bor'daki Küçük Zimmiyyan Mahallesi'ne ailesiyle birlikte yerleşmiş görülmektedir.[398] Lârende'deki Ahi Osman Mahallesi'nde ikâmet etmekte olan 65 yaşındaki Manik ile akrabasından 21 yaşındaki Torosoğlu Toros 1248/1832 yılında Mağnisa Kazası'ndan buraya gelmiştir.[399] Bu gibi örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Grafik 40'ta görüleceği üzere BOA. NFS.d. 3556'da kayıtlı olan Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin hareketlerinin İstanbul ve taşra dışında en çok Batı Anadolu istikâmetinde olması dikkati çekmektedir.

Batı Anadolu, XIX. yüzyıl başlarında o dönemin küresel ekonomisinin yerel ekonomi ile kesiştiği ve birbirinden beslendiği bir ticaret ve üretim merkezi konumundadır. Bunda İran

[391] Aygün, *age*, C: 1, s. 34.
[392] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 69.
[393] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 71.
[394] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 89.
[395] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 75.
[396] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 114.
[397] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 72.
[398] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 78.
[399] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk. 113.

ve bazı Hint mallarıyla (İran ipeği, safran, kökboyası vs.) birlikte Trabzon'a ait doğal ürünlerin Trabzon Limanı vasıtasıyla İstanbul'a oradan da İzmir'e ulaşmasının[400] yanında İzmir'in taze meyveleri gibi doğal güzelliklerini İngiltere vs. ülkeler üzerine ihraç etmeleri de etkiliydi.[401] Bu durum buhar gücünün ulaşım ve imâlat sanayisinde kullanılmasıyla daha da pekişecektir. İzmir'den ipek, pamuk, tiftik, halı, üzüm, şarap alan İngilizler karşılığında kumaş, kurşun, çinko satmaktaydı. 18. yüzyılda yabancı tüccarlar, her türlü ilişkilerinde azınlıkları aracı olarak kullanırken, nüfuzlu âyânlarla da iyi ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı.[402] Çünkü âyânlara tanınan mukataa-iltizam hakkı tarımsal ürünlerin dış satımında denetim olanağı kazandırıyordu.[403] Eski dönemlerde İzmir Limanı Asya'dan transit geçen mallar ve ticarî eşya için bir istasyon işlevi görürken, 19. yüzyılda İzmir'den ihraç edilen malların çoğu yerli üretimdi. Bu yıllarda İzmir Limanı'ndan yüklenen başlıca ihracat malı olarak İran ipeğinin ve Ankara moherinin yerini kesin olarak Bursa ipeği ve İzmir pamuğu almıştı. İzmir'in bir transit limanı olmaktan çıkıp ihraç edilmek üzere ticarî ürün üretilen bir yer konumuna gelmesinde, bölge ve çevresinde belli ürünlerin üretimindeki artış etkili olmuştur.[404] Bu bağlamda, Batı Anadolu'da mevsimlik işçilerin sayısındaki artıştan söz eden kaynakların çoğu 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde yazılmış olup, Osmanlı tarihinde bu zaman dilimi âyânın yükseliş dönemi ve ticarî tarımda aynı zamanlarda genişleme dönemi olarak bilinmektedir.[405] Osmanlı Devleti'nde üretim süreçleri dünya ekonomisiyle kesintili bir tarzda ve imparatorluğun belirli birkaç bölgesinde gerçek anlamda bütünleşiyordu. Ama bu bağlantılar mesela Batı Anadolu ile işçi göçü aldığı Doğu Anadolu, Ege Adaları ile Mora, Doğu Karadeniz kıyıları, Balkanlar, Kırım ve Kafkasya gibi çok uzak bölgeler arasında kanallar açan bir dizi yer değiştirme hareketine yol açıyordu. Âyânın böyle bir sistemi oluşturup koruyacak konumda olmadığında bu tür bir girişimde aracı olarak faaliyet gösterebilecek tek grup tüccarlardı.[406]

---

[400] Aygün, *age*, C: II, s. 101.
[401] Reşat Kasaba, "Sivil Toplumun Ekonomik Temelleri: Batı Anadolu Ticaretinde Rumlar (1840-1876)" Reşat Kasaba (Ed.), *Dünya İmparatorluk ve Toplum, içinde,* Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 78.
[402] Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme (19. Yüzyıl)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999, s. 72.
[403] Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmalı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, içinde,* Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 35.
[404] Kasaba, agm, s. 75, 76.
[405] Reşat Kasaba, "Batı Anadolu'da Göçer İşçiler (1750-1850)" Reşat Kasaba (Ed.), *Dünya İmparatorluk ve Toplum, içinde,* Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 25.
[406] Kasaba, agm, s. 27-32.

Tüccar taifesi içinde gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Mesela Rumların birçok faaliyeti arasında onları en güçlü kılan ticaretti. Yurt dışında bağlantıları olan ailelerin bireyleri olarak, denizcilik, gezgin tüccarlık, Avrupalı kurumlar için simsarlık ve perakendecilik yaparak ticaretin bütün dallarında hizmet veriyorlardı. İstanbul ve İzmir'de Rumlara ait finans kurumlarından birçoğu ticaret firmaları olarak başlamış ve daha sonra biriktirdikleri kaynakları bankacılığa yatırmış ve faaliyetlerini bu alanda sürdürmüşlerdi. Giderek Rumlar, Osmanlı toprakları ile dünya ekonomisi arasındaki daimî aracılara dönüşmüşlerdi. 19. yüzyıl ortalarında iyice genişleyen devlet-dışı arenaya[407], Ermeniler, Yahudiler, Levantenler ya da Avrupalılardan daha fazla egemendiler.[408] Rumların bir başka avantajı Anadolu iç pazarını iyi tanımaları ve aracıları sayesinde burada dağıtım yapabilmeleriydi. İngilizler, bağlantıları ve uzmanlıkları nedeniyle Rumları aracı olarak kullanmışlardır.[409] İngilizlerin Rumlar ile yakınlaşmalarının bir nedeni de Napolyon'un ticarî ablukasını delip geçmek için en uygun yerler olarak Rumeli eyaletleri ve Ege kıyısının görülmesiydi.[410] Zamanla yerel aracılar Batı Anadolu'daki her tür ticaret ve iletişim konusunda vazgeçilmez hâle geldiler. Bazıları İzmir'le Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük kentleri arasında evden eve kurye ağı bile kurdular.[411] Netice itibariyle aracılığın kentte yoğunlaşması azınlık burjuvazisinin doğup gelişmesini ve ilerleyen süreçte bir imâlat sanayisinin oluşmasına katkı sağlıyordu.

Osmanlı Devleti'ndeki bütün âyânlar gibi Batı Anadolu'dakiler de merkezî hükümete sundukları yararlı bazı hizmetler sonucunda kent merkezlerinde öne çıkmaya başladılar. Ancak, Rumeli âyânı gücünü çabucak kırsal kesime yayarken, Batı Anadolu'dakiler bölgedeki güç ve nüfuzlarının birincil kaynağı olarak merkezle olan ittifaklarına dayanmayı sürdürmüşlerdi. Yalnız resmi ünvanlarını kırsal kesimde bir hareketlilik sağlamak üzere baskı araçlarına dönüştürmeyi başaramamışlardı.[412] Âyânın yükseliş yıllarında Anadolu'nun

---

[407] 19. yüzyıl ortalarında, yaşanan mâlî sıkıntılar nedeniyle Bâbıâli, bu sıkıntıların bir bölümünü ortadan kaldırmak amacıyla iltizam sisteminin alanını sürekli genişletmekteydi. Tam da bu yüzden, üretim ve ticaret iyice denetlenemez hâle geliyordu. Böylece, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında ticarî faaliyetin artmasını sağlayan koşullar özel şahısların ve grupların bağımsız güç kaynaklarına sahip olmalarını olanaklı kılmıştı. Bu kaynakları merkezî hükümet karşısında kendi ve çıkarları doğrultusunda kullanabiliyorlardı. Esas merak konusu devlet-dışı sektörde bu zenginliğin kimin kontrolünde olduğu ve hangi derecede kime karşı nasıl kullanıldığıdır. Bk. Kasaba, "Sivil Toplumun Ekonomik Temelleri: Batı Anadolu Ticaretinde Rumlar (1840-1876)", s. 78, 79.

[408] Kasaba, agm, s. 79, 80.

[409] Elena Frangakis-Syrett, "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmalı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, içinde,* Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 118.

[410] Reşat Kasaba, "İzmir", Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert (Ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914), içinde,* Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 9.

[411] Kasaba, agm, s. 11.

[412] Kasaba, "Batı Anadolu'da Göçer İşçiler (1750-1850)", s. 26.

kırsal kesimine, sipahilerin denetiminden kurtulduktan sonra küçük ve orta büyüklükte tarlaları ele geçiren köylüler egemen oldu. Âyân bu tarlalar üzerinde hak iddia etmek isterse köylülerin sahiplik haklarını ya kâğıt üzerinde ya da fiziksel olarak yok etmek zorunda idi. Bunların dışında diğer bir yol küçük işletmelerin yanına büyük çiftlikler kurup onlarla rekabet etmekti. Her durumda âyân bölgede işgücünün saysını artırmak zorundaydı çünkü bütün Anadolu'da yerleşimler az ve dağınık, dolayısıyla işgücü kıttı. Bu sebepten Batı Anadolu gibi talebin fazla olduğu yerler için hazırda işçi kaynağı yoktu.[413]

Kırsal kesimde küçük parçalar hâlinde bölünmüş tarımsal yapının ticarî olarak bütünleşmesi, Napolyon Savaşları sırasında Doğu Akdeniz'den çekilmeye zorlanan Fransızların Batı Anadolu'da bıraktığı boşluğu dolduran yerli tüccarların (özellikle Rum tüccarların) bölgede yeni bir statü ve nüfuz kazanmasıyla olmuştu. Bunlar yerel nüfusun bankacıları konumunda olup, köylülere tarlalarına neyi, ne şekilde ekeceklerine ilişkin doğrudan baskı yapma gücüne sahip oldular. Tüccarlarla köylüler arasında doğrudan ilişki kurulması, doğru koşullarda köylülerin talebin yüksek olduğu ürünleri ekerek kâr sağlayabilecekleri anlamına geliyordu. Ayrıca Batı Anadolu'da esas para getiren ürünlerin hasadı temmuz ve aralık ayları arasında birbirini kesintisiz izliyordu. Bu takvim, bir köylünün ya da bir hanenin bir tarlayla veya bir ürünle işlerini bitirip hemen ötekine geçmelerine izin veriyordu. Eskiden köylülerin esas göç etme nedeni kendilerini hükümetin ve âyânın aşırı taleplerinden korumaktı. Oysa 18. yüzyıl sonrası dönemde başlıca itici güç ticarî tarıma katılmanın doğurabileceği fırsatların algılanmasıydı. Demek ki, erken dönemde nüfus hareketlerinin genelde başlıca etkisi köylüleri kırsal kesimin içlerine doğru iyice dağıtmak, sonuçta ekilmiş alanları göreli azaltmaktı. Buna karşılık 18. yüzyıl sonrasında ürünlerin çoğalmasında ve ekilmiş alanların genişlemesinde iş gücü dolaşımı anahtar rol oynamıştı.[414] Böylece, Batı Anadolu'ya büyük miktarda para akıtan yerel aracılar ile geniş bir alanda dolaşmaya gönüllü kısmen mülksüz işgücü, küçük köylü işletmelerinin (âyân malikâneleri içindeki ve dışındaki) ticarî bir ağ içine girmesine yol açmıştı. Bu yapılanmada göçebeler de önemli bir rol oynamışlar, nakliyede ve önemli yabanî bitkilerin toplayıcılığında bulunmuşlardır. Sonuçta ticarî tarımdan elde edilen kârın çoğu büyük şehirleri çevreleyen bahçeler ve çiftliklerin diğer bir ifadeyle entansif tarım yapan bu daha iyi konumlanmış çiftçilerin elinde birikmiştir.[415]

[413] Kasaba, agm, s. 24, 27.
[414] Kasaba, agm, s. 29, 30.
[415] Kasaba, agm, s. 31.

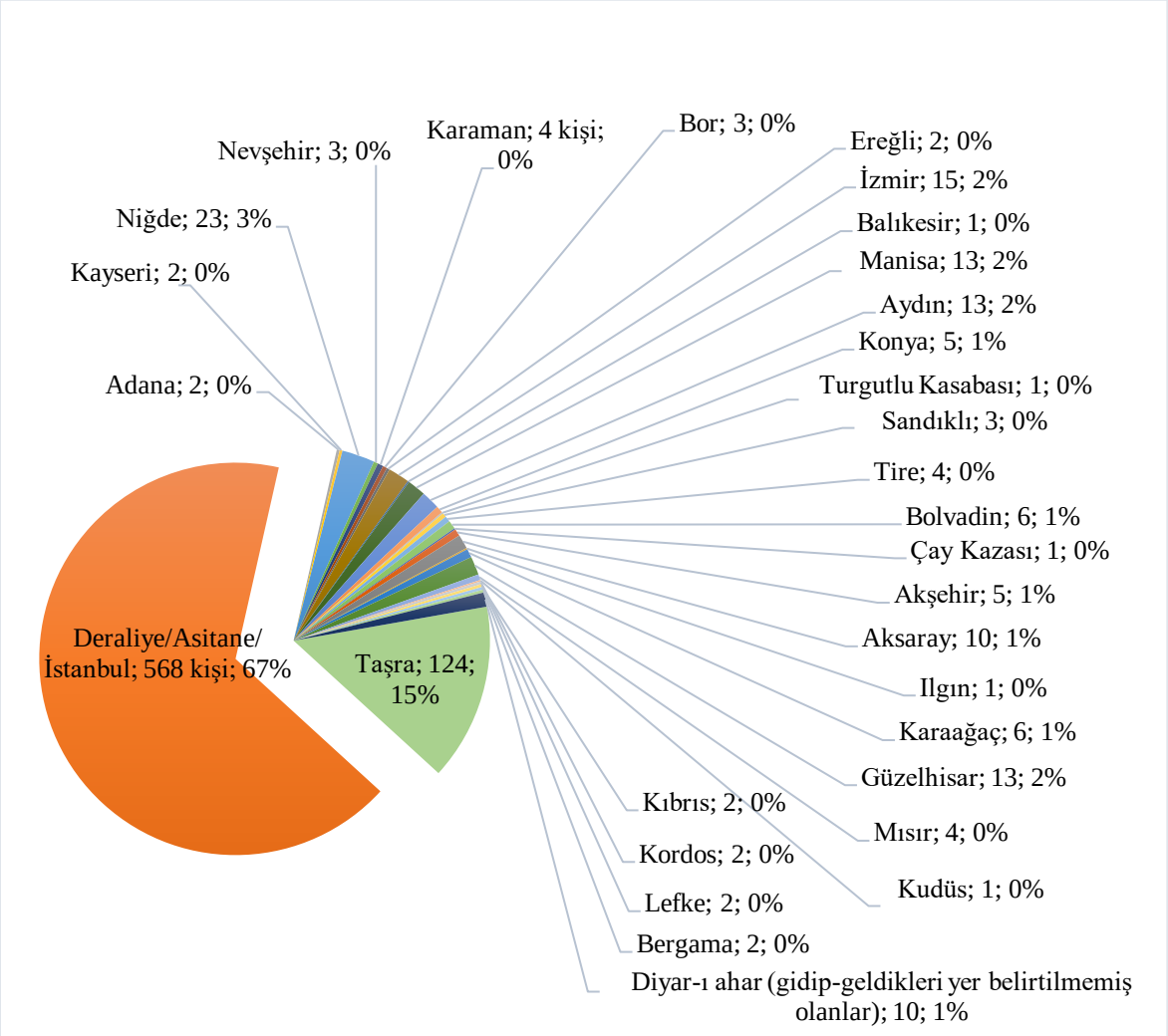
Orta Anadolu'dan ticarî maksatla Batı Anadolu'ya göç eden gayrimüslimlerin bu amaç doğrultusunda yurt dışına, Rusya üzerine gittikleri de bilinmektedir. Rumların Anadolu'dan büyük bir kitle hâlinde ilk ayrılışları 1700'lü yılların ikinci yarısına rastlamakla birlikte,[416] 1828-1882 arası dönemde Osmanlı Devleti'nin tebaası olan 95.100 Rum'un, Rus Çarlığı'nın da teşvikiyle beraber Rusya'ya göç ettiği belirtilmiştir.[417] Göç edenler içinde maden işçilerinin olması dikkati çekmektedir.[418] Rumlar, 1800'lü yılların başlarına kadar geçen sürede yerleştirildikleri Özi ve Aksu arasındaki bölgede Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyi ve Kırım'ı ilhak ederek ellerinde tutmasında, önemli bir askerî güç olarak görev yapmışlar, diğer taraftan Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte Rusya'nın Odessa, Mariupol, Balıklava ve Kerson gibi ilk ticaret merkezlerinin kurulmasında etkili olmuşlardır.[419] Bunda şüphesiz Rumların Karadeniz'de denizcilik ve ticarî tecrübelerinin büyük rolü olmuştur.[420] Ayrıca göçmenlerin Odessa'da 1814'te Filiki Eterya Cemiyeti'ni kurmaları Yunanlıların bağımsızlık hareketinin merkezini yeni Rum toprakları olan Rusya'ya kaydırmış olmaları anlamını taşıyordu.[421] Bu bağlamda gayrimüslimlerin yereldeki ticarî uğraşılarını veya iş tecrübelerini Rusya'ya taşıdıkları, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla beraber yeni ticarî merkezlerin oluşumunda etkili oldukları ve ticarî faaliyetlerini güçlendirip sağlama aldıktan sonra siyasî boyuta çıkardıkları söylenebilir. Bu açıdan Osmanlı Devleti içerisinden göç eden Rumların zamanla Ruslarca kucak açılmış bir gayrimüslim ayan taifesi oldukları ifade edilebilir.

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Batı Anadolu'da İzmir'in uluslararası ticret sistemi içerisinde zamanla güçlenmesinin yanında Orta Anadolu'nun güneyinde 1850'lere kadar önemini koruyacak olan Tarsus İskelesi'nden bahsetmek de faydalı olacaktır. Zira Tarsus İskelesi sadece Çukurova'nın değil, Niğde Sancağı Bereketli Madeni açısından da bir çıkış kapısı olup, burada çıkarılan kurşun madeni 1760'lardan 1830'lara kadar süren dönemde merkezin ihtiyacını ciddi oranda karşılamıştır. Bu anlamda Tarsus İskelesi, sadece Çukurova'nın değil, Tokat-Kayseri-Niğde yoluyla yapılan ticaretin de çıkış olarak kullanılmaktaydı. İhraç olunan veya ülke dahilinde nakledilen ürünler iskeleye develerle taşınmakta idi. Bu bağlamda en önemli aracı unsurlar olarak Aşiretler ve Türkmen

[416] Eyyub Şimşek, "18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2 (2016), s. 551.
[417] Şimşek, agm, s. 545.
[418] Şimşek, agm, s. 551.
[419] Şimşek, agm, s. 554.
[420] Şimşek, agm, s. 555.
[421] Şimşek, agm, s. 562.

Cemaatleri önem taşımıştır.[422] BOA. NFS.d. 3556'da Lârende'de sâkin olan Asvadoroğlu 35 yaşındaki kuyumcu Bedros'un sayım anında "İçel tarafında" bulunması Orta Anadolu ticaret ağının çıkış noktalarından biri olarak Tarsus ve zamanla yerini alacak olan Mersin iskelelerinin önemini göstermektedir.[423]

Grafik 40: Orta Anadolu'daki Gayrimüslimlerin En Çok Gidip-Geldikleri Yer veya Yerleşimlerin Kayıtları-1830[424]

[422] Songül Ulutaş, "XIX. Yüzyıl Başlarında Tarsus İskelesi ve Doğu Akdeniz Ticareti", Fevzi Demir (Ed.), *Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı*, *içinde,* Mersin Deniz Ticaret Odası Yayını, Mersin 2011, s. 163-187.

[423] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 111.

[424] *BOA. NFS.d. 3556,* vrk. 1-114. Grafikteki veriler kişilerin amed ve reft kayıtlarından yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Amed olarak kayıtlı olan şahsın nereden geldiği ve reft olarak kayıtlı şahsın nereye gittiği dikkate alınarak grafikteki rakamlar/oranlar oluşturulmuştur. Buradaki kayıtlara ek olarak bazen hane reisi ile birlikte ailedeki fertler de bu tarz hareketlenmelerin bir parçası olabilmekteydi. "Bu dahi" veya "bu dahi ma'en (birlikte)" ile "neferan 8 (kaç kişi ile birlikte hareket ediliyorsa ona göre rakam belirtilir)" şeklinde kaydedilen bu kişiler grafikte verilen rakamlara dahil edilmiştir. Yine kişinin gidip-geldiği yerler söz konusu olduğunda örneğin; Taşradalar, İzmirdeler şeklinde çoğul eki kullanılarak kaydedildiklerini görmekteyiz. Buradan şahsın kendisi dışında diğer kayıtlı olan bazı aile fertleri ile birlikte hareket ettiğini anlamaktayız. Bu tarz kayıtlar da grafiğe dahil edilmiştir. Ayrıca sayım anında farklı yerlerde bulunan şahıs veya şahısların bulundukları yerler de dikkate alınarak grafikteki verilere dahil edilmiştir.

BOA. NFS.d. 3556'da gayrimüslimlerin cizye[425] kayıtları da görülmektedir. Cizye kayıtları incelenen nüfus defterinde herbir hane veya şahıs için eksiksiz tutulmamış olduğundan, bu kayıtların birer gösterge olarak kullanılması güçleşmektedir. Bununla birlikte varolan kayıtlar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, söz konusu nüfus defterine göre, 1830'da Orta Anadolu'da sâkin olan cizye mükellefi gayrimüslimlerin ekseriyetle "evsat" yahut "vasat" yani "orta halli" ibaresiyle kaydedildikleri görülmektedir. Ayrıca "A'lâ"yı zengin "Ednâ"yı da fakir olarak telakki ettiğimizde gelirler açısından birbirlerine denk vaziyette diyebileceğimiz miktarda "a'lâ" ve "edna" kayıtları mevcuttur. Bu durum, 1830 tarihinde Orta Anadolu'daki gayrimüslimler arasında refah seviyesinin iyi bir düzeyde olduğu ve fakirlik oranının düşük olduğu sonucuna götürmektedir. Bu çıkarımda, elbette, daha önce belirtildiği üzere gayrimüslimlerin çokça sermaye ve beceri gerektiren (getirisi yüksek) iş kollarında faaliyet göstermelerinin payı büyüktür. "A'lâ" yani "zengin" veya ekonomik durumu "iyi" olarak kaydedilen gayrimüslimlerin çok büyük oranda tüccar veya esnaflıkla meşgul olması, 1830'larda – ve belkide diğer zamanlarda da – zenginliğin veya servet sahibi olmanın tarım ve hayvancılığa nazaran ticaret ve esnaflıkla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Cizye vergisi miktarı veya muafiyetinin hane veya kişilere göre farklılık arzetmesinde gayrimüslimlerin icra ettikleri mesleklerin veya diğer özelliklerinin (hasta, ihtiyar, amelmande, kötürüm vs. çalışamaz olma durumları) farklı olmasının da etkisi olmuştur.[426] Neticede BOA. NFS.d. 3556 ve diğer nüfus defterlerindeki nüfus kayıtlarına göre, 1830 yılında Orta Anadolu'da yaşamakta olan gayrimüslimlerin aynı coğrafyada

[425] 1691 fermanında şer'î kaideler çerçevesinde cizye mükellefi olanların kişi başına vergi vermeleri gerektiği belirtilerek maktu sistem ve muafiyetler yürürlükten kaldırılmıştı. Fakat buna rağmen birçok eski uygulama ve muafiyet devam etti; 1839'da vergi eşitliği prensibiyle bütün bu muafiyet ve imtiyazlar lağvedildi. Bununla birlikte XVII. yüzyılda maliyede yapılan köklü değişikliklere kadar cizye, imparatorluğun pek çok yerinde tek ve sabit bir rakam üzerinden alınmıştı. Mesela Kanunî Dönemi'nde imparatorluktaki gayrimüslim tebaadan alınan cizye miktarı bazı yerler hariç normal nisbetten daha düşüktü. Şeriatın belirlediği nisbetlerin çok altında kalan sabit rakamlar padişahın tahta cülusu sırasında yeniden tesbit edilirdi. Mesela II. Selim tahta çıktığında miktarı 10 akçe arttırmıştı. Cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılmıştır; zira bu ferman Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiği için gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiği ortaya çıkınca bunlardan belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri (bedel-i askeri) kararlaştırılmış ve böylece kaldırılan cizye vergisi bu ad altında mahiyet değiştirerek 1907'ye kadar sürmüştür. Osmanlı terminolojisinde cizye mükellefleri "ala", "evsat" ve "edna" şeklinde üç gruba ayrılıyordu. Bu terimler zengin, orta halli ve fakir gruplar için kullanılmakta olup gruplara dahil olanların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer'î dirhem, altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tesbit edilmişti. Nitekim 16 Nisan 1491 tarihli bir belgede cizyenin şer'î ölçülere göre alındığı görülmektedir. Ancak 1475 tarihli bir fermanda vergi toplayıcılarının sabit bir rakam üzerinden cizyeyi almaları emredilmiştir. Bk. Halil İnalcık, "Cizye", *DİA*, C: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 45-48.

[426] Daha başlangıçtan itibaren, rahipler, çocuklar, kadınlar, fakir ve ihtiyarlar, bedensel özürlüler vb. ile belli hizmetleri gören özel statülü kimi gruplar genellikle cizyeden muaf tutulmuşlardır. 1691 fermanı ile malûller dışında bütün rahipler, elinde mülkü ya da bir kazancı olmayan gayrimüslimler de bütün itirazlara rağmen, cizye yükümlüsü sayıldılar. Öte yandan, fakir, kör, malûl, işsizlerle, kocalarının arazisi kendilerine kalmış olanlar dışındaki kadınların muafiyeti devam etmiştir. Bk. Özel, agm, s. 38.

beraber yaşadıkları Müslümanlara kıyasla; bilhassa ekonomik anlamda daha elverişli şartlarda yaşadıkları ifade edilebilir.

Tablo 11: Orta Anadolu Gayrimüslimlerinden Cizye Vergisine Bağlı Olarak "A'lâ" (Yüksek Gelirli) Kaydedilenler[427]

Kişi	İsim	Fizikî Özellikler	Diğer Özellikler	Sayfa Numarası	Yaş
1	Artin veled-i Agob	Bıyıklı	Bezzaz	Vrk. 69	25
2	Artin veled-i Agob (mürd)	Ak sakallı	Tüccar	Vrk. 70	55
3	Yevan veled-i Petro veled-i Yosef	Bıyıklı		Vrk. 72	27
4	Kostandi veled-i Abram	Bıyıklı	Bezzaz	Vrk. 72	55
5	Nikola veled-i Yosef	Ak sakallı	Tüccar	Vrk. 73	65
6	Aci Haralam veled-i Markaryos	Bıyıklı	Tüccar	Vrk. 73	51
7	Yorgi veled-i Abram	Bıyıklı	Tüccar	Vrk. 73	35
8	Esterati veled-i Vasilyos	Bıyıklı	Attar	Vrk. 73	35
9	Eftadyos veled-i Dimitri kardeşi Klemendos[428]		Şerbetçi	Vrk. 73	25
10	Todiri [429] veled-i Yorgi	Ak sakallı	Çulha	Vrk. 73	55
	Oğlu Yordam[430]	Bıyıklı	Şerbetçi	Vrk. 73	25
11	Mihail[431] veled-i Nikola	Ak sakallı	Çulha	Vrk. 74	59
	Oğlu Mihail[432]	Bıyıklı	Sebzeci	Vrk. 74	31
12	Aci Bodos veled-i Bezzaz Mardadyos veled-i Kostandi	Bıyıklı		Vrk. 74	23
13	Bakamyos veled-i Tüccar Mosii veled-i Gis			Vrk. 74	27

[427] *BOA. NFS.d. 3556, vrk. 69-90.*
[428] Deraliye'de (İstanbul'da).
[429] Todiri "edna" olarak kayıtlı iken oğlu Yordam İstanbul'da çalışmasının karşılığını almış olacak ki "a'lâ" olarak kayıtlıdır.
[430] Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). İstanbul'dan amed(geldi), der-sene 1246/1830.
[431] Mihail "edna" olarak kayıtlı iken oğlu Mihail "a'lâ" olarak kaydedilmiştir.
[432] Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte).

14	Agasimo[433] veled-i Kostandi	Bıyıklı	Tüccar	Vrk. 75	43
15	Nikola veled-i İstefan	Bıyıklı	Tüccar	Vrk. 76	61
16	Vasil veled-i Yuri	Bıyıklı		Vrk. 77	31
17	Boğas veled-i Anasdaş Araboğlu			Vrk. 77	49
18	Bogan veled-i Tabos			Vrk. 77	31
19	Yordam veled-i İstavri	Bıyıklı	Bezzaz	Vrk. 78	37
20	Kostandi veled-i Nayos	Bıyıklı		Vrk. 78	37
21	Petro veled-i Kostandi	Ak sakallı	Timurci	Vrk. 85	-
22	Nikola veled-i Kiryako			Vrk. 85	30
23	İstefan veled-i Simyon			Vrk. 85	43
24	Beradomoz veled-i Kalankos			Vrk. 85	32
25	Yordan veled-i Yevan			Vrk. 85	32
26	Kostanti veled-i Lazor			Vrk. 86	26
27	Nikola veled-i Dimitri	Ak sakallı	Çiftçi	Vrk. 89	70
28	Selastos veled-i Haralanpa	Sarı bıyıklı	Yağcı	Vrk. 90	40
29	Anaryos[434] veled-i Yevan	Kara bıyıklı	Rençber	Vrk. 90	25

[433] Reft be-Kayseriyye fi 7 Cemaziyelahir sene 1247 (13 Kasım 1831'de Kayseri'ye gitti).
[434] Reft be-Âsitane 1248 (1832 yılında İstanbul'a gitti).

SONUÇ

Orta Anadolu, tarihî ipek ve baharat yollarının kesiştiği bir coğrafyada bulunması, topraklarının verimli olması, ikliminin insan yaşamına uygun olması gibi çok çeşitli sosyal ve iktisadi imkânlara sahip olması sebebiyle pek çok devlete ev sahipliği yapmış kültür ve uygarlık merkezi haline gelmiştir. Nitekim bu uygarlıklardan biri de hiç şüphesiz 1299 yılında tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti, dil, din ve kültür açısından çeşitlilik gösteren bir yapıya sahip olmasına rağmen altı asır boyunca ayakta kalmayı başarmıştır. Bunda Osmanlı devlet adamlarının gayreti ve mahareti kadar uygulanan usul ve yöntemlerin de etkisi vardır. Bu yöntemlerden biri de Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmek, varlığını devam ettirebilmek için asker, para ve yönetim düzeni gibi ihtiyaçlara bağlı olarak yaptığı muhtelif sayımlardır. İlk zamanlarda sayıma yönelik olarak tahrirlerin yapıldığı ve kayıt altına alındığı biliniyorsa da bunların amacı gelir getiren nüfusun tespitine yöneliktir. Modern anlamda ilk genel nüfus sayımı II. Mahmud zamanında yapılmıştır. Bu noktada araştırmamıza konu olan 3556 numaralı nüfus defteri Sultan II. Mahmut zamanında yapılan ilk genel nüfus sayımı kapsamında olmasıyla önem arzetmektedir. Yeni doğandan en yaşlı olan şahsa varıncaya kadar tüm erkek nüfusun kaydedildiği bu sayımlarla Orta Anadolu'daki Müslüman ve gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik, kültürel vs. özellikleri hakkında niteliksel ve niceliksel anlamda doyurucu bilgilere sahip olmak mümkündür. Bu açıdan çalışma konusu olan 3556 numaralı nüfus defterine göre Orta Anadolu'daki Niğde-Bor, Aksaray, Ereğli, Akşehir ve Lârende'nin gayrimüslim nüfusunun özellikleri hakkında şunlar ifade edilebilir: Orta Anadolu'daki mezkûr yerleşimlerde toplamda 8343 gayrimüslim nüfus mevcuttur. Buna Lârende'de meskûn 6 Müslüman kişiyi de dâhil edecek olursak defterde toplam kayıtlı nüfus 8349 kişidir. Gayrimüslim nüfusun %24'ü şehir merkezlerinde ikâmet etmekte iken, %76'sı kırsalda sâkindirler. Yerleşimlere göre gayrimüslim nüfusun en fazla sırasıyla Niğde (Bereketli ve ona bağlı yerleşimlerde), Akşehir, Bor, Aksaray, Lârende ve Ereğli'de olduğu söylenebilir. Yerleşimlerdeki gayrimüslimleri Ermeni ve Rum

olarak tasnif etmek mümkündür. Fakat Niğde özelinde görüldüğü üzere yerleşimin merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin Ermeni mi Rum mu olduklarını ayırt etmek zorlaşmaktadır. Bu açıdan Bor'daki İnseri ve Karaca mahallelerinin Rum taifesinden oldukları başlıklarında belirtilirken (An-Mahalle-i İnseri An-Taife-i Rum ve An-Mahalle-i Karaca Taife-i Rum) aynı başlıklar altında İnseri'de 35, Karaca'da 3 Ermeni kişinin kaydedildiği dikkati çekmektedir. Yine benzer şekilde Mahkeme Mahallesi "Eramine" kelimesi ile başlığa yazılırken (Mahalle-i Mahkeme Taife-i Eramine) aynı mahallede 1 Rum'un ikâmet ettiği görülmektedir (Bk. *BOA. NFS.d. 3556,* vrk.69-73*).*

Deftere göre Rumların ekseriyetle kırsalda Ermenilerin ise tamamının şehir merkezlerinde ikâmet ettikleri söylenebilir. Bu açıdan 8343 kişilik gayrimüslim nüfus içinde Ermenilerin tamamı olan 1393'ü (%17'si) şehir merkezlerinde ikâmet etmekte iken, geri kalan %83'lük kısmı oluşturan 6950 Rum nüfustan 643'ü (%9'u) şehir merkezinde, 6307'si (%91'i) kırsalda ikâmet etmektedirler. Bereketli reayasının tamamının Rumlardan oluşmasından başka, Bor reayası içinden 912'sini (%85'ini), Aksaray içinden 989'unu (%95'ini), Akşehir içinden 401'ini (%36'sını) Rumlar oluşturmaktaydı. Rumlardan başka yukarıda sayılan yerleşimlerden Bor, Aksaray ve Akşehir'in gayrimüslim nüfusundan 167'sini (%15'ini) Bor'daki, 47'sini (%5'ini) Aksaray'daki ve 714'ünü (%64'ünü) Akşehir'deki Ermeni nüfus oluşturmaktadır. Ereğli nüfusunun tamamı Ermenilerden oluşmakta iken, Lârende nüfusundan sadece 6 kişinin (%2,5'inin) Müslüman geri kalanın ise Ermenilerden oluştuğu görülmektedir. Bereketli reayasının tamamını kırsalda bulunan Rumlar oluşturmaktaydı. Bor'un şehir merkezinde 167 Ermeni, 643 Rum ikâmet etmekte iken kırsalında 269 Rum mevcut idi. Diğer bir ifadeyle Bor'un şehir merkezinde ikâmet edenlerin %21'ini Ermeni ve %79'unu Rumlar oluştururken kırsalındaki nüfus tamamen Rumlardan meydana geliyordu. Aksaray şehir merkezinin tamamı Ermenilerden oluşuyordu. Buna karşılık kırsalında sadece Rumlar meskûn idi. Ereğli'deki gayrimüslimlerin tamamını şehir merkezindeki Ermeniler oluşturuyordu. Akşehir'in şehir merkezinde 714 Ermeni, kırsalında 401 Rum oturuyordu. Başka bir cümle ile Akşehir'in gayrimüslim nüfusunun %64'ünü şehir merkezindeki Ermeniler, %36'sını kırsalındaki Rumlar oluşturmakta idi. Lârende'deki nüfusun tamamı şehir merkezindeki Ermeni ve Müslümanlardan oluşuyordu.

Orta Anadolu'daki Niğde-Bor, Aksaray, Ereğli, Akşehir ve Lârende yerleşimlerinde sâkin 8343 gayrimüslim nüfustan 2527'si (%30'u) meslek sahibi olup, bunların %25'i şehir merkezlerinde %75'i ise kırsalda mesleklerini icra etmekteydiler. Yerleşimlere göre gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin en fazla sırasıyla Niğde (Bereketli ve ona bağlı

yerleşimlerde), Bor, Akşehir, Aksaray, Lârende ve Ereğli'de olduğu söylenebilir. Meslek sahibi gayrimüslimlerden; Rumların ekseriyetle kırsalda Ermenilerin ise tamamının şehir merkezlerinde mesleklerini icra ettikleri görülür. Bu açıdan 2527 kişilik meslek sahibi gayrimüslim nüfus içinde meslek sahibi Ermenilerin tamamı olan 428 kişi (%17'si) şehir merkezlerinde faaliyet hâlinde iken, geri kalan %83'lük kısmı oluşturan 2099 meslek sahibi Rum nüfustan 217'si (%10'u) şehir merkezinde, 1882'si (%90'ı) kırsalda mesleklerini icra etmektedirler. Bereketli reayasından meslek sahiplerinin tamamının Rumlardan oluşmasından başka, mesleği olanların içinden 320'sini (%86'sını) Bor'daki, 224'ünü (%93'ünü) Aksaray'daki ve 62'sini (%24'ünü) Akşehir'deki Rumlar oluşturmaktaydı. Rumlardan başka yukarıda sayılan yerleşimlerden Bor, Aksaray ve Akşehir'in meslek sahibi gayrimüslim nüfusundan 52'sini (%14'ünü) Bor'daki, 18'ini (%7'sini) Aksaray'daki ve 193'ünü (%76'sını) Akşehir'deki Ermeniler oluşturmaktadır. Ereğli'deki meslek sahiplerinin tamamı Ermenilerden oluşmakta iken, Lârende'deki meslek erbâbı içinden sadece 3'ünü (%3'ünü) Müslümanlar geri kalanını ise (95'ini veya %97'sini) Ermeniler oluşturmaktaydı. Bereketli reayasından mesleği olanların tamamını kırsaldaki Rumlar oluşturmakta idi. Bor'un şehir merkezinde meslek sahibi 52 Ermeni, 217 Rum var iken kırsalında 103 Rum bulunuyordu. Diğer bir ifadeyle Bor'un şehir merkezinde ikâmet edenlerin %19'unu Ermeni ve %81'ini Rumlar oluştururken kırsalındaki nüfus tamamen Rumlardan meydana geliyordu. Aksaray şehir merkezinde yalnız meslek sahibi Ermeniler mevcut olup, buna karşılık kırsalında sadece Rumlar mesleğini icra ediyordu. Ereğli'deki gayrimüslimlerden meslek erbâbının tamamını şehir merkezindeki Ermeniler oluşturuyordu. Akşehir'in şehir merkezinde 193 Ermeni, kırsalında 62 Rum faaliyet yürütmekteydi. Başka bir cümle ile Akşehir'in mesleği olan gayrimüslim nüfusunun %76'sını şehir merkezindeki Ermeniler, %24'ünü kırsalındaki Rumlar oluşturmakta idi. Lârende'de mesleği olan nüfusun tamamı şehir merkezindeki Ermeni ve Müslümanlardan oluşuyordu. Yahut Lârende'deki meslek sahibi gayrimüslimlerin tamamı Ermenilerdi.

Deftere göre Orta Anadolu'daki Niğde-Bor, Aksaray, Ereğli, Akşehir ve Lârende yerleşimlerindeki gayrimüslimlerden meslek sahiplerinin %49'unun esnaf ve zanaatkarlık, %42'sinin tarım ve hayvancılık, %6'sının tüccarlık ve %3'lük kesiminin ise idarecilik-yöneticilik, dinî hizmetlilik ve ilmiye alanında faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Gayrimüslimlerden tarım ve hayvacılıkla iştigal edenlerin, esnaf ve zanaatkarlara göre az sayıda olmasının yanında kuyumcu, bogasici, boyacı vb. gibi fazla sermaye gerektiren meslekleri icra etmeleri dikkati çekmektedir. Aygün'ün Aksaray özelinde belirttiği gibi

1830'larda attarlık, kuyumculuk ve sarraflık gibi yükte hafif pahada külliyetli sermaye gerektiren meslekler, Müslüman nüfus arasında mevcut değildir. Bununla birlikte 1830'da Aksaray Kasabası'nda sâkin Müslümanların %17'lik bir kısmı esnaf ve zanaatkarlıkla meşgul iken, gayrimüslimlerden esnaf ve zanaatkarlıkla uğraşanların sektörel dağılım içindeki payı %55'tir. Bu durum 1830'da Aksaray gayrimüslimlerinin esnaf ve zanaatkarlık kolunda üç katından biraz fazla üstünlükleri olduğunu gösterir (Bk. Grafik 28 ve 33). Benzer şekilde ticaret ile ilgilenenler açısından Hava Selçuk'un çalışmasından istifadeyle bir kıyaslama yapıldığında Niğdeli gayrimüslimlerin Niğdeli Müslümanlara oranla yaklaşık 12 kat fazla ticaret ile uğraştıkları ortaya çıkmaktadır (Bk. Grafik 22 ve 23). Bahsi geçen ticaret erbâbının toptancı olarak şehirler veya bölgeler arası mal sevki ile ilgilenenler olduğunu bilmek gerekir. Bu ifadelerden yola çıkarak Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin ekonomik anlamda Müslümanlara kıyasla daha iyi bir konumda oldukları söylenebilir.

Defterdeki kayıtlara göre Orta Anadolu'nun söz konusu yerleşimlerinin toplam gayrimüslim nüfusundan %35'ini çocuk, %24'ünü genç, %23'ünü olgun (aktif) ve %4'ünü ise yaşlı ve ihtiyar tabir edilen kimselerden oluşmaktaydı. Ayrıca %14'lük bir kesimin isimleri kaydedilmiş olduğu hâlde yaşları kaydedilmemiştir. Burada belirtilmelidir ki; aktif nüfusa meslek sahibi olduğu düşünülerek genç nüfusu ve yaşlılardan sadece "amelmande" olarak kaydedilenlerin dışında meslek sahiplerini dahil edecek olursak Orta Anadolu'daki gayrimüslimler içinde aktif nüfus oranı 4162 kişi; %50 seviyesine ulaşmaktadır. Bu duruma bakıldığında Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin genç ve aktif bir nüfus potansiyelinin olduğu açıkça ifade edilebilir.

Defterde gayrimüslimlerin göç hareketlerine bakıldığında gayrimüslimlerin Orta Anadolu'dan dışarıya olan hareketlenmelerinin en çok İstanbul ve taşrada şeklinde kayıt altına alındıkları görülmektedir. İkisi dışında en çok gidilen güzergâhın Batı Anadolu yerleşimleri olması dikkati çekmektedir. Gidilen yerler arasında Kudüs, Mısır ve Kıbrıs'ın varlığı ayrıca belirtilebilir. Bunların dışında Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin çevre yerleşimler arasında seyahat ettikleri düşünülebilir (Aksaray, Ereğli, Bor, Niğde, Akşehir, Nevşehir, Adana, Konya, Kayseri, Karaman vs.). Gayrimüslimlerin amaçlarına göre farklı yerleşimlere yaptıkları bu seyahatlerin en fazla iş ve ticaret kastıyla yapıldığı ifade edilebilir. Onların iş için gittikleri yerlerden elde ettikleri kazançlarını esas sâkini oldukları Orta Anadolu'ya taşımalarının yanında kendi meslekleriyle ilgili becerilerini hizmete dönüştürdükleri ve bu açıdan topluma katkı sağladıkları düşünülebilir. Yine meslek sahibi

gayrimüslimlerin beceri ve hünerlerini başkalarına öğreterek Orta Anadolu'daki imkânların devamlılığı açısından faydalı oldukları düşünülebilir.

Neticede, incelenen kayıtlardan anlaşıldığı üzere Orta Anadolu'daki gayrimüslimler Osmanlı tebaasından olmanın getirdiği haklarından sonuna kadar yararlanmışlar (askere gitmemek, kadıya müracaat etmek vs.) ve aynı coğrafyada beraber yaşadıkları Müslümanlara kıyasla; bilhassa ekonomik anlamda daha iyi bir konumda olduklarından dolayı daha elverişli şartlarda yaşamışlardır. Bu açıdan Orta Anadolu'daki gayrimüslimler için sosyal ve ekonomik anlamda hayata entegre olamama gibi bir sorunun varlığından söz edilemez. Karpat'ın belirttiği üzere, Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Avrupa'nın kapitalist ekonomisine ve giderek yoğunlaşan ülke içi ve uluslararası ticaretin etkisine maruz kaldığında, yeni ekonomik düzenin fırsatlarından ilk yararlananlar gayrimüslimlerdi. Koşulların (ekonomik, kültürel, toplumsal) değişmesiyle gelişen gayrimüslimlerin askerlikle meşgul olmamalarının da getirdiği pozitif etkiyle ekonomik anlamda Müslümanlara kıyasla daha iyi bir konumda oldukları ve nüfuslarının arttığı söylenebilir. Bu da bize 1830'da Orta Anadolu'daki gayrimüslimlerin ekonomik ve toplumsal anlamda hayat standartlarının iyi bir düzeyde olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Nüfus Defteri (NFS.d.) 3556 (hicrî 1246/miladî 1830).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Nüfus Defteri (NFS.d.) 3563 (hicrî 1249/miladî 1833).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Nüfus Defteri (NFS.d.) 3637 (hicrî 1248/miladî 1832).

H.1285/M.1868 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 1, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2009.

H.1286/M.1869 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 2, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2007.

H.1287/M.1870 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 3, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2007.

H.1291/M.1874 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 7, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2008.

H.1292/M.1875 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 8, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2009.

H.1293/M.1876 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 9, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

H.1294/M.1877 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 10, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

H.1295/M.1878 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 11, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

H.1296/M.1879 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 12, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2011.

H.1300/M.1883 Konya Vilayeti Sâl-nâmesi, C: 16, Çev:/Ed: Mehmet Eminoğlu / Ed. Mehmet Birekul, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2012.

Te'lif ve Tetkik Eserler

ADIYEKE Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 11 (2000), s. 769-823.

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453,* C: 1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.

ARAZ Yahya, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Bağlamında Lise Tarih Ders Kitaplarında "Öteki" Sorunu*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Programı Doktora Tezi, İzmir 2008.

AYDIN Bilgin, "Salnâme", *DİA*, C: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

AYDIN M. Akif, "Osmanlı Barışının Tesisinde Osmanlı Hukukunun Rolü", Kemal H. Karpat ve Yetkin Yıldırım (Ed.), *Osmanlı Hoşgörüsü, içinde,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 163-176.

AYDIN M. Akif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

AYDIN Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri*, 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 81-106.

AYGÜN Necmettin, "Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları", Veysel Usta, Necmettin Aygün, Fethi Gedikli ve Mehmet Salih Atadinç (Ed.), *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (26-28 Nisan 2013), içinde,* Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2014, s. 121-150.

AYGÜN Necmettin, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2016.

AYGÜN Necmettin, *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, C: 1, Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

BAY Mustafa, *Salnamelerde Aksaray*, T.C. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Yeni Aksaray Basın Yayın, Aksaray 2013.

BAYBAL Sami, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/12 (2001), s. 79-88.

BİLGE Sadık Müfit, "Karaman Eyâleti'nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî Taksimatı (XV.-XVIII.Yüzyıllar)", *International Review of Turkish Studies a peer-reviewed academic journal*, 1/1 (2011), s. 50-67.

BİNGÖL Sedat, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *15-CIEPO Sempozyumu Bildirisi*, 8-12 Haziran 2002, Londra.

BOZKURT Nebi, "Nüfus", *DİA*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

CENGİZ Ahmet, *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2014.

ÇELEBİ Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1/1, Haz: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

ÇETİN Cemal, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Turkish Studies Dergisi*, 9/1 (2014), s. 133-156.

ÇETİN Firdevs, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

ÇİÇEK Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", Kemal Çiçek (Ed.), *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, içinde,* Sota ve Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.31-51.

EMECEN Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

ERCAN Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi,* C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s. 197-208.

ERDOĞDU Mehmet Akif, "Karaman Vilâyetinin İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XII (1992), s. 425-430.

ERDOĞRU M. Akif, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

ERGENÇ Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

FAROQHI Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C: 2, *içinde,* Çev: Ayşe Berktay, Süphan Andıç ve Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 543-759.

FRANGAKIS-SYRETT Elena, "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmalı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, *içinde,* Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 101-119.

FRAZEE Charles A., *Katolikler ve Sultanlar*, Çev: Cemile Erdek, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

GÜL M. Fırat, "Aksaray'lı Bir Ermeninin Anıları", *Genç Kalemler Dergisi*, 2 (2015), s.108-110.

GÜMÜŞÇÜ Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK Basımevi, Ankara 2001.

GÜVEN Cemal, "Niğde-Bor Bölgesinin 1794-1799 Yılları Arasındaki Askerî Yükümlülükleri (387 No'lu Bor Şer'iyye Siciline Göre)", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11 (2004), s. 353-381.

İNALCIK Halil, "Cizye", *DİA*, C: 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

İNALCIK Halil, "Eyalet", *DİA*, C: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

İNALCIK Halil, "Roderic Davison'ın "*Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*" adlı eseri", *Belleten*, 28/112 (1964), s. 791-793.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C: 1, Çev: Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

İNALCIK, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmalı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, içinde,* Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.17-36.

İPŞİRLİ Mehmet, "Avârız Vakfı", *DİA*, C: 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

KARACA Zafer, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KASABA Reşat, "Batı Anadolu'da Göçer İşçiler (1750-1850)" Reşat Kasaba (Ed.), *Dünya İmparatorluk ve Toplum, içinde,* Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 24-35.

KASABA Reşat, "İzmir", Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert (Ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914), içinde,* Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 1-23.

KASABA Reşat, "Sivil Toplumun Ekonomik Temelleri: Batı Anadolu Ticaretinde Rumlar (1840-1876)" Reşat Kasaba (Ed.), *Dünya İmparatorluk ve Toplum, içinde,* Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 73-83.

KAYNAKCI Ahmet Gökhan, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

KAZICI Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KENANOĞLU M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi (Mit ve Gerçek)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

KILIÇ Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KIŞ Salih, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hadisesinde Konya Muharebesi*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

KOÇ Yunus, "Nüfus", *DİA*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

KONYALI İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C: 1, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974.

KÜÇÜK Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s. 208-217.

LEWIS Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara 1996.

MARDİN Şerif, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset Makaleler I*, Der: M. Türköne – T. Önder, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2013.

MARTAL Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme (19. Yüzyıl)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.

MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayıncılık, Bursa 2012.

OFLAZ Mustafa, "Niğde", *DİA*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

ORTAYLI İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.216-221.

ORTAYLI İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 996-1002.

ÖCAL Yaşar, "Çaparzade (Çapanoğlu) Süleyman Bey'in İdaresindeki Maden İşletmeleri", *Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu,* 05-07 Mayıs 2016, Bozok Üniversite Yayınları, Yozgat 2016, s. 374-392.

ÖZ Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 429-439.

ÖZ Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZ Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

ÖZDEMİR Renk, "Gelveri'den Nea Karvali'ye Ortodoks Karamanlılar", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 108 (2015), s. 197-209.

ÖZDEMİR Tuncay, "Akşehir'in Tarihi, Beşeri ve İktisadi Coğrafyasına Kısa Bir Bakış", *I. Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri,* 20-21 Kasım

2008, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 91-101.

ÖZEL Oktay, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", Halil İnalcık ve Şevket Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, içinde,* Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s. 35-50.

ÖZTÜRK Gülin Erdem, "19 ve 20. Yüzyıllarda Niğde Sancağı'nın İdari Taksimatı", Musa Şaşmaz (Ed.), *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine, içinde,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 69-83.

POLONYALI Simeon*, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, Çev:/Sad: Hrand D. Andreasyan / İslam Özkan, Köprü Kitap Yayınları, İstanbul 2016.

SAK İzzet, "Şer'iyye Sicillerine Göre Kölelerin Milliyet ve Eşkali (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1994), s. 377-394.

SAK İzzet, *10 Numaralı Konya Kadı Sicili (1659-1661)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.

SAK İzzet, *47 Numaralı Konya Kadı Sicili (1716-1717)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2014.

SELÇUK Hava, "Niğde'de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 6/2 (2013), s. 1263-1294.

SUNGUR Mutullah, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, s.558-567.

ŞAHİN İlhan, "Aksaray", *DİA*, C: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

ŞAHİN İlhan, "Akşehir", *DİA*, C: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

ŞAHİN İlhan, "Şehir", *DİA*, C: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ŞİMŞEK Eyyub, "18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2 (2016), s. 543-568.

ŞİŞMAN Cengiz, "Osmanlı "Millet"lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer'iyye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 20 (2000), s. 385-399.

TOSUN Miraç, *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatler Arası İlişkiler*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2013.

TUNCEL Metin, "Ereğli", *DİA*, C: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

TUNCEL Metin, "Karaman", *DİA*, C: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

TUŞ Muhittin, *Sosyal ve Kültürel Açıdan Konya*, Tablet Yayınları, Konya 2007.

ULUTAŞ Songül, "XIX. Yüzyıl Başlarında Tarsus İskelesi ve Doğu Akdeniz Ticareti", Fevzi Demir (Ed.), *Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu-III Bildiriler Kitabı, içinde,* Mersin Deniz Ticaret Odası Yayını, Mersin 2011, s. 163-187.

UNAN Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2004.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, C: III/2, TTK Basımevi, Ankara 2011.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 183-216.

YILDIZ Durmuş Erhan, *Niğde İli Bor İlçesi'nin Tarihi Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, T.C. Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2013.

YILMAZ Mehmet, "Tanzimat Döneminde Sille Gayrimüslimleri", İlker Mete Mimiroğlu (Ed.), *Sille ve Aya Elenia Müzesi, içinde,* Seçil Ofset Basımyeri, İstanbul 2013, s. 31-45.

YÖRÜK Doğan, *3 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (H. 987-1330/M. 1579-1912)*, Palet Yayınları, Konya 2013.

YÖRÜK Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Kitabevi, Konya 2005.

EK -I-

BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Köy/Mahalle Kahyası-Muhtarı (Kezir/Kizir) ve Yakını Olarak Kayıtlı Olanların İsimleri
Bereketlü Madeni Hümayunu reayasından olan 41 yaşındaki Yakof veled-i Güleçoğlu Eftar; kezir-(i) karye-i karbet (Köy muhtarının yakını) olarak kayıtlıdır. vrk.9.
Tırhana köyünde sakin olan 61 yaşındaki Kostandi veled-i Termid; zikredilen köyün muhtarı olarak kayıtlıdır. vrk.38.
Suvirmez köyünde sakin olan 61 yaşındaki Elya veled-i Yemandioğlu Kostandi; köylünün muhtarı olarak kayıtlıdır. vrk.47.
Andaval köyünde sakin olan 35 yaşındaki Paskal veled-i Markosoğlu; köylünün muhtarı olarak kayıtlıdır. vrk.53.
Semendenda köyünde sakin olan 25 yaşındaki Benyat veled-i Dümbelak Kostandi; köylünün muhtarı olarak kayıtlıdır. vrk.56.
Misli köyünde sakin olan 37 yaşındaki Gorgor veled-i Kerlesoğlu Yani; köylünün muhtarı olarak kayıtlıdır. vrk.64.
Bermende köyünde sakin olan Nikola veled-i Kiryako(-); Köy Kahyası olarak kayıtlıdır. vrk.105.
Mahalle-i Ahi Osman sakin olan 35 yaşındaki Markaroğlu Asvadorun oğlu Karabet; kezir/muhtar olarak kayıtlıdır. vrk.113.

EK -II-

BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Reft-Amed-Nukilet Şeklinde Kaydedilenler İle Sayım Anında Farklı Yerlerde Olanlar ve Sonradan Kayıtlı Olanlardan Bazıları (1830)
Bereketlü ve Tâbi Yerler
Zenge köyünde sakin olan Tüccar Benyat veled-i Yevan (35); (sayım anında/1830'da) Mısır'dadır. vrk.25
Zenge köyünde sakin olan Şerbetci Simyon veled-i Portakal (35); (sayım anında/1830'da) Mısır'dadır. vrk.25
Uluağaç köyünde sakin olan Çiftçi Aleksi veled-i Peşkirdaroğlu Peratmos (35); Reft der-sene 1247 (1831 senesi içinde gitti). Fakat nereye gittiği belirtilmemiştir. vrk.48.
Uluağaç köyünde sakin olan Çiftçi Anastaş veled-i Bıyıkoğlu Gorgor (25); Reft der-sene 1247 (1831 senesi içinde gitti). Fakat nereye gittiği belirtilmemiştir. Aynı yıl içinde yapılan yoklamaya göre Gorgor'a 1247/1831'de mürd kaydı düşülmüştür. vrk.48.
Bor Reayası
Cami Atik mahallesinde sakin olan 33 yaşında kuyumcu Karabet veled-i Artin ve oğlu 1 yaşında Artin ile Karabet'in iki kardeşi Serkes (25) ve Mardiros (17) buraya; Amed an-mahalle-i Hacı Mahmud sene 1246 (1830'da Hacı Mahmud mahallesinden geldi). vrk.69.
Cami Atik mahallesinde sakin olan 61 yaşındaki Kuyumcu Serkez veled-i Kuyumcu Agob, oğlu Karabet (19) ve torunu Agob (1) ile beraber; Reft be-mahalle-i Vusta fi 3 Rebiülevvel der-sene 1247 (12 Ağustos 1831'de Vusta mahallesine gitti). vrk.69.
Cami Atik mahallesinde sakin olan Aci Kirhor veled-i Aci Ağya (kuyumcu ve 31 yaşında), oğulları Ağya (11) ve Agob (3) ile beraber; Reft be-mahalle-i Mahkeme der-sene 1246 (1830'da Mahkeme mahallesine gitti). vrk.69.

Mahkeme mahallesinde sakin olan Mutaf Agob veled-i Bedros'un (29) kardeşi Sahak (19); Reft be-Asitane der-sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). vrk.70.
Hacı Mahmud mahallesinde sakin olan Kuyumcu Karabet veled-i Artin (33), oğlu Artin (1) ve iki kardeşi Müste'cir Serkez (25) ve Madros (17) ile birlikte; Reft be-mahalle-i Cami'-i Atik der-sene 1246 (1830'de Cami'-i Atik mahallesine gitti). vrk.70.
Hacı Mahmud mahallesinde sakin olan Boyacı/Müste'cir Agob veled-i Belikbaşıoğlu Karabet (23), oğlu Andreya (1) ve kardeşi Artin (17) ile birlikte; Reft be-mahalle-i Vusta der-sene 1248 (1832'de Vusta mahallesine gitti). vrk.70.
Hacı Mahmud mahallesinde sakin olan Seryos veled-i Atanaş'ın (25) kardeşi Toma (19); Reft be-Asitane der-sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). vrk.70.
Vusta mahallesinde sakin olan Kuyumcu Serkis veled-i Agob (61) buraya; Amed an-mahalle-i Cami'-i Atik (Cami'-i Atik mahallesinden geldi). Muhtemelen iki oğlu Karabet (19) ile Agob (1) da babasıyla birlikte gelmiştir. vrk.71.
Vusta mahallesinde sakin olan Muytab Agob veled-i Pedros (29), oğlu Agob (1) ve kardeşi Sahak (19) ile birlikte; Reft be-mahalle-i Mahkeme (Mahkeme mahallesine gitti). Sahak sonra; Reft be-Asitane der-sene 1248 (1832'de Sahak İstanbul'a gitmiştir). vrk.71.
Uğurlu mahallesinde sakin olan Muytab Haçador veled-i Boğos (25), oğulları Agob (5) ve Agob (1) ile birlikte; Nukılet be-İnseri (İnseri mahallesine taşındı). vrk.71.
Büyük Zimmiyan'da Ermeni başlığı altında yer alan mahallde sakin olan Boyacı Akop veled-i Bölükbaşıoğlu Karabet (23), kardeşi Artin (17) ve oğlu Artin (1) ile birlikte; Amed an-mahalle-i Hacı Mahmud (Hacı Mahmud mahallesinden geldi). vrk.71.
İnseri mahallesinde sakin olan Duhancı Kostandi veled-i İsa (25) nın kardeşi Yorgi (7); Reft be-Asitane Rebiülahir sene 1248 (Ağustos/Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.71.
İnseri mahallesinde sakin olan Şarabhaneci Filibos veled-i Yevan (45) ın oğlu Yevakim (17); Deraliye'de, amed der-sene 1247. Reft be-Asitane der-sene 1248. Anlaşılan Yevakim 1831'de İstanbul'dan gelmiş 1832/1833'te de tekrar İstanbul'a gitmiştir. Filibos'un da sayım anında Deraliye'de bulunması oğlu Yevakim ile beraber geldiklerini düşündürmektedir. vrk.71.
İnseri mahallesinde sakin olan Kuyumcu Ermeni Martyos veled-i Ohannes (45) in oğlu Haçator (23); Reft be-Asitane 3 Şevval sene 1248 (23 Şubat 1833'te İstanbul'a gitti).

Diğer oğlu Mıgırdic (5); Reft be-Asitane der-sene 1248 (1832/1833'te İstanbul'a gitti). vrk.72.
İnseri mahallesinde sakin olan Bekri Şaşıoğlu Agobun eniştesi Manik (35) buraya; Amed an-cânib-i Ereğli 11 Rebiülahir sene 1248 (7 Eylül 1832'de Ereğli'den geldi). vrk.72.
İnseri mahallesinde sakin olan Haçador veled-i Boğos (25) buraya; Amed an-mahalle-i Uğurlu der-sene 1248 (1832'de Uğurlu mahallesinden geldi). Oğulları Agob ve Boğos (1) ile birlikte gelmiştir. vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Çulha Yorgi veled-i Kostandi (41), oğlu Mina; Der-Kıbrıs reft sene 1247 (1831'de Kıbrıs'a gitti). vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Çulha Nikola veled-i Elya (43); Reft be-Asitane Rebiülahir sene 1248 (Ağustos/Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Tüccar Petro veled-i Yosef (55), oğlu Hristo (19); Deraliye'de. Amed der-sene 1248 (Daha evvelden İstanbul'a gitmiş 1832'de ise geri dönmüştür). vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Çulha Nikola veled-i Arslan (65), oğlu Yordam (21); Reft be-Asitane fi 7 Cemaziyelevvel sene 1247 (14 Ekim 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Çulha Penayot veled-i Peratmos (31); Reft be-Asitane 27 Rebiülahir sene 1248 (23 Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.72.
Karaca mahallesinde sakin olan Seraydar Kostandi veled-i Yevan (55); Reft be-Asitane 24 Rebiülahir sene 1248 (20 Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.72.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Tüccar Nikola veled-i Yosef (65), oğlu Hristo (17); Reft der-sene 1247(1831 senesi içinde gitti). Fakat nereye gittiği belirtilmemiştir. Torunu Nikola (17); Reft be-Kayseriyye be-hüccet-i yoklama der-sene 1247 (Yoklama hüccetince 1831'de Kayseri'ye gitmiştir). Diğer torunu Avran (5); Reft be-Karaman fi 2 Rebiülahir sene 1247 (10 Eylül 1831'de Karaman'a gitti). vrk.73.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Azarya veled-i Yorgi (29); Reft be-Asitane der-sene 1246 (1830'da İstanbul'a gitti). vrk.73.

Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Todiri veled-i Yorgi (55), oğlu Şerbetçi Yordam (25); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). İstanbul'dan amed(geldi), der-sene 1246/1830. vrk.73.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Azarya veled-i Yorgi (29); Reft be-Asitane der-sene 1246 (1830'da İstanbul'a gitti). vrk.73.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Bedos veled-i Aci Sefer (23); Reft be-Asitane-i 'li be-hüccet-i yoklama fi 27 Şevval sene 1247 (30 Mart 1832 yılında İstanbul'a gitti). vrk.73.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Bakkal İsa veled-i Tamiş(s) (55); Reft be-Kudüs-i Şerif fi 23 Cemaziyelahir sene 1247 (29 Kasım 1831'de Kudüs-i Şerif'e gitti). vrk.75.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Debyan veled-i Masyus (25); Sayım anında Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be-Asitane 5 Şaban sene 1248 (28 Aralık 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.75.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Tüccar Agasimo veled-i Kostandi (43); Reft be-Kayseriyye fi 7 Cemaziyelahir sene 1247 (13 Kasım 1831'de Kayseri'ye gitti). vrk.75.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Kostandi veled-i Yosef (35); Reft be-Asitane 9 Rebiülahir sene 1248 (5 Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.76.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Sava veled-i Petro (25); Reft be-Asitane der-sene 1247 (1831'de İstanbul'a gitti). Babası Petro; Reft be-Asitane 7 Rebiülahir sene 1248 (3 Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.76.
Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Lazari veled-i Peraşkava (49); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be-Asitane 29 Şevval sene 1248 (Anlaşılan daha evvel İstanbul'dan gelmiş sonra 21 Mart 1833'te yine İstanbul'a gitmiştir). Oğlu Mina (5); Reft be-Asitane Rebiülahir sene 1248 (Ağustos/Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.77.

Taife-i Rum'dan Büyük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Anastaş veled-i Azarya (21); Reft be-Asitane 9 Rebiülahir sene 1248 (5 Eylül 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.77.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan ÇulhaYevan veled-i Sava (23); Reft be-Asitane 9 Cemaziyelevvel sene 1248 (4 Ekim 1832'de İstanbul'a gitti). vrk.77.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Bedos veled-i Dimitri (33); Reft be-Büyük Zimmiyyan 15 Ramazan sene 1248 (5 Şubat 1833'te Büyük Zimmiyyan mahallesine gitti). vrk.77.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Yosef veled-i Yorgi (37) oğlu Dimitri (9) ile birlikte; Reft mahalle-i Büyük Zimmiyyan sene 1248 (1832'de Büyük Zimmiyyan mahallesine gitti). vrk.78.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha/Amelmande Vasilyos veled-i Zagarya (60); Reft be-cânib-i Konya der-sene 1246 (1830'da Konya'ya gitti). vrk.78.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Çulha Yevan veled-i Azarya (35); Reft be-Asitane der-sene 1247 (1831'de İstanbul'a gitti). vrk.78.
Taife-i Rum'dan Küçük Zimmiyyan mahallesinde sakin olan Rençber Yevan veled-i Serfil (35); Reft be-Asitane sene 1247 (1831'de İstanbul'a gitti). Vrk.78.
An-Taife-i Eramine başlığı altında kaydedilmiş olan İstavri veled-i Peratos (51), oğulları Lazari (25), Eftim (7), Orasti (-) ve Toma (tevellüd) ile birlikte; Amed an-kaza-i Aksaray der-karye-i Helvadere (Aksaray Kazasındaki Helvadere Köyü içinden geldi). Bu notun üzerindeki; Mahalle-i Küçük Zimmiyyan ifadesinden bu kişilerin Helvadere köyünden Küçük Zimmiyyan mahallesine taşındıkları anlaşılmaktadır. vrk.78.
Nefs-i Aksaray
Tarhacı mahallesinde sakin olan Boyacı Nursak veled-i Garabet (66), amcası Karabet veled-i Oseb (25) buraya; Amed fi der-sene 1249 (1833 senesinde geldi). vrk.82.
Harvatala (Helvadere) köyünde sakin olan Papaz Zaharya veled-i Andon (80); Reft be-kaza-i Niğde, be-hüccet-i yoklama der-sene 1247, neferan 8 (1831'deki yoklama

hüccetine göre 8 nefer/kişi olarak Niğde kazasına gitti, "kendisiyle birlikte dokuz kişi"). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi Anastaş veled-i Yevan (-); Reft be-kaza-i Niğde be-hüccet-i yoklama der-sene 1247 neferan 3 (1831'deki yoklama hüccetine göre 3 nefer olarak Niğde kazasına gitti, "kendisiyle birlikte dört kişi"). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi İstavri veled-i Peratmos (60); Reft be-kaza-i Bor der-sene 1247 (1831'de Bor kazasına gitti). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi İstavri veled-i Anastaş (48); Reft be-kaza-i Niğde be-hüccet-i yoklama der-sene 1247, amed 1249 (1831'deki yoklama hüccetine göre Niğde'ye gitmiş, 1833'te ise geri gelmiştir). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi Vasil veled-i Zanba (30); Amcası hariç çocuklarıyla birlikte 15 Şaban 1248/7 Ocak 1833'te Niğde kazasına gitmiştir. vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi Anastaş veled-i Peraş (60); Reft be-kaza-i Sivrihisar, fi 5 Muharrem 1248 (4 Haziran 1832'de Sivrihisar kazasına gitmiştir). Sivrihisar, Aksaray'ın bir köyüdür. vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Çiftçi Kablan veled-i Nikola (60); Kardeşi hariç, kendi çocuklarıyla birlikte Reft be-diyar-ı ahar be-hüccet-i yoklama 25 Safer 1247 (5 Ağustos 1831 yoklama hüccetine göre başka bir diyara gitmiştir). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Demirci Yevan veled-i Kostandi (70), oğlu İstavra (30); Reft be-karye-i Gerveli, fi 5 Muharrem 1248 (4 Haziran 1832'de Gerveli/Güzelyurt Köyüne gitti). vrk.83.
Harvatala köyünde sakin olan Peratmos veled-i Todoris (30); Reft be-kaza-i Niğde be-hüccet-i yoklama fi 15 Şaban sene 1247 (19 Ocak 1832'deki yoklama hüccetine göre Niğde kazasına gitti). vrk.84.
Harvatala köyünde sakin olan Tüccar Yorgi veled-i Todoraki (30); Reft be-kaza-i Niğde, fi 5 Muharrem sene 1248 (4 Haziran 1832'deki yoklama hüccetine göre Niğde'ye gitti). vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Atanaş veled-i Yordan (50); Amed fi 5 Muharrem sene 1248 (4 Haziran 1832'de geldi). vrk.84.

Gerveli köyünde sakin olan Bezirci Yevan veled-i Abostol (65); Reft be-Asitane fi 3 Muharrem sene 1247 (14 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Rençber İstefan veled-i Todori (80), torunu Musayel veled-i İstefan (25); Reft be-Asitane, fi 3 Muharrem sene 1247, Âmed 1249 (14 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti, 1833'te ise geri geldi). vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Abram veled-i Lazari (60); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be-Âsitane sene 1248. vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Bilor veled-i Nikola (60); Reft be-Âsitane, fî sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Yorgi veled-i Bilor; Adana'da (Sayım anında/1830'da). vrk.84.
Gerveli köyünde sakin olan Çölmekci Bilor veled-i İstibor (45); Reft be-Âsitane fi 18 Muharrem sene 1247. vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Bilor veled-i Apostol (30); Bor'da (Sayım anında/1830'da). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Demirci Vasil veled-i Apostol (70), oğlu Simyon (20); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Rençber Yorgi veled-i Musail (60), oğlu Kalikos (20); Reft be-Âsitane, fi sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Tüccar Vasil veled-i Simyon (-); Adana'da. Reft be- (…) fi sene 1249, neferan 1 (bir kişi olarak). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Çerçi Kostandi veled-i Abram (45); Reft be-Âsitane-i Saadet fi 3 Muharrem sene 1247 (14 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Nikola veled-i Kiryako (30), oğulları Karabet (5) ve Makaryos (4) ile birlikte; Reft be-kaza-i Niğde fi der-sene 1249 (1833'te Niğde kazasına gitti, çocuklarıyla birlikte gitmiştir). vrk.85.
Gerveli köyünde sakin olan Çerçi Mihail veled-i Kostandi (60), oğlu Simyon (25); Reft be-Âsitane, fi sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.85.

Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Yorgi veled-i Vasil (70), oğlu Abram (16) ile birlikte; Reft be-diyar-ı âhar, fi der-sene 1247 (1831'de başka/bilinmeyen bir diyara gitti). vrk.85
Gerveli köyünde sakin olan Yordan veled-i Yevan (32), oğlu Apostol (1) ile birlikte; Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.85
Gerveli köyünde sakin olan 26 yaşındaki Kostanti veled-i Lazor, kardeşi Bedros; Reft be-Âsitane, sene 1247 (1831'de İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Tüccar Nikola veled-i Nikola (50); Reft be-Âsitane-i Saadet, fi 18 Muharrem sene 1247 (29 Haziran sene 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Çölmekci Nikola veled-i Zaharya (40); Niğde'de. vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Kostandi veled-i Apostol (-); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be- Âsitane fi sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). Sayım anında İstanbul'dadır. Anlaşılan bir müddet sonra geri gelmiştir. Ancak 1832'de tekrar İstanbul'a gitmiştir. vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Anastaş veled-i Körpe (60), oğlu Lazari (25); Reft be-Âsitane-i Saadet, fi 3 Muharrem sene 1247 (14 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı İstavri veled-i Musail (45); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). Sayım anında, yani 1830'da İstanbul'dadır. Bir müddet sonra geri gelmiş olmalıdır çünkü 1833'te tekrar İstanbul'a gitmiştir. vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Abostol veled-i İstefan (70), torunu Mina (18); Reft be-Âsitane-i Saadet, fi 3 Muharrem sene 1247 (14 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). Diğer torunu Yorgi (11); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Yorgi veled-i Peratmos (45), oğlu Abram (25); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Âmed 1249 (1833'te geri geldi). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Lazari veled-i Apostol (36); Reft be-Âsitane fi sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Rençber Ligor veled-i Dimitri (48); Reft be-Âsitane, fi 18 Muharrem 1247. Âmed fi sene 1248 (29 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti, 1832'de ise geri geldi). vrk.86.

Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Anastaş veled-i Lazari (25); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.86.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Kostandi veled-i Yevan (40); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Bilor veled-i Tavatavadoş (40); Reft be-Âsitane, sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Yorgi veled-i İstavri kardeşi İstavri; Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). 1249/1833'te geri döndü. vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Mihail veled-i Ananya (-); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). 1249/1833'te geri döndü. vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Todiri veled-i Apostol (30); Reft be-Âsitane der-sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). Kardeşi İstefan (12); 1830 sayımında mevcud. 1249/1833'te İstanbul'a gitmiştir. vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Çırak Kostandi veled-i Lifori (20); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Yevan veled-i Vasil (40); Reft be-Âsitane fi 18 Muharrem sene 1247 (29 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Bilor veled-i Vasil (-), kardeşi Elya (49); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Âmed 1249 (1833'te geri geldi). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Nikola veled-i Nikola (-), oğlu Kostandi (30); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). Torunu Bilor (11); Reft be-Âsitane fi 3 Muharrem sene 1247 (1831'de İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Musail veled-i Pandil (-); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Reft be-Âsitane sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Palas veled-i Yevan (-), oğlu Todiri (30); 1830 sayımında mevcud. Ancak sonra reft be-Âsitane 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). vrk.87.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Anaryos veled-i Bilor (20); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.87.

Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Yorgi veled-i Hristo (70), oğlu Abram (20); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Âmed 1249 (1833'te geri dönmüştür). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Bilor veled-i Hristo (60), oğlu Elya (13); Reft be-Âsitane fi sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Bavir veled-i Bilor (70), oğlu Nikola (45); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan İstefor (30); Sayım anında (1830 yılı) Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Geri dönmüş ve 1833'te tekrar İstanbul'a gitmiş olmalıdır. Reft be-Asitane sene 1249. vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yorgi veled-i Kostandi (40); Reft be-Asitane-i Saadet fi 18 Muharrem sene 1247 (29 Haziran 1831'de İstanbul'a gitti). Amed 1249/1833 de geri geldi. vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Peratmos veled-i Lifori kardeşi Pandeli (12); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Zanba veled-i Foka, oğlu Vasil (17); Reft be-Âsitane fi sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Nikola veled-i Musayel, oğlu Musail (20); Mevcud. Reft be-Âsitane sene 1249 (1830'daki sayımda mevcut iken, 1833'te İstanbul'a gitmiştir). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Çiftçi Kostandi veled-i Nikola (30); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitmiştir). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Dimitri veled-i Bilor kardeşi Anton; Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitmiştir). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Çiftçi Lifor veled-i Yevan (70); Reft be-Âsitane fi 18 Muharrem sene 1247 (29 Haziran 1831'te İstanbul'a gitmiştir). Âmed sene 1248/1832 de geri döndü. vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Çölmekci Ananya; Aksaray'da (Sayım anında/1830'da). vrk.88

Gerveli köyünde sakin olan Dimitri veled-i Avaki (63), oğlu Kostanti (25); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitmiştir). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Çölmekci Senbel veled-i Yevan (-), oğlu Bilor (20); Reft be-kaza-i Nevşehir fi 15 Ramazan sene 1247 (17 Şubat 1832'de Nevşehir kazasına gitmiştir). vrk.88
Gerveli köyünde sakin olan Yevan veled-i Kostanti (57); Nukilet be-karye-i Harvatala, sene 1248 (1832'de ailesiyle birlikte Harvatala'ya taşındı). vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Yasef veled-i İstefan (70), oğlu Çölmekci İstefan (-); Niğde'de (Sayım anında/1830'da). vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Bakkal Mihail veled-i İvi (65); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Âmed fi sene 1248/1832. Şu hâlde Mihail sayım esnasında İstanbul'da olmakla birlikte, aynı yıl içinde Gerveli'ye gelmiştir. vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Yorgi veled-i Vasil (35); Reft be-Âsitane, sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). Ailesiyle birlikte gitti. vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Yordan veled-i Yevan (35); Reft be-Âsitane, sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). Ailesiyle birlikte gitti. vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Mita veled-i Kostanti (30); Deraliye'de (İstanbul'da; Başkentte). Nukilet be-karye-i Harvatala, sene 1246 (1830'de ailesiyle birlikte Harvatala'ya taşındı). Anlaşılan Mita 1830 sayımında İstanbul'da olmakla beraber aynı yıl içinde ailesiyle birlikte Harvatala'ya taşınmıştır. vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Yağcı Bilor veled-i Yenaki (30), kardeşi Mihail (25); Reft be-Âsitane, sene 1246 (1830'de İstanbul'a gitti). vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Çölmekci Bilor veled-i Hristo (-); Bor'da (Sayım anında/1830'da). vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Yevan veled-i Hristo (47); Reft be-Âsitane, sene 1248 (1832'de İstanbul'a gitti). Oğlu ve kardeşi ile birlikte gitmiştir. vrk.89.
Gerveli köyünde sakin olan Papaz Atanaş veled-i Yorgi (60), damadı Yevaki veled-i Anastaş (25); Reft be-Âsitane der-sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). vrk.89.

Gerveli köyünde sakin olan Kostanti veled-i Bilor (20); Reft be-karye-i Harvatala fi 5 Muharrem sene 1248 (4 Haziran 1832'de Helvadere'ye gitti). Ailesiyle beraber. vrk.89.
Sivrihisar köyünde sakin olan Rençber İstavri veled-i Peratmos (70); Reft be-kaza-i Nevşehir fi 5 Rebiülevvel 1247 (14 Ağustos 1831'de Nevşehir kazasına gitti). Evrakı (cizye evrakı) tebdil olmamıştır (Cizye evrakı değiştirilmemiştir). Dolayısıyla nüfus kaydı hâlen Aksaray'dadır. vrk.89.
Sivrihisar köyünde sakin olan Yağcı Selastos veled-i Haralanpa (40), oğlu Anderi/Andri (-); Nevşehir'de. Amed fi 3 Muharrem sene 1247 (14 Haziran 1831'de geri geldi). vrk.90.
Sivrihisar köyünde sakin olan Çoban Alagöz veled-i Lazari (-); Reft be-Âsitane fi 18 Muharrem sene 1247 (29 Haziran sene 1831'de İstanbul'a gitti). Oğlu Lefter (15); Reft be-karye-i Genetala der-sene 1247 (1831'de Genetala köyüne gitti). vrk.90.
Sivrihisar köyünde sakin olan Rençber Anaryos veled-i Yevan (25); Reft be-Âsitane 1248 (1832 yılında İstanbul'a gitti). vrk.90.
Sivrihisar köyünde sakin olan Mihail veled-i Anastaş (30); Âmed sene 1249/1833. Bu hanedekilerin tümü 1833'te Sivrihisar köyüne gelmiştir. vrk.90.
Genetala köyünde sakin olan Amelmande Bayram veled-i Lefter, oğlu Çiftçi Eğlence (30); Reft be-Âsitane sene 1249 (1833'te İstanbul'a gitti). Kaynı Kos (3); Âmed sene 1249/1833. Bu kişi 1833'te Sivrihisar köyüne gelmiştir. vrk.90.
Genetala köyünde sakin olan Çiftçi Yevan veled-i Körşan (30); Reft be-diyar-ı âhar be-hüccet-i yoklama fi 10 Rebiülahir sene 1247 (18 Eylül 1831'de yapılan yoklama hüccetince bilinmeyen bir yere gitmiştir). vrk.90.
Genetala köyünde sakin olan Çoban Ananya veled-i Kostandi (40); Reft be-kaza-i âhar be-hüccet-i defter-i yoklama fi 10 Rebiülahir sene 1247 (18 Eylül 1831 tarihli yoklama defteri hücceti ile bu kişi başka bir kazaya gitmiştir). vrk.90.
Genetala köyünde sakin olan Alagözoğlu Zanba (13); Âmed be-Seferihisar be-hüccet-i yoklama der-sene 1247 (1831'deki yoklama hücceti ile bu kişi ve kardeşi Seferihisar köyünden gelmiştir). vrk.90.
Genetala köyünde sakin olan Abraham veled-i Peraşi (50); Âmed sene 1249 (Genetala Köyüne 1833'te gelmiştir). vrk.90.

Nefs-i Akşehir
Çimenli mahallesinde sakin olan Ohannnes veled-i Mestcioğu Ledros (-); Taşra'da (Sayım anında/1830'da). vrk.96.
Çimenli mahallesinde sakin olan Hayrabet veled-i Serkes (-) ailesiyle birlikte; Taşradalar (Sayım anında/1830'da). vrk.96.
Çimenli mahallesinde sakin olan Ohannes veled-i Dodomaoğlu Kevork (-); (Sayım anında/1830'da) Deraliye'de. vrk.96.
Çimenli mahallesinde sakin olan Garabet veled-i Tonbul; Bade't-tahrir (olarak) fi gurre-i Zilkade sene 1246. vrk.99.
Çimenli mahallesinde sakin olan Haron veled-i Asberoğlu Kevork, ailesiyle birlikte; Konyadalar. vrk.101.
Çimenli mahallesinde sakin olan Tüccar Oseb veled-i Simyon; Bade't-tahrir kayd-ı senede hüccet-i defter-i yoklama fi gurre-i Şevval sene 1246. vrk.102.
Çimenli mahallesinde sakin olan Demirci Kifork veled-i Haron; Muahharan varid olan bir kıt'a yoklama defteri mucebince kaydolunmuş olan. vrk.102.
Bermende köyünde sakin olan Papas İstefan veled-i Mercanoğlu Kiryako (65), kardeşi Kozma (-); Aydın'da. vrk.102.
Bermende köyünde sakin olan Terzi Yorgi veled-i Ananya (59); Reft be-cânib-i Güzelhisar fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830'da Güzelhisar tarafına gitti). vrk.102.
Bermende köyünde sakin olan Kablan veled-i Dimitri (-); Aydın'da (Sayım anında /1830'da). vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan İstavri veled-i Lefter (-); Güzelhisar'da. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Yorgi veled-i Kodanyalı Yani (-); Aydın'da. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Kiryako veled-i Betro (-); Taşra'da. Amed fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830'da geldi). vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Yordan veled-i Kostanti (-); İzmir'de. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Yorgi veled-i İstavri; Lefke'de. vrk.103.

Bermende köyünde sakin olan Andon veled-i Duka; İzmir'de. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled-i Gasa; Aydın'da. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Danil veled-i Biradmoz, kardeşi Haralamboz ile birlikte; Güzelhisar'da. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Peraş veled-i Merzan; Bolvadin'de. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled- Abostol; Akşehir'de. vrk.103.
Bermende köyünde sakin olan Nikola veled-i Elya; Aydın'da. vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled-i Todoris; Bolivadin'de. vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Bardakcı Haralamboz veled-i Mihail (35); Reft be-cânib-i İzmir fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830'da İzmir tarafına gitti). vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Dülger Mihail veled-i Kozma (35); Taşraya gittiği (tarih); fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246. vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Tiryaki veled-i Zaharya ailesiyle birlikte; Bolivadindeler. vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Yevakim veled-i Yordan, kardeşi Haridon (32); Reft be-cânib-i İzmir fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830'da İzmir tarafına gitti). vrk.104.
Bermende köyünde sakin olan Yevan veled-i İstavri (11); Reft be-cânib-i Taşra fi 21 Cemaziyelevvel sene 1246 (7 Kasım 1830'da Taşra'ya gitti). vrk.104
Bermende köyünde sakin olan Ananya veled-i Yevakim; Bergama'da. vrk.104
Bermende köyünde sakin olan Avraham veled-i Sava, ailesiyle birlikte; Sandıklı'da. vrk.105.
Bermende köyünde sakin olan Mayes veled-i Yeneroğlu Yorgi; Tire'de. vrk.105.
Bermende köyünde sakin olan Dimitri veled-i Yevan; Tire'de. vrk.105.
Bermende köyünde sakin olan İstavri veled-i Yorgi hanesi; Manisadalar. vrk.105.
Bermende köyünde sakin olan Ağniyatoğlu Sava veled-i Anastaş, oğlu Haralamboz ile brlikte; Gelmedeler. vrk.105.

Bermende köyünde sakin olan İstavri veled-i Şeytan Yorgi; Çay kazasında. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Kiryako veled-i Hocacı Anastaş (-); Ilgın'da. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Bezirgân Anastas veled-i Lefteroğlu Yorgi (53); Taşradaki Turgutlu kasabasında. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled-i Setah; Manisa'da. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Yaycı Manol veled-i Yani; Karaağaç'ta. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Yaycı Vasil veled-i Yani, oğlu Yorgi; Tire'de. vrk.106.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled-i Nikola (33); Reft be-cânib-i İzmir fi 21 Receb sene 1246 (5 Ocak 1831'de İzmir tarafına gitti). vrk.107.
Bermende köyünde sakin olan Afenyoz veled-i Turmuş hanesi; Kordosdalar. vrk.107.
Bermende köyünde sakin olan Yağcı Yani veled-i Anastaş; Lefke'de. vrk.107.
Bermende köyünde sakin olan Danil veled-i Yevakim; Karahisar'da. vrk.107.
Bermende köyünde sakin olan Cazıoğlu Yevan veled-i Yordan; Bergama'da. vrk.107.
Bermende köyünde sakin olan Kostanti veled-i Yordan; Tire'de. vrk.109.
Bermende köyünde sakin olan Mihail veled-i Yorgi; Balıkesir'de. vrk.110.
Bermende köyünde sakin olan Vasil veled-i Aslan; Mısır/Kahire'de. vrk.110.
Nefs-i Lârende
Say mahallesinde sakin olan Tüccar, Mumcunun Karabet veled-i Bedros (25); Kıbrıs Adası'nda. vrk.110.
Say mahallesinde sakin olan Samancı Pedrasoğlu Markare, oğlu Pedras (5) ile birlikte; Amed mahalle-i Şeyhler fi der-sene 1248 (1832'de Şeyhler mahallesinden geldi). vrk.110.
Say mahallesinde sakin olan Avranik veled-i Markos veled-i Mardiros; Amed an-mahalle-i Dükkân fi der-sene 1248 (1832'de Dükkân mahallesinden geldi). vrk.110.
Mansurdede mahallesinde sakin olan Çerçi Maradoğlu Serkez veled-i Oseb (29); Âmed be-mahalle-i Gülhan (Gülhan mahallesinden geldi). Geliş tarihi belirtilmemiştir. vrk.111.
Hatib mahallesinde sakin olan Kürkçü Onanoğlu Onan veled-i Hayrabet (31); Nukıled fi der-sene 1248 (1832'de bu mahalleye taşındı). Ailesiyle birlikte taşınmıştır. vrk.111.

Koçakdede mahallesinde sakin olan Kayserlioğlu Asvador veled-i Ohan (32); Reft ser-mahalle-i Eski Çeşme fi Safer sene 1248 (1832'de Eski Çeşme mahallesine gitmiştir). vrk.111.
Koçakdede mahallesinde sakin olan Kuyumcu Bedros veled-i Asvador (35); İç il (İçel) tarafında. vrk.111.
Koçakdede mahallesinde sakin olan Pabuççu/Müste'cir Senbeloğlu Serkez veled-i Asvador (26); Âmed fi der-sene 1248 (1832'te bu mahalleye taşındı). vrk.112.
Koçakdede mahallesinde sakin olan Çerçi Mosis veled-i İstefan (44); Âmed an-mahalle-i Say fi 5 Rebiülahir sene 1248 (1 Eylül 1832'de Say mahallesinden geldi). vrk.112.
Koçakdede mahallesinde sakin olan Ayvazoğlu Agob veled-i Artin (29); Âmed mahalle-i Şeyhler (Şeyhler mahallesinden geldi). vrk.112.
Şeyhler mahallesinde sakin olan Rençber/Saçmacı/Müste'cir Bedrosunoğlu Markere veled-i mesfur (41); Âmed mahalle-i Say der-sene 1248 (1832'de Say mahallesinden geldi). Oğlu Karabet ile beraber. vrk.112.
Şeyhler mahallesinde sakin olan Irgad Cazıların Haçir'in oğlu Agob (35), oğlu Arakil; Reft be-kazay-i Niğde fi der-sene 1248. vrk.112.
Şeyhler mahallesinde sakin olan Kürkçü/Müste'cir Ayvazoğlu Agob veled-i Artin (29); Âmed mahalle-i Koçakdede (Koçakdede mahallesinden geldi). vrk.112.
Ahi Osman mahallesinde sakin olan Derzi Serkizoğlu Bayram veled-i mesfur (41); Reft be-mahalle-i Çeltik fi gurre-i Zilkade sene 1246 (13 Nisan 1831'de Çeltik mahallesine gitti). vrk.113.
Ahi Osman mahallesinde sakin olan Çulha Çalık Manik veled-i Haçeroğlu Halek (65), akrabasından Torosoğlu Toros (21); Âmed be-kaza-i Mağnisa fi der-sene 1248 (1832'de Mağnisa kazasından geldi). vrk.113.
Ahi Osman mahallesinde sakin olan Derzi/Müste'cir Çalkoparanoğlu Ohannes veled-i Serkiz (27); Âmed mahalle-i Çimenli fi der-sene 1248 (1832'de Çimenli mahallesinden geldi). vrk.113.
Ahi Osman mahallesinde sakin olan Tavil Domanioğlu Boğos (23); Âmed an-mahalle-i fi 5 sene 1248 (Ay ve mahalle adı yazılmamıştır). vrk.113.

Fenari mahallesinde sakin olan Rençber Patyanoğlu Bali veled-i Artin (67), güğesi/damadı Haçador; Amed an-(…) fi 7 Şevval sene 1248 (27 Şubat 1833'te geldi). vrk.113.
Fenari mahallesinde sakin olan Papas Ereğlili Karabet veled-i Ohannes; Âmed an-kaza-i Ereğli fi Şevval sene 1248 (Şubat/Mart 1833'te Ereğli kazasından geldi). vrk.114.
Eski Çeşme mahallesinde sakin olan Attar Kayseriyyelioğlu Asvador veled-i Ohannes (32); Reft be-mahalle-i Koçakdede fi Safer sene 1248 (1832'de Koçakdede mahallesine gitti). vrk.114.
Han-ı Ballızade sakini olan Bakırcı Cehodoğlu Mıgırdic veled-i Koca Oseb (24); Reft be-mahalle-i Gülhan fi 8 Rebiülevvel sene 1247 (17 Ağustos 1831'de Gülhan mahallesine gitti). vrk.114.

EK-III

BOA. NFS.d. 3556'daki Gayrimüslim Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı ve Miktarı[435]							
Karye/Mahalle	**1-12 yaş**	**13-25 yaş**	**26-40 yaş**	**41-60 yaş**	**61 yaş ve üzeri**	**Yaş kaydı olmayanlar**	**Toplam**
Niğde-Bor	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**
Bereketli Maden-i Hümayunu ve Tâbi Yerler	**211**	**201**	**72**	**84**	**32**	**5**	**605**
Karye-i Kurdunos	**161**	**124**	**59**	**40**	**5**	**5**	**394**
Karye-i Aravan	**66**	**47**	**30**	**32**	**7**	**0**	**182**
Karye-i Zenge (Zengen)	**253**	**226**	**122**	**113**	**31**	**2**	**747**
Karye-i Dilmeson	**106**	**130**	**36**	**63**	**26**	**0**	**361**
Karye-i Tırhana (Tırhan)	**37**	**29**	**16**	**17**	**6**	**0**	**105**
Karye-i Gölcük	**162**	**92**	**48**	**36**	**11**	**5**	**354**
Karye-i Suvirmez	**168**	**110**	**68**	**51**	**22**	**0**	**419**
Karye-i Uluağaç	**81**	**46**	**21**	**17**	**6**	**0**	**171**
Karye-i Kiçağaç	**17**	**11**	**2**	**5**	**0**	**0**	**35**
Karye-i Andaval	**97**	**53**	**29**	**24**	**11**	**1**	**215**
Karye-i Semendenda	**64**	**64**	**21**	**18**	**15**	**0**	**182**
Karye-i Sevgen ve Kılıçlı	**14**	**6**	**5**	**7**	**1**	**0**	**33**
Karye-i Misli	**292**	**308**	**135**	**81**	**29**	**0**	**845**

[435] *BOA. NFS.d. 3556*, vrk.1-114. Tablodaki verilere Lârende'de sâkin olan 6 Müslüman kişinin yaşları da dâhil edilmiştir.

Karye/Mahalle	1-12 yaş	13-25 yaş	26-40 yaş	41-60 yaş	61 yaş ve üzeri	Yaş kaydı olmayanlar	Toplam
Bereketli Maden-i Hümayunu ve Tâbi Yerler-Toplam	1729	1447	664	588	202	18	4648
Mahalle-i Câmi'-i Atik	9	8	5	0	2	4	28
Mahalle-i Mahkeme	10	5	4	3	1	0	23
Mahalle-i Hacı Mahmud	21	16	7	6	0	0	50
Mahalle-i Vusta	25	14	9	5	2	1	56
Mahalle-i Uğurlu	2	4	0	0	0	0	6
Mahalle-İnseri	35	17	11	15	5	0	83
Mahalle-i Karaca	22	7	6	6	1	1	43
Mahalle-i Büyük Zimmiyyan Rum	187	90	82	53	15	2	429
Mahalle-i Küçük Zimmiyyan	31	12	14	9	3	3	72
An-Taife-i Eramine	3	1	5	2	0	0	11
Madenciyân-ı Bereketli Maden-i Hümayunu Reayası Ameleleri	89	76	45	24	11	4	249
Madenciyân-ı Belgar (Bolgar) Madeninde Mütemekkin	5	4	4	3	1	0	17
Ber-Taife-i Eramine	1	3	0	1	1	0	6
Bor Reayası-Toplam	442	259	192	128	42	16	1079
Aksaray	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Tarhacı	13	4	7	1	3	0	28
Mahalle-i Zencirli	5	3	4	0	1	0	13
Mahalle-i Deveciyan	2	2	0	1	1	0	6
Karye-i Harvatala	68	26	19	17	6	8	144
Karye-i Gerveli	270	121	75	58	44	107	675
Karye-i Sivrihisar	62	30	11	17	3	6	129
Karye-i Genetala	26	3	5	3	0	4	41
Nefs-i Aksaray-Toplam	446	189	121	97	58	125	1036
Ereğli	-	-	-	-	-	-	-

Karye/Mahalle	1-12 yaş	13-25 yaş	26-40 yaş	41-60 yaş	61 yaş ve üzeri	Yaş kaydı olmayanlar	Toplam
Mahalle-i Kefereler	45	10	3	0	0	175	233
Nefs-i Ereğli-Toplam	45	10	3	0	0	175	233
Akşehir	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Çimenli	19	5	5	2	0	683	714
Karye-i Bermende	123	48	38	24	12	156	401
Nefs-i Akşehir-Toplam	142	53	43	26	12	839	1115
Lârende	-	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Say	15	9	5	0	0	2	31
Mahalle-i Mansurdede	0	1	1	0	0	0	2
Mahalle-i Hatib	9	1	8	3	0	1	22
Mahalle-i Ömer Hâce (Hoca)	0	0	1	0	0	0	1
Mahalle-i Koçakdede	20	5	13	5	1	8	52
Mahalle-i Şeyhler	12	3	8	4	0	1	28
Mahalle-i Ahi Osman	20	3	7	6	2	8	46
Mahalle-i Abbas	5	1	0	1	0	5	12
Mahalle-i Fenâri	4	0	1	1	2	2	10
Mahalle-i Eski Çeşme	3	0	1	0	0	2	6
Mahalle-i Gülhan	11	4	2	1	1	0	19
Han-ı Cedid-i Muslu	0	0	0	0	1	0	1
Han-ı Ballızade	0	1	0	0	0	0	1
Han-ı Mağrîbioğlu	1	0	0	0	1	0	2
Han-ı Baş Halife	3	0	0	1	0	0	4
Han-ı Yedioğlu	0	1	0	0	0	0	1
Nefs-i Lârende-Toplam	103	29	47	22	8	29	238
Hepsinin Toplamı	2907	1987	1070	861	322	1202	8349

EK-IV

Osmanlı Toplumunun Sonrasından Bir Kesit; Bir Ermeni'nin Mektubu

"Aksaray'ımızda ben çocukken otuz haneye yakın Ermeni vardı. Büyükannemin anlattığına göre Aksaray'da yedi göbekten beri biz buranın yerlisiyiz derdi... Aksaray'da yaşayan Ermeni ailelerinin çoğu sanatkardı. Terzi, soğuk demirci, marangoz, kunduracıydı. Sadece babam Garbis Şahinyan, Aram Piran'ın babası Artin Piran ve Vicen Şımarmaz tüccardı. Hububat, bakliyat, tiftik, yapağı ticareti yaparlardı. Köylülerden malları alır, İstanbul'a, Adana'ya vs. illere satarlardı. Başka türlerden de tüccarlar vardı. Aramızda hiçbir şekilde rekabet, kıskançlık, münakaşa olmazdı. Bazen ortaklaşa mallar alır, beraber pazarlardık. Gelelim diğer vatandaşlarımıza.

Mamas Hallaç'ın dört kızı, Avdis Tanrıverdi'nin iki kızı, Kirkos Kireççi'nin üç kızı bayan terzisi idi. Evlerinde bütün Aksaraylı bayanların elbiselerini dikerlerdi. Yanlarında da Müslüman ailelerin kızları sanat öğrenmek için yardımcı olmaya çalışırlardı. Öğrendikten sonra onlar da kendileri dikerdi. Kunduracı Avdis Tanrıverdi vardı. Köylülere kaba kundura dikerdi. Çarşıda ufak bir dükkânı vardı. Yalnız çalışırdı. Pazara gelen köylüler heybelerini, emanetlerini onun dükkanına koyarlar, Pazar bitince alır giderlerdi. Ücret filan almazdı. Demirci Ohannes, demirci Garabet ve kardeşi Püzant bunlar soğuk demirciydi. O zaman ziraat pullukla yapılırdı. Köylülere pulluk at arabası tekerine demir geçirirler. Demir, kazma, kürek, bel, keser, çekiç yaparlardı. Sonra atlarını, eşeklerinin nallarını yaparlardı. Yanlarında Müslümanlar çalışırdı. Onlar da sanatı öğrendi. Kendileri dükkân açtılar. Aksaray'da 8-10 tane demirci vardı. Hiçbir zaman bir kıskançlık, engelleme diye akıllarından geçmezdi. Ermeni ustalarına daima saygı ve hürmette bulunurlardı. Bir de gariban Rupen vardı. Marangozdu, ufak-tefek marangozluk işleri yapar ailesini onunla geçindirirlerdi. Mardinos Şımarmaz'ın kamyonu vardı. Nakliyatçılık yapardı. Hrant Maraşlıyan Aksaray'daki Vasıf Otyam'a ait tek eczanede tecrübeli kalfa idi. Eczane ondan sorulurdu. Diran Tütüncü vardı. Manifaturacıydı.

O zaman Ermeni toplumu içinde yegâne lisan bilen kolej mezunu şahıstı. Tek başına yaşardı. Biz ortaokula giderken matematik dersinde bize yardımcı olurdu. Eski yazı bildiği için hakimler mahkemede bilirkişi olarak ekseri onu götürürlerdi. Gelelim Aksaray'ın yaşantısına. Ben 78 yaşındayım. 70 seneyi hatırlarım. O zaman Aksaray'ın nüfusu 10-15 bin civarındaydı. Bütün insanlar gerek bize gerek birbirlerine saygı ve sevgi ile hareket ederlerdi. Biz Ermeni olarak hiçbir şekilde ayrımcılık-baskı-kötü davranış gibi bir şeyler görmedik. Hatta bizi ön planda tutarlardı... Bütün arkadaşlarımız Türklerdendi. Beraber top oynar, pikniğe gider, birbirimize ev gezilerine giderdik... Benim babam tüccar olduğu için bütün köylerde münasebetlerimiz vardı. Bütün köyler bizi tanırdı. Köylere gider-gelirdik. Gelelim Aksaray'ın ahalisine.

Aksaray ahalisi namuslu, dürüst, muhafazakâr, fazla açılmayı, borçlanmayı sevmeyen insanlardı. Yerli ahali ekserisi kavak diker 10-15 sene bekler, kavak büyüyünce keser-satar, onunla geçinirlerdi. Fazla çalışmazlardı. Aksaray'da beton ev hiç yoktu. Hepimiz damı kavakla, ağaçla kaplı kerpiç evlerde otururduk. Kışlar çok şiddetli geçerdi. 3-4 ay kar kalkmazdı. Damlar akmasın diye kürekle damları kürerdik. Radyo Aksaray'a 1942 senesinde geldi. İlk zaman 10-15 ailede vardı. Telefon evlerde hiç yoktu. Bir tane Vasıf Otyam'ın eczanesi(nde) vardı...

Gelelim Ermenilerin durumuna... Fazla değişiklik olmadı. Bir kısmı İstanbul'a göç etti. Bazı aileler Almanya'ya gittiler. (1)980 senesinde 8-10 haneye düştü. Hiçbir şekilde rahatsız olduğumuzdan değil. Hatta giderken ağlayanlar oldu. 5-6 seneye bir Aksaray'a giderim. Arkadaşlarım var. Onlarla yeriz, içeriz. Eskileri yad ederiz. İstanbul'a gelince de uğrarlar. Zaten çoğu rahmetli oldu. Aksaray'da yaşadığımız zaman Kızılay'a, orta ve ilkokullara, camilere imkânımız nispetinde yardımlarımız olurdu. Bugün, bu saat çoluk-çocuk-torun ve düzenimiz İstanbul'da. Eğer sorsalar İstanbul mu Aksaray mı deseler, hiç düşünmeden Aksaray'ı tercih ederim. Çünkü İstanbul büyük, güzel derler ama ben o fikirde değilim. Çünkü İstanbul'daki insanların çoğunluğu ne hatır sayar ne de birbirini sever. Herkes menfaatinden başka bir şey düşünmez. Aksaray'la İstanbul'u mukayese bile etmem, yaşantı olarak. Sözlerime son verirken şuna değinmek istiyorum. Aksaray'da yaşadığım müddetçe Ermeni toplumu kanunlara saygılı, hükümete bağlı, vatanseverdi. Hiçbir şekilde karakol-mahkeme vukuatı olmayan bir topluluktur. Yazacaklarım ve hatıratımın ufak bir bölümü bundan ibarettir. Saygılarımla." [436]

[436] Gül, "Aksaray'lı Bir Ermeninin Anıları", s. 108, 109.